

EGE BÖLGESİ SANAYİ ODASI
AEGEAN REGION CHAMBER OF INDUSTRY

2021 YILINDA

DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

&

2022 YILINA BAKIŞ

KISMİ ONARIMDAN NORMALLEŞMEYE Mİ?

OCAK 2022

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
GİRİŞ	1
1. 2021 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ	2
1.1. GELİŞMELERE GENEL BİR BAKIŞ	2
1.2. ÜRETİM VE BÜYÜMEDE GELİŞMELER	5
1.3. KÜRESEL TİCARETTE GELİŞMELER	10
1.4. DÖVİZ KURLARI VE DIŞ DENGEDE GELİŞMELER	15
1.5. BÜTÇE VE KAMU BORÇLANMA FAİZLERİNDE GELİŞMELER	20
1.6. KAMU BORÇLARINDA GELİŞMELER	22
1.7. İSTİHDAM VE İŞSİZLİKTE GELİŞMELER	24
1.8. ENFLASYONDAKİ GELİŞMELER	26
1.9. GIDA FİYATLARINDAKİ GELİŞMELER	28
1.10. TASARRUFLAR VE YATIRIMLARDA GELİŞMELER	31
1.11. KÜRESEL REKABET GÜCÜNDE GELİŞMELER	36
2. 2021 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ	40
2.1. GELİŞMELERE GENEL BİR BAKIŞ	40
2.2. 2021 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE GELİŞMELER	41
2.2.1. ÜRETİM VE BÜYÜME BOYUTUNDA	41
2.2.2. HARCAMALAR BOYUTUNDA	46
2.2.3. YATIRIMLAR BOYUTUNDA	52
2.2.3.1. YERLİ YATIRIMLAR	52
2.2.3.2. KONUT YATIRIMLARI	56
2.2.3.3. YABANCI YATIRIMLAR	59
2.2.4. İSTİHDAM VE İŞSİZLİK BOYUTUNDA	64
2.2.5. DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER BOYUTUNDA	70
2.2.5.1. DIŞ TİCARET	71
2.2.5.2. ÖDEMELER DENGESİ	79
2.2.5.3. ULUSLARARASI YATIRIM POZİSYONU	86
2.2.5.4. DÖVİZ KURLARI	88
2.2.5.5. DIŞ BORÇLAR	96
2.2.6. KAMU KESİMİ DENGESİ BOYUTUNDA	99
2.2.6.1. BÜTÇE DENGESİ	100
2.2.6.2. BÜTÇE NAKİT DENGESİ VE FİNANSMANI	105
2.2.6.3. KAMU BORÇ STOKU	109
2.2.6.4. KAMU BORÇLANMA FAİZLERİ	111
2.2.7. ENFLASYON BOYUTUNDA	112
2.2.8. FİNANSAL YATIRIM ARAÇLARI BOYUTUNDA	118
2.2.9. BANKACILIK BOYUTUNDA	124
2.2.9.1. TCMB BİLANÇOSU VE REZERVLER	124
2.2.9.2. BANKACILIK SEKTÖR RASYOLARI	128
2.2.9.3. PARASAL GELİŞMELER	129
2.2.9.4. MEVDUAT VE KREDİ FAİZLERİ	130
2.2.9.5. KREDİ GELİŞMELERİ	133
2.2.10. ÖDEME ARAÇLARI BOYUTUNDA	136
3. 2022 YILINDA DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ	138
3.1. 2022 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ	138
3.2. 2022 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ	141
4. SONUÇ VE ÖNERİLER	149

GİRİŞ

2021 yılı gerek dünya, gerek Türkiye ekonomisi açısından oldukça farklı bir yıl olarak geride kalmıştır. Bu farklılığın kaynaklarından biri Covid-19 pandemisinin 2020 yılında ekonomide üretim ve ticaret boyutunda yarattığı büyük hasarın 2021 yılında önemli ölçüde telafi edilmesidir. Bunun yanında, 2008 küresel finans krizinde, özellikle gelişmiş ülkelerin başvurduğu parasal genişleme sürecinin tersine döndürülmeden pandemi nedeniyle ilave parasal genişlemeye başvurularının getirdiği küresel enflasyonist iklim de bir diğer farklılığı oluşturmaktadır. Birçok ülkede merkez bankaları tarafından faiz artışına başlanması ve/veya başlanacağını açıklanmasını da enflasyonist sürecin bir yansıması olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Yine ABD’de yapılan seçimler sonrası başkanın değişmesinin küresel dengeler ve öncelikler konusunda yarattığı değişimi de 2021 yılının farklılıkları arasına eklemek yanlış olmayacaktır. Küresel iklim değişikliği ve karbon salınımı konusunda yeni ABD başkanının, öncekinden farklı olarak uzlaşmacı bir tavır göstermesi ve işbirliğine açık olduğunu açıklaması bu çerçevede önemli bir adım olmuştur. Yine Avrupa Yeşil Mutabakatı (Avrupa Yeşil Düzeni) ve bununla bağlantılı olarak Sınırdan Karbon Düzenlemesi’nin yeni bir ticaret düzeni getirdiğine tanık olunmuştur.

Bunların yanında, 2021 yılında konteyner ve gemi kıtlığı ile navlun fiyatlarındaki dikkat çekici artışlar küresel ticareti zorlamış, ticaret rotalarında değişikliğe neden olarak dengeleri değiştirmiştir. Adeta, ticaret kartları yeniden dağıtılmış, tüm ülkeler tedarik zincirlerini gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler Türkiye için yeni avantajlar sağlamış, kur artışları yanında hatta ondan daha önemli olarak navlun avantajı ve daha kısa tedarik süresi nedeniyle Türkiye’yi yeniden Avrupa’nın gözdesi yapmıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse; Covid-19 pandemisi nedeniyle özel koşullara sahip 2020 yılının ardından yine farklı ve özgün koşulları olan 2021 yılıyla karşılaşmıştır. Bir tür “yeniden düşünme” ve “yeniden kurgulama” yılı niteliğine sahip olan 2021, tüm ülkeler ve küresel kurumlar açısından 2022 yılına oldukça kalabalık bir “yapılacaklar listesi” bırakmıştır. Bu çalışma temelde üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde 2021 yılında dünya ekonomisinde, ikinci bölümde 2021 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler değerlendirilecek, üçüncü bölümde ise 2022 yılına ilişkin beklentiler ve öneriler ortaya konulacaktır.

I.BÖLÜM

2021 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ

1. 2021 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ

2021 yılı dünya geneli açısından Covid-19 ve mutasyonlarının devam ettiği, buna rağmen ekonomik faaliyetlerde belirgin bir iyileşmenin yaşandığı bir yıl olmuştur. Ancak iki yılı aşkın süredir yaşanan pandeminin en belirgin yansıması ve 2022 yılına bıraktığı başlıca miras; yüksek enflasyon olmuştur. İzleyen bölümde küresel ekonominin farklı boyutlarında yaşanan gelişmeler ilgili göstergeler yardımıyla değerlendirilecektir.

1.1. GELİŞMELERE GENEL BİR BAKIŞ

Özgün nitelikte gelişmelere sahne olan 2021 yılında dünya ekonomisinde farklı boyutlarda yaşanan gelişmeler ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir;

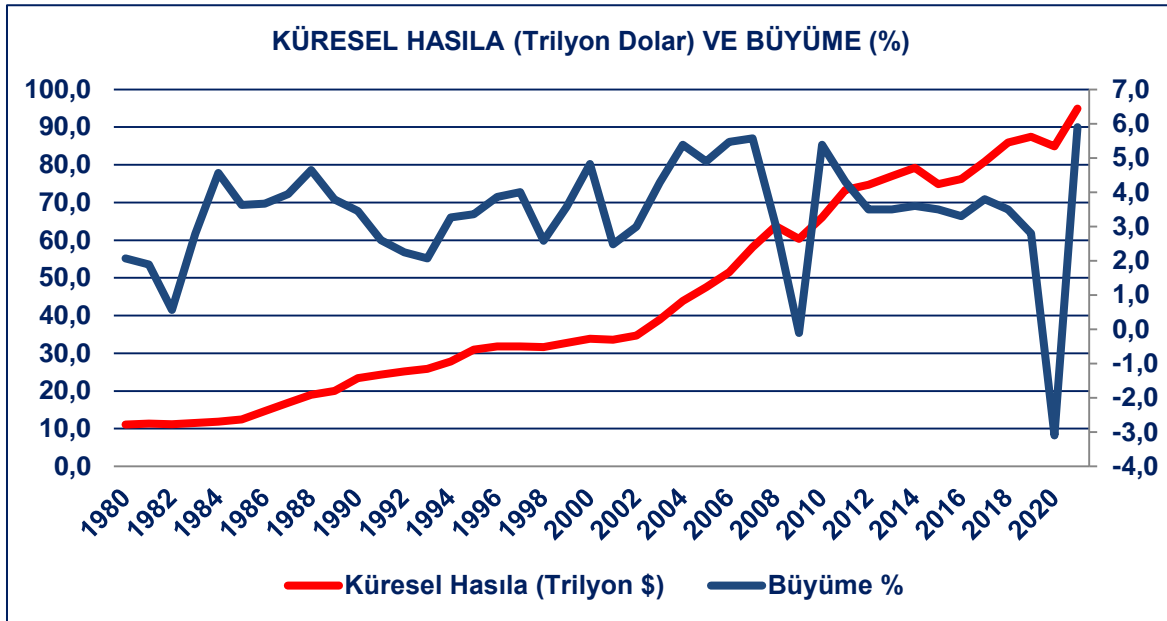
- 2020 yılında yüzde 3,1 düzeyinde gerileyen küresel üretimin 2021 yılında yüzde 5,9 oranında büyümesi beklenmektedir. Dolayısıyla, 2021 yılı dünya genelinde üretim açısından telafi yılı olabilmektedir.

TABLO 1.1: 2021 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ

GÖSTERGE	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
BÜYÜME HIZI (%)									
Dünya	3,6	3,5	3,3	3,8	3,5	2,8	-3,1	5,9	4,9
Gelişmiş ülkeler	2,1	2,3	1,7	2,4	2,2	1,7	-4,5	5,2	4,5
Gelişmekte olan ülkeler	4,7	4,3	4,6	4,8	4,6	3,7	-2,1	6,4	5,1
Küresel Hasıla (Trilyon Dolar)	79,2	74,9	76,2	80,8	85,9	87,4	84,9	94,9	102,4
DÜNYA MAL-HİZMET TİCARETİ									
Mal İhracatı (Trilyon Dolar)	18,6	16,2	15,7	17,4	19,1	18,5	17,2	21,2	22,8
Mal-Hizmet İhracatı (Trilyon Dolar)	23,8	21,1	20,7	22,9	25,0	24,6	22,1	26,8	29,1
Dünya Mal-Hizmet Ticaret Hacmi (%)	3,9	2,8	2,3	5,7	3,9	1,0	-8,2	9,7	6,7
İthalat (Değişim %)									
Gelişmiş ülkeler	3,9	4,8	2,4	4,7	3,6	1,7	-9,0	9,0	7,3
Gelişmekte olan ülkeler	4,2	-0,9	1,8	7	5,0	-0,6	-8,0	12,1	7,1
İhracat (Değişim %)									
Gelişmiş ülkeler	3,9	3,8	1,8	4,7	3,5	1,3	-9,4	8,0	6,6
Gelişmekte olan ülkeler	3,2	1,6	3	7,3	4,1	0,9	-5,2	11,6	5,8
ENFLASYON (TÜFE; %)									
Gelişmiş ülkeler	1,5	1,2	1,0	1,5	1,7	1,5	0,7	2,8	2,3
Gelişmekte olan ülkeler	4,7	4,7	4,3	4,4	4,9	5,1	5,1	5,5	4,9
Petrol D. mal fiyatlarının değişimi (%)	-3,9	-17,6	-1,5	6,4	1,3	0,8	6,7	26,7	-0,9
Petrol fiyatlarında değişim (%)	-7,5	-47,2	-15,7	23,3	29,4	-10,2	-32,7	59,1	-1,8
İŞSİZLİK									
Euro Bölgesi	11,6	10,9	10,0	9,1	8,2	7,6	7,9	8,0	8,1
ABD	6,2	5,9	4,9	4,3	3,9	3,7	8,1	5,4	3,5
Çin	4,1	4,1	4,0	3,9	3,8	3,6	4,2	3,8	3,7
Japonya	3,6	3,4	3,1	2,8	2,4	2,4	2,8	2,8	2,4
Türkiye	9,9	10,3	10,9	10,9	11,0	13,7	13,1	12,2	11,0

Kaynak: IMF, World Economic Outlook October, 2021

- 2020 yılında dünya ekonomisinde görülen küçülme 1980 sonrası dönemin en büyük daralması olurken, 2021 yılındaki büyüme de yine 1980 sonrasında en yüksek büyümesi olmuştur. Dolayısıyla 2020 ve 2021 yılında adeta iki farklı yönde de büyük bir şok yaşanmıştır.
- Küresel finans krizinin yaşandığı 2009 yılında dünya ekonomisinin binde bir oranında küçüldüğü, 2010 yılında ise yüzde 5,4 oranında büyüdüğü dikkate alındığında pandeminin ekonomilerde yarattığı şokun büyüklüğü daha da belirginleşmiştir. Dolayısıyla, olası yeni salgınların insani kayıplar yanında yaratabileceği ekonomik kayıplar konusunda tüm ülkelerin yeterli deneyim kazandığını, bu nedenle sağlık sistemi, aşılarda ve ilaçlar konusunda daha yeni ve güçlü önlemler alınmasının gerektiğini söylemek mümkündür.

- 2021 yılına ilişkin büyüme öngörülleri çerçevesinde; 2020 yılında 2,5 trilyon dolar azalan ve 84,9 trilyon dolara gerileyen küresel hasılanın 2021 yılında 10 trilyon dolar artarak 94,9 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir.
- Ülkelerin dışı açılma düzeyini dolayısıyla küreselleşmenin boyutları ve yönünü değerlendirmede önemli bir gösterge olan küresel mal ve hizmet ticaret hacminde 2021 yılında büyük oranlı artış olduğu görülmektedir. Nitekim 2020 yılında yüzde 8,2 oranında gerileyen küresel ticaret hacminin 2021 yılı sonunda yüzde 9,7 oranında artması beklenmektedir. Bu oran ise 2010 yılından sonraki en yüksek artışa karşılık gelmektedir.

- Bu gelişmeye bağlı olarak 2021 yılında küresel mal ihracatının 21,2, mal ve hizmet ihracatının ise 26,8 trilyon dolara ulaşması öngörülmektedir. Böylece her iki boyutta da tarihi rekor kırılmış olacaktır. Ancak bu gelişmede çok yüksek oranda artan konteyner ve navlun ücretleri ile artan mal fiyatlarının önemli rolü olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla pandeminin küresel ticarete 2020 yılında verdiği zarar, enflasyonun da katkısıyla, 2021 yılında telafi edilmiştir.
- Önce 2009 yılında küresel finans krizi, ardından da pandemi dünya ekonomisini adeta enflasyonist sürece iten para ve maliye politikalarına mahkum etmiştir. 2021 yılında genel olarak tüm ülkelerde devam eden parasal genişleme ve mali yardımlar enflasyonu, özellikle gelişmiş ülkelerde, bir üst platoya taşımıştır. Nitekim, tüketici enflasyonu 2020 yılında gelişmiş ülkelerde binde 7, gelişmekte olan ülkelerde yüzde 5,1 düzeyinde iken 2021 yılında gelişmiş ülkelerde yüzde 2,8'e, gelişmekte olan ülkelerde ise yüzde 5,5'e yükselmiştir.
- Diğer taraftan, 2021 yılında petrol fiyatlarının yüzde 59,1 ve petrol dışı mal fiyatlarının yüzde 26,7 oranında artması beklenmektedir. Dolayısıyla, 2021 yılında dünya genelinde hem maliyet hem de talep boyutundan beslenen karmaşık bir enflasyonist sürecin varlığı dikkati çekmektedir.
- 2021 yılında yönü oldukça merak edilen bir diğer alan da işsizlik olmuştur. Zira, pandemi nedeniyle 2020 yılında işsizlikte dünya genelinde adeta bir patlama yaşanmıştır. 2021 yılında işsizlikle mücadelede en büyük başarıyı ABD göstermiş ve yüzde 8,1'den yüzde 5,4'e kadar düşürmüştür. Bu düşüşe bağlı olarak 2022 yılında ABD merkez bankası parasal sıkılaştırma ve faiz artışına gidebileceğini açıklamıştır. Çin ise 2021 yılında işsizliği binde 4 oranında azaltmıştır. Euro bölgesinde işsizlik binde 1 oranında artarken, Japonya'da değişmemiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, 2021 yılında dünya ekonomisinde enflasyon dışında genel olarak bir iyileşme yaşanmıştır. Bu iyileşmenin 2022 yılında da devam edip etmeyeceği; pandeminin gelişimi ve enflasyonla mücadelede uygulanacak politikaların dozuna göre şekillenecektir. Bununla birlikte, küresel likidite bolluğu ve ucuz likiditeden tersine dönülebilecek olması gelişmekte olan ülkeler açısından ilave sorunlara neden olabilecek gibi görünmektedir.

1.2. ÜRETİM VE BÜYÜMEDE GELİŞMELER

Pandemi süreci tüm ülkeleri az ya da çok ancak, mutlaka etkilemiştir. Ülkelerin etkilenme düzeyi büyük ölçüde sağlık hizmetleri kapasitesi, aşıya ulaşılabilirlik ve kamunun ekonomik gücüne bağlı olarak şekillenmiştir. Kuşkusuz genelde her bir ülkenin ekonomik gücü, özelde de üretim deseni pandemiden etkilenme düzeyini farklılaştırmıştır. Bu durum büyüme hızlarından da görülebilmektedir. Tablo 1.2'de Seçilmiş ülkelere ilişkin büyüme tahminleri verilmiştir. Buna göre;

- 2021 yılında üretimin; gelişmiş ülkelerde yüzde 5,9, gelişmekte olan ülkelerde ise yüzde 6,4 oranında artması beklenmektedir. Bu büyüme hızları 2020 yılında üretimde yaşanan gerilemenin önemli ölçüde telafi edildiğini ortaya koymaktadır. Ancak, son iki yılın ortalama büyüme hızının hala düşük olması, gerçek anlamda telafinin ancak 2022 veya 2023 yılı sonunda mümkün olabileceğine işaret etmektedir.

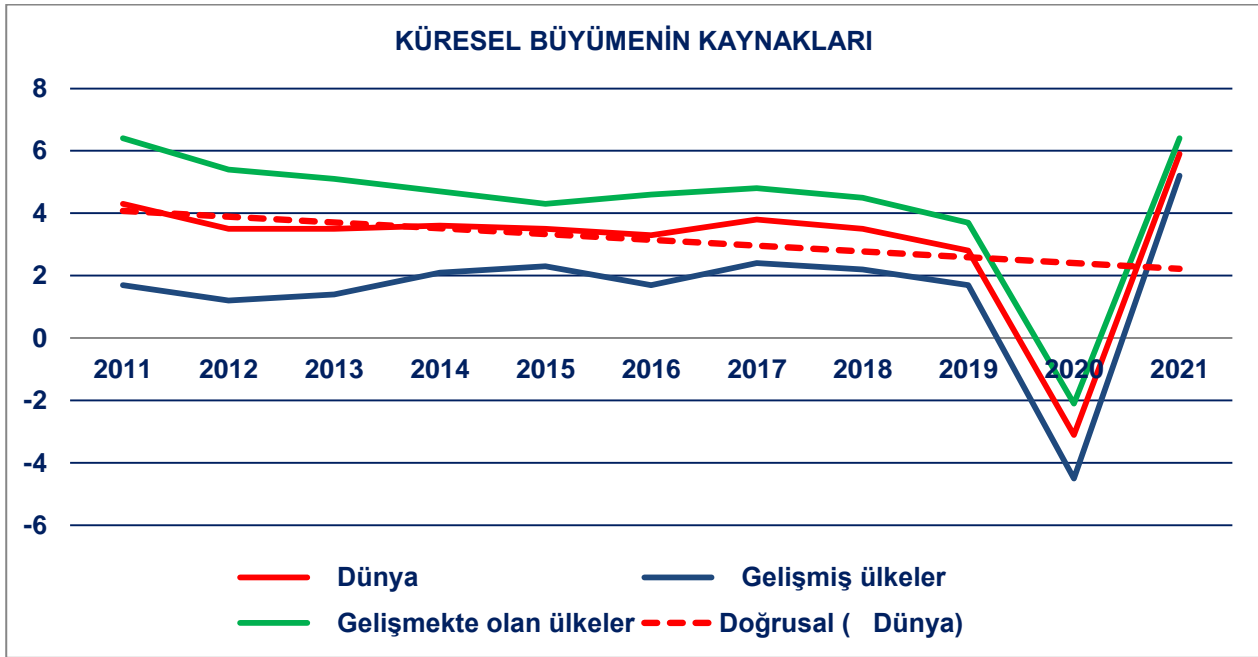
TABLO 1.2: BAZI ÜLKELERDE BÜYÜME HIZI (%)

GÖSTERGE	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
BÜYÜME HIZI (%)											
Dünya	4,3	3,5	3,5	3,6	3,5	3,3	3,8	3,5	2,8	-3,1	5,9
Gelişmiş ülkeler	1,7	1,2	1,4	2,1	2,3	1,7	2,4	2,2	1,7	-4,5	5,2
ABD	1,6	2,2	1,8	2,5	2,9	1,6	2,4	3,0	2,3	-3,4	6,0
Japonya	-0,1	1,5	2,0	0,4	1,2	0,6	1,9	0,3	0,6	-4,6	2,4
Euro Bölgesi	1,6	-0,9	-0,2	1,4	2,1	1,9	2,5	1,8	1,5	-6,3	5,0
Almanya	3,9	0,4	0,4	2,2	1,7	2,2	2,5	1,3	1,1	-4,6	3,1
Fransa	2,2	0,3	0,6	1,0	1,1	1,1	2,3	1,8	1,8	-8,0	6,3
İtalya	0,6	-2,8	-1,7	0,1	0,9	1,1	1,7	0,9	0,3	-8,9	5,8
İngiltere	1,6	1,4	2,0	2,9	2,3	1,8	1,8	1,3	1,4	-9,8	6,8
İspanya	-1,0	-2,9	-1,7	1,4	3,6	3,2	3	2,4	2,1	-10,8	5,7
Gelişmekte olan ülkeler	6,4	5,4	5,1	4,7	4,3	4,6	4,8	4,6	3,7	-2,1	6,4
Çin	9,5	7,9	7,8	7,3	6,9	6,7	6,8	6,7	6,1	2,3	8,0
Rusya Federasyonu	5,1	3,7	1,8	0,7	-2,3	0,3	1,6	2,5	1,3	-3,0	4,7
Arjantin	6,0	-1,0	2,4	-2,5	2,7	-2,1	2,7	-2,6	-2,1	-9,9	7,5
Brezilya	4,0	1,9	3,0	0,5	-3,6	-3,3	1,1	1,3	1,4	-4,1	5,2
Hindistan	6,6	5,5	6,4	7,4	8	8,2	7,2	6,5	4,0	-7,3	9,5
Türkiye	11,1	4,8	8,5	5,2	6,1	3,2	7,5	2,8	0,9	1,8	9,0
Küresel Hasıla (Trilyon Dolar)	73,3	74,8	76,9	79,2	74,9	76,2	80,8	85,9	87,4	84,9	94,9

Kaynak: IMF, World Economic Outlook October, 2021

- Ülke grupları itibariyle büyüme grafiği, hem üretimde 2020 yılında yaşanan gerilemenin derinliğini hem de 2021 yılındaki yüksek performansı göstermektedir. Ayrıca küresel büyüme trendinin de gerilemekte olması dikkati çekmektedir. Bu durum insan-ekolojik denge ilişkisi açısından olumlu, işsizliğin azaltılması açısından ise olumsuz gelişmeyi ortaya koymaktadır.

- 2020 yılında Çin ve Türkiye dışındaki ülkelerde ekonomi küçülmüş, 2021 yılında ise tüm ülkeler, baz etkisinin de katkısıyla, yüksek oranda büyümüştür. Türkiye, Çin ve Hindistan'ın 2021 yılında çift haneye yakın büyümesi beklenmektedir.
- Bu arada gelişmiş ülkelerde 2021 yılında pek alışkın olunmayan düzeylerde yüksek büyüme hızlarının yakalanması öngörülmektedir. Dolayısıyla, gelişmiş ülkelerde de onarım süreci hızla gerçekleşmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'nin ihracatında önemli yeri olan ülkelerde ise üretimin; Almanya'da yüzde 3,1, İngiltere'de yüzde 6,8, Rusya'da yüzde 4,7 ve ABD'de yüzde 6 oranında artması beklenmektedir.

- IMF tahminlerine göre 2020 yılında Türkiye ekonomisinin yüzde 5 oranında küçülmesi öngörülmüş, ancak yüzde 1,8 büyüme gerçekleşmiştir. 2021 yılı için ise çift haneli bir büyüme sürpriz olmayacaktır. Bu gösterge için Türkiye tüm ülkeleri ve kurumları şaşırtmaya devam etmektedir.

2021 yılı sonunda farklı ülkelerin ulusal gelir (GSYİH-gayrisafi yurtiçi hasıla) düzeylerinde dolar bazında yaşanması beklenen gelişmeler Tablo 1.3'de verilmiştir. Buna göre;

- 2021 yılı sonunda GSYİH'nın; ABD'de yaklaşık 2 trilyon dolar, Çin'de 1,9 trilyon dolar Birleşik Krallık'da 399 milyar dolar, Almanya'da 387 milyar dolar, Kanada da ise 372 milyar dolar artması beklenmektedir. IMF tarafından Türkiye için öngörülen artış 76 milyar dolar olmakla birlikte yılın son çeyreğinde yaşanan kur artışları nedeniyle bu öngörünün gerçekleşmeme olasılığı bulunmaktadır.

TABLO 1.3: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE GSYİH’NİN GELİŞİMİ (Milyar \$)

	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2021-20
ABD	15.049	18.206	20.527	21.373	20.894	22.940	2.046
ÇİN	6.034	11.114	13.842	14.341	14.867	16.863	1.996
JAPONYA	5.759	4.445	5.037	5.136	5.045	5.103	58
ALMANYA	3.402	3.358	3.979	3.889	3.843	4.230	387
B. KRALLIK	2.484	2.933	2.861	2.833	2.710	3.108	399
HİNDİSTAN	1.708	2.104	2.701	2.871	2.660	2.946	286
FRANSA	2.642	2.438	2.790	2.729	2.624	2.940	316
İTALYA	2.138	1.837	2.093	2.005	1.885	2.120	235
KANADA	1.617	1.557	1.722	1.742	1.644	2.016	372
G. KORE	1.144	1.466	1.725	1.651	1.638	1.824	186
RUSYA	1.633	1.357	1.653	1.690	1.479	1.648	169
BREZİLYA	2.209	1.800	1.917	1.878	1.445	1.646	201
AVUSTRALYA	1.252	1.235	1.421	1.392	1.359	1.611	251
İSPANYA	1.423	1.196	1.422	1.393	1.280	1.440	159
MEKSİKA	1.058	1.172	1.222	1.269	1.074	1.286	212
ENDONEZYA	755	861	1.043	1.120	1.060	1.150	91
HOLLANDA	848	766	914	910	913	1.008	94
İSVİÇRE	603	702	736	732	752	811	59
TÜRKİYE	777	864	780	761	720	796	76
POLONYA	480	477	587	597	596	655	59
ARJANTİN	425	642	524	452	389	455	66
G. AFRİKA	417	347	405	388	335	415	80
ROMANYA	166	178	241	250	249	287	39
PORTEKİZ	238	199	242	240	228	252	23
Y. ZELANDA	145	176	210	210	209	248	38
YUNANİSTAN	297	195	212	205	189	212	22
MACARİSTAN	132	125	160	163	155	181	26
BULGARİSTAN	50	51	66	69	69	78	9
VENEZÜELLA	318	324	98	64	47	45	-2

Kaynak: IMF

- Tabloda yer alan öngörülere göre; 2021 yılı sonu itibarıyla pandemi öncesi GSYİH düzeyine ulaşamayacak ülkeler; Japonya, Rusya ve Venezüella olacaktır. Türkiye'nin de bu ülkeler arasında yer alabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan satınalma gücü paritesi (PPP) yöntemiyle hesaplanan GSYİH verileri de Tablo 1.4'de verilmiştir. Burada görülebileceği gibi;

- Satınalma gücü paritesi yöntemiyle yapılan hesaplama çerçevesinde 2021 yılında en yüksek GSYİH artışları Çin, ABD ve Hindistan'da gerçekleşmiş olacaktır. Çin'de mal ve hizmet fiyatları ABD'den daha düşük olduğu için Çin'in ulusal geliri ABD'den daha yüksek çıkmaktadır.

- Diğer taraftan, bu yöntemle hesaplanan GSYİH verilerine göre ülkelerin ekonomik büyüklük sıralamasında önemli değişiklik olmaktadır. Bu durum yaşam koşulları ve fiyatların ülkeler bazında oldukça farklılaştığını da ortaya koymaktadır.

TABLO 1.4: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE GSYİH'NİN GELİŞİMİ (Milyar \$-PPP)

	2009	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2021-22
ÇİN	10.973	12.283	17.880	21.657	23.356	24.191	27.072	2.881
ABD	14.478	15.049	18.206	20.527	21.373	20.894	22.940	2.046
HİNDİSTAN	4.626	5.161	7.160	9.028	9.561	8.975	10.181	1.206
JAPONYA	4.304	4.534	5.201	5.404	5.501	5.312	5.634	321
ALMANYA	3.053	3.219	3.890	4.566	4.697	4.537	4.843	307
RUSYA	2.874	3.039	3.526	4.020	4.175	4.100	4.447	347
ENDONEZYA	1.911	2.057	2.648	3.117	3.332	3.302	3.530	228
BREZİLYA	2.572	2.799	3.015	3.146	3.247	3.153	3.438	284
FRANSA	2.275	2.344	2.719	3.125	3.240	3.017	3.322	305
B. KRALLIK	2.202	2.274	2.773	3.144	3.246	2.962	3.276	314
TÜRKİYE	1.167	1.281	2.023	2.406	2.471	2.546	2.874	328
İTALYA	2.054	2.114	2.242	2.614	2.669	2.461	2.697	236
MEKSİKA	1.698	1.806	2.231	2.587	2.629	2.439	2.685	246
G. KORE	1.421	1.536	1.934	2.219	2.309	2.317	2.503	186
KANADA	1.303	1.359	1.595	1.864	1.932	1.852	2.027	176
İSPANYA	1.451	1.471	1.622	1.931	2.007	1.811	1.984	173
AVUSTRALYA	892	924	1.113	1.298	1.346	1.330	1.427	97
POLONYA	774	813	1.021	1.235	1.317	1.297	1.412	115
HOLLANDA	732	750	852	994	1.031	1.004	1.079	75
ARJANTİN	661	737	867	1.037	1.033	942	1.049	107
G. AFRİKA	634	661	759	821	837	792	862	70
İSVİÇRE	422	441	547	620	639	630	677	47
ROMANYA	356	347	428	572	606	590	654	64
PORTEKİZ	274	282	307	359	375	348	376	29
MACARİSTAN	215	220	264	315	336	323	360	37
YUNANİSTAN	325	311	289	320	332	308	340	32
Y. ZELANDA	133	137	171	209	218	216	235	19
BULGARİSTAN	108	110	132	160	169	164	178	14
VENEZÜELLA	478	476	521	309	204	145	142	-2

Kaynak: IMF

- Satınalma gücü paritesi yaklaşımı ile Türkiye'nin GSYİH'sinin 2021 yılı itibariyle 2,8 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir.

Tablo 1.5'de ise kişi başına düşen gelir verileri yer almaktadır. Buna göre;

- Pandeminin ilk yılında yani 2020'de Çin ve Bulgaristan dışındaki tüm ülkelerde kişi başı gelirden gerileme yaşanmıştır.

- 2021 yılında ise normalleşme yönündeki gelişmelere bağlı olarak Venezüella dışındaki tüm ülkelerde kişi başına gelir artmıştır.
- Venezüella, siyasi ve ekonomik krizlerin olası sonuçlarını gözlemlemek açısından son derece özel bir örnektir. Nitekim petrol zengini bu ülkenin GSYİH değeri 2010 yılında 318 milyar dolar iken, 2021 yılı sonunda 45 milyar dolara gerilemiştir. Yine 2010 yılında 11.158 dolar olan kişi başına gelir 2021 yılı sonunda yaklaşık yüzde 85 oranında gerileyerek 1.627 dolara düşmüştür. Bu gelişmenin dinamiklerinin tüm gelişmekte olan ülkelere iyi değerlendirilmesi gerekmektedir.

TABLO 1.5: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE KİŞİBAŞINA GSYİH'İN GELİŞİMİ (Dolar)

	2009	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2021-22
İSVİÇRE	72.461	77.432	85.239	86.762	85.722	87.367	93.515	6.149
ABD	47.102	48.586	56.730	62.770	65.052	63.358	69.375	6.017
AVUSTURALYA	45.685	56.460	51.485	56.461	54.477	52.905	62.619	9.713
HOLLANDA	52.807	51.166	45.303	53.225	52.673	52.456	57.715	5.259
KANADA	40.991	47.627	43.626	46.532	46.400	43.295	52.791	9.496
ALMANYA	42.339	42.380	41.107	47.995	46.800	46.216	50.788	4.572
Y. ZELANDA	28.284	33.380	38.200	42.840	42.210	41.165	48.349	7.184
B. KRALLIK	38.885	39.580	45.053	43.064	42.417	40.394	46.200	5.806
FRANSA	43.079	42.100	37.919	43.021	41.990	40.299	45.028	4.729
JAPONYA	41.470	45.136	35.006	39.819	40.690	40.089	40.704	616
İTALYA	36.983	35.816	30.464	34.921	33.521	31.604	35.585	3.980
G. KORE	19.140	23.077	28.737	33.433	31.937	31.638	35.196	3.557
İSPANYA	32.131	30.567	25.764	30.423	29.576	27.179	30.537	3.357
PORTEKİZ	23.126	22.539	19.252	23.573	23.333	22.149	24.457	2.308
YUNANİSTAN	29.578	26.743	17.997	19.769	19.147	17.657	19.827	2.170
MACARİSTAN	13.036	13.173	12.690	16.407	16.729	15.866	18.528	2.661
POLONYA	11.532	12.620	12.564	15.468	15.727	15.699	17.318	1.619
ROMANYA	8.518	8.195	8.942	12.361	12.861	12.868	14.864	1.996
ÇİN	3.813	4.500	8.034	9.849	10.170	10.511	11.891	1.380
BULGARİSTAN	6.878	6.713	7.080	9.471	9.863	10.006	11.332	1.326
RUSYA	9.157	11.431	9.258	11.262	11.517	10.115	11.273	1.158
MEKSİKA	8.029	9.299	9.657	9.754	10.029	8.404	9.967	1.564
ARJANTİN	8.338	10.413	14.895	11.786	10.054	8.572	9.929	1.357
TÜRKİYE	8.941	10.533	10.974	9.508	9.146	8.610	9.407	797
BREZİLYA	8.650	11.333	8.846	9.194	8.936	6.823	7.741	919
G. AFRİKA	6.552	8.130	6.257	6.984	6.599	5.625	6.861	1.237
ENDONEZYA	2.465	3.178	3.368	3.947	4.196	3.922	4.225	303
FHİNDİSTAN	1.121	1.384	1.606	1.997	2.099	1.930	2.116	187
VENEZUELLA	9.558	11.158	10.568	3.404	2.299	1.691	1.627	-63

Kaynak: IMF

- Tabloda yer alan ve fazla iyimser olduğu söylenebilecek 2021 yılına ilişkin veri, Türkiye'ye aittir. Buna göre, dolar bazında Türkiye'de kişi başına gelirin bu yıl 797 dolar artması beklenmektedir. Bu artışa rağmen, krizdeki Arjantin ile Meksika'nın Türkiye'yi geçmesi öngörülmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'de sayıları 10 milyona yaklaşan sığınmacıların gerek üretim gerekse talep boyutundan yaptığı katkı milli gelir hesaplarına yansırken, gelirin bölüşümünde dikkate alınmıyor olmaları önemli bir çelişkidir. Dolayısıyla, Türkiye'de kişi başına gelirin gerçekte daha düşük olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1.3. KÜRESEL TİCARETTE GELİŞMELER

Pandemi süreci devam ederken, küresel ticaretin 2021 yılında en hızlı gelişim gösteren alan olduğunu söylemek mümkündür. Bu gelişmede 2020 yılında daralan ticaret hacminin yarattığı baz etkisi kadar ertelenen talebin realize olması da etkili olmuştur.

Tablo 1.6'dan görülebileceği gibi;

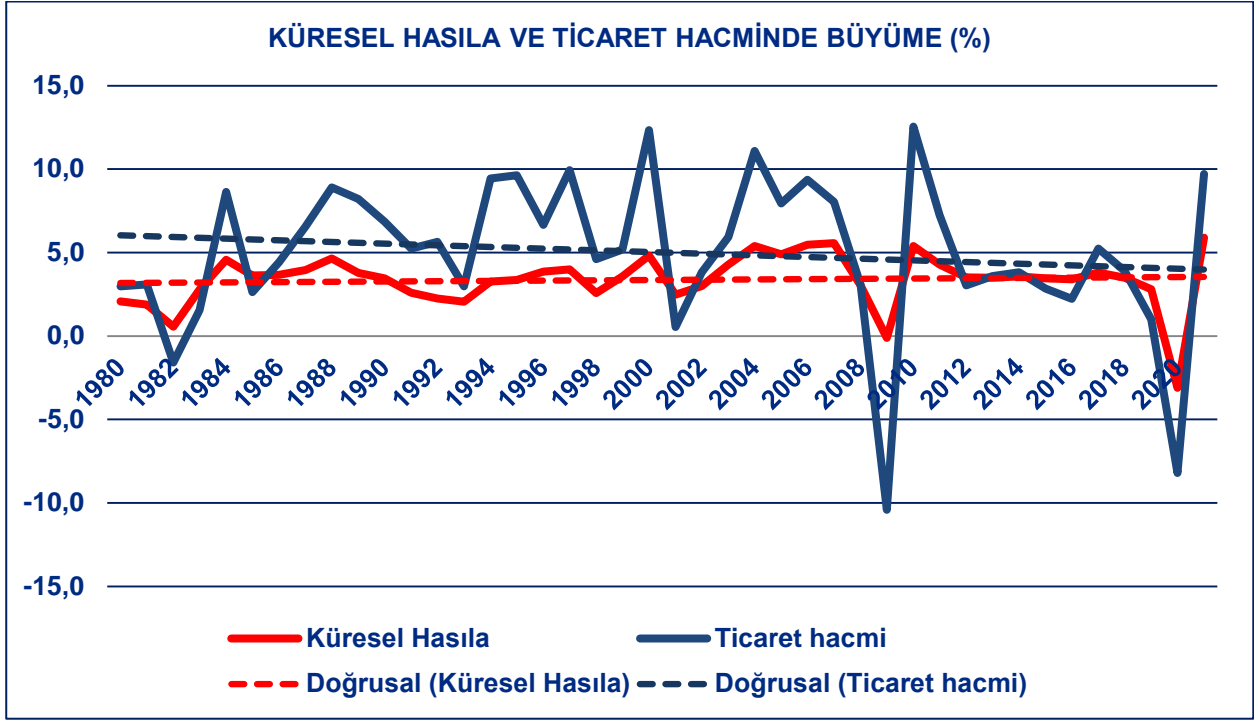
- 2020 yılında küresel ticaret hacminde görülen daralma, 2009 yılından sonra, son 40 yılın en büyük ikinci daralması olmuştur. Ancak, 2020 yılında, pandemi nedeniyle yüzde 8,2 gibi oldukça büyük bir oranda gerileyen küresel mal-hizmet ticaretinde 2021 yılında ciddi bir iyileşme görülmüştür. Nitekim, 2021 yılında dünya mal-hizmet ihracatı tarihi rekor kırarak 26,8 milyar dolara yükselmiştir. Bu artışın 4 trilyon dolarlık bölümü mal ticareti, 700 milyar doları ise hizmet ticaretindeki artıştan kaynaklanmıştır.

TABLO 1.6: KÜRESEL TİCARETTE GELİŞMELER (Dolar)

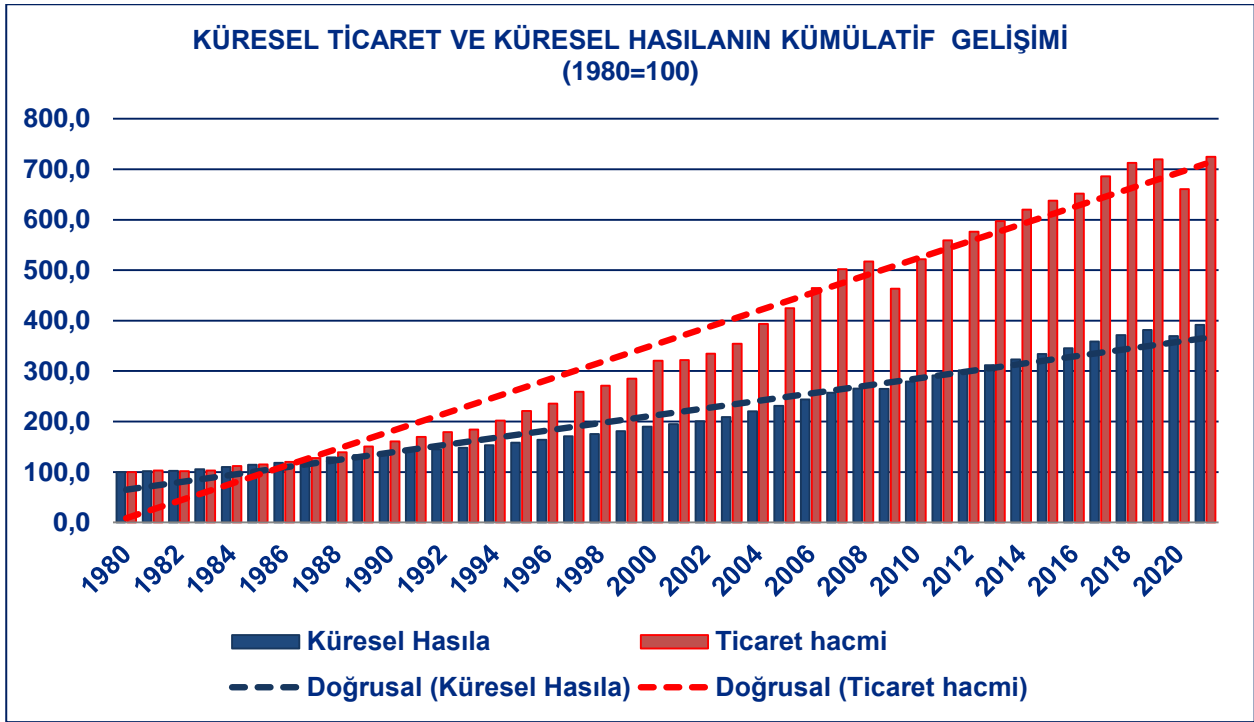
GÖSTERGE	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Küresel Hasıla (Trilyon Dolar)	73,4	75,1	77,2	79,2	74,9	76,2	80,8	85,9	87,4	84,9	94,9
Mal-Hizmet İhracatı (Trilyon Dolar)	22,3	22,6	23,3	23,8	21,1	20,7	22,9	25,0	24,6	22,1	26,8
Küresel Mal-Hizmet Ticaret Hacmi (%)	7,2	3,0	3,6	3,9	2,8	2,3	5,7	3,9	1,0	-8,2	9,7
Mal İhracatı (Trilyon Dolar)	17,9	18,1	18,5	18,6	16,2	15,7	17,4	19,1	18,5	17,2	21,2
İthalat											
Gelişmiş ülkeler	6,0	1,1	2,3	3,9	4,8	2,4	4,7	3,6	1,7	-9,0	9,0
Gelişmekte olan ülkeler	11,4	5,2	4,7	4,2	-0,9	1,8	7,0	5,0	-0,6	-8,0	12,1
İhracat											
Gelişmiş ülkeler	6,2	2,7	2,6	3,9	3,8	1,8	4,7	3,5	1,3	-9,4	8,0
Gelişmekte olan ülkeler	7,9	3,8	4,6	3,2	1,6	3,0	7,3	4,1	0,9	-5,2	11,6
Petrol Dışı Mal fiyatlarının değişimi (%)	18,1	-10,2	-1,5	-3,9	-17,6	-1,5	6,4	1,3	0,8	6,7	26,7
Petrol fiyatları (Varil/Dolar)	104,1	105	104,1	96,3	50,8	42,8	52,8	68,3	61,4	41,3	65,7
Petrol fiyatlarında değişim (%)	31,7	0,9	-0,9	-7,5	-47,2	-15,7	23,3	29,4	-10,2	-32,7	59,1

Kaynak: IMF

- Bu artışı küreselleşme sürecinin yeniden hız kazandığına bir işaret olarak yorumlamak mümkünse de, daha çok küresel emtia ve hizmet fiyatlarındaki artıştan beslendiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla, Trump sonrası dönemin hangi yöne evrileceğini görebilmek için hem pandemi sonrası hem de küresel enflasyonun seyrini beklemek gerekecektir.

- Diğer taraftan küresel hasıla ve ticaret hacmindeki genel gelişim incelendiğinde; büyümenin artış trendini sürdürdüğü, mal ve hizmet ticaret hacminin ise düşüş eğilimine girdiği anlaşılmaktadır. Bu durum küreselleşmenin yavaşlaması anlamına gelmektedir.
- Bu arada, 1980-2021 dönemine ilişkin küresel hasıla ve küresel mal-hizmet ticaret hacmindeki değişimlerden oluşturduğumuz ve 1980 yılına 100 değerinin verildiği kümülatif artış verileri söz konusu dönemde ticaret hacmindeki artışın çok daha yüksek oranda gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Nitekim, her iki gösterge için de 1980'de 100 olan değer 2021 yılında küresel hasıla için 391,5'e, mal ve hizmet ticaret hacmi için ise 724,8'e yükselmiştir. Bu veriler küresel ticaretin dolayısıyla da küreselleşmenin yavaşlamış olmakla birlikte geçmişte çok hızlı gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır.

- Tablo 1.7’de yer alan ve 1980 sonrasında beşer yıllık dönemler itibariyle küresel hasıla ve ticaret hacmi gelişmelerini ortaya koyan veriler de bu savı desteklemektedir.

•

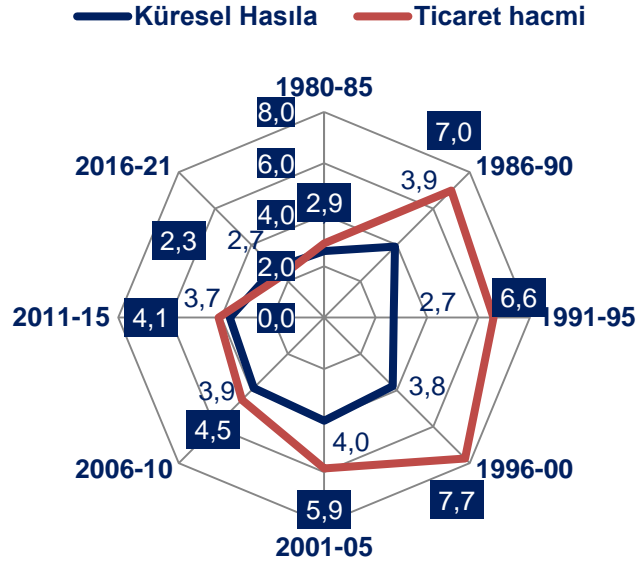
TABLO 1.7: KÜRESEL HASILA VE TİCARET HACMİNDE GELİŞMELER

DÖNEM	Küresel Hasıla	Ticaret hacmi
1980-85	2,6	2,9
1986-90	3,9	7,0
1991-95	2,7	6,6
1996-00	3,8	7,7
2001-05	4,0	5,9
2006-10	3,9	4,5
2011-15	3,7	4,1
2016-21	2,7	2,3

Kaynak: IMF

- Ayrıca, ilgili grafik incelendiğinde 1980-2021 döneminde en yüksek küresel hasıla artışının yüzde 4 ile 2001-2005 döneminde gerçekleştiği, izleyen yıllarda bu hızın düzenli olarak yavaşladığı ve 2016-2021 döneminde yüzde 2,7 düzeyine gerilediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, aynı dönemde küresel mal ve hizmet ticaret hacmindeki en yüksek oranlı artışın yüzde 7,7 ile 1996-2000 döneminde gerçekleştiği ve bu artış hızının da izleyen her beş yıllık dönemde düzenli olarak gerilediği görülmektedir.

KÜRESEL HASILA VE TİCARET HACMİNDE DÖNEMSEL GELİŞMELER (%)

- Diğer taraftan, küresel üretim ile küresel ticaretin büyüme hızlarındaki farklılığın 1986-2000 döneminde arttığı, daha sonrasında ise azaldığı görülmektedir. Bu durum gezegenimizin ve/veya talebin bu düzeydeki üretim artışını taşıyamadığı/koruyamadığını gösteriyor olabilir. Bir başka deyişle, dünya genelinde büyüme, ticaret ve küreselleşme süreçlerine ilişkin bir yeniden değerlendirme ihtiyacı olduğu söylenebilir.

2021 yılında ülke gruplarına göre dış ticaretin gelişimi incelendiğinde;

- Gelişmiş ülkelerin ihracatında yüzde 8, ithalatlarında ise yüzde 9 oranında artış beklendiği görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise ithalatın yüzde 12,1, ihracatın yüzde 11,6 oranında artacağı öngörülmektedir.
- Küresel büyümeden hem etkilenen hem de küresel büyümeyi etkileyen petrol fiyatları, talepteki canlanmaya bağlı olarak, 2021 yılında yüzde 59,1 oranında artarak 65,7 dolar düzeylerine ulaşmıştır. Bu durum gelişmiş ülkelerde uzun süredir devam eden parasal genişlemenin yarattığı talep enflasyonunun yanında maliyet enflasyonunun da devreye girebileceğine işaret etmektedir.

Küresel ticarete ilişkin incelenebilecek bir diğer gösterge de mal ticaretinin gelişimidir.

Tablo 1.8'de yer alan veriler incelendiğinde ise;

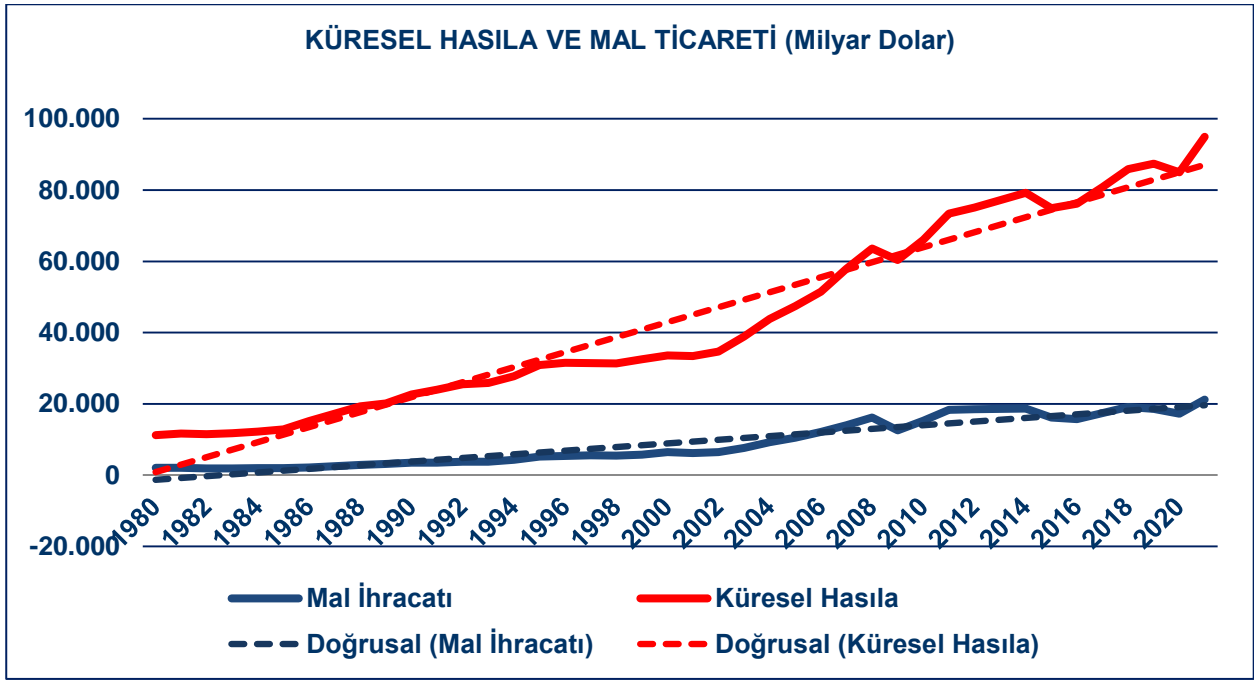
- 2019 yılında 18,5 trilyon dolar olan küresel mal ticareti pandemi ile birlikte 17,2 trilyon dolara gerilemiştir. Kısmi normalleşme ile birlikte mal ihracatı artmış ve 22,2 trilyon dolara ulaşmıştır. Bu sayı, 1980 sonrası dönemin en yüksek ihracat değeri olmuştur.

TABLO 1.8: KÜRESEL MAL TİCARETİNDE GELİŞMELER (Milyar Dolar)

Yıl	Mal İhracatı	Küresel Hasıla	Pay (%)	Yıl	Mal İhracatı	Küresel Hasıla	Pay (%)
1980	2.036	11.243	18,1	2001	6.193	33.396	18,5
1981	2.014	11.640	17,3	2002	6.498	34.674	18,7
1982	1.886	11.530	16,4	2003	7.586	38.902	19,5
1983	1.846	11.763	15,7	2004	9.221	43.817	21,0
1984	1.956	12.197	16,0	2005	10.508	47.457	22,1
1985	1.953	12.811	15,2	2006	12.128	51.448	23,6
1986	2.139	15.139	14,1	2007	14.026	57.968	24,2
1987	2.516	17.225	14,6	2008	16.165	63.612	25,4
1988	2.869	19.270	14,9	2009	12.561	60.334	20,8
1989	3.099	20.114	15,4	2010	15.301	66.051	23,2
1990	3.490	22.656	15,4	2011	18.338	73.393	25,0
1991	3.511	23.981	14,6	2012	18.511	75.085	24,7
1992	3.779	25.464	14,8	2013	18.563	77.208	24,0
1993	3.795	25.870	14,7	2014	18.637	79.238	23,5
1994	4.328	27.775	15,6	2015	16.199	74.954	21,6
1995	5.168	30.871	16,7	2016	15.741	76.154	20,7
1996	5.406	31.555	17,1	2017	17.447	80.823	21,6
1997	5.592	31.440	17,8	2018	19.110	85.883	22,3
1998	5.503	31.378	17,5	2019	18.544	87.391	21,2
1999	5.719	32.543	17,6	2020	17.201	84.972	20,2
2000	6.455	33.588	19,2	2021	21.205	94.935	22,3

Kaynak: UNCTAD, IMF

- Diğer taraftan 1980-2021 dönemine ilişkin grafikte yer alan trend doğruları hem küresel hasılanın hem de mal ticareti hacminin trendin üzerine çıktığını göstermektedir. Dolayısıyla, dünya ekonomisi hem büyüme hem de ticaret açısından daha yüksek bir trend yakalayabilecektir. Ancak, daha net bir tespit yapabilmek için 2022 yılındaki gelişmelerin beklenmesi gerekecektir.

Özetle, 2021 yılında küresel ticaret, yüksek navlun ve konteyner fiyatlarına, gemi bulmadaki zorluklara rağmen, çok hızlı gelişme göstermiştir. Bu durumun 2020 yılının telafisi mi yoksa yeni bir trend yaratabilecek nitelikte bir gelişme mi olduğu 2022 yılında netleşecektir.

1.4. DÖVİZ KURLARI VE DIŞ DENGEDE GELİŞMELER

Döviz kurları üzerine gerçekleştirilen spekülasyon ve hedge amaçlı işlemler finansal piyasaların en önemli alanlarından birini oluşturmaktadır. Her gün milyarlarca dolara ulaşan büyüklükte döviz elektronik hatlarda hareket etmektedir. Bu hareketlerin farklı piyasaları birbirine yaklaştırmak gibi bir etkisi olsa da, kimi zaman, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, istikrarsızlık kaynağı olabilmektedir. Küresel üretimin (reel ekonominin) onlarca kat üstünde büyüklüğe ulaşmasıyla gelen finansal kapitalizm aşamasının gelecekte nasıl evrileceği konusu merak yanında endişe de uyandırmaktadır.

Diğer taraftan, 2008-2009 küresel finans krizinin ardından pandeminin etkilerini telafi edebilmek amacıyla, başta rezerv paraya sahip ülkeler (ABD, AB) olmak üzere, birçok ülke genişletici para ve maliye politikalarını devreye almıştır. Bunun sonucunda oluşan likidite bolluğu da finansal piyasaların daha da gelişmesi için uygun iklimi yaratmıştır. Yine ülkelerin farklı koşullara, sorunlara ve ekonomik güce sahip olması pandemi ve genişletici politikalarla etkilenme düzeyini farklılaştırmakta, bu farklılaşmanın belirginleştiği alanlardan biri de ülke paralarının değeri ile dış denge olmaktadır.

Nitekim; 2021 yılında döviz kurlarında yaşanan gelişmelerin yer aldığı Tablo 1.9 incelediğinde;

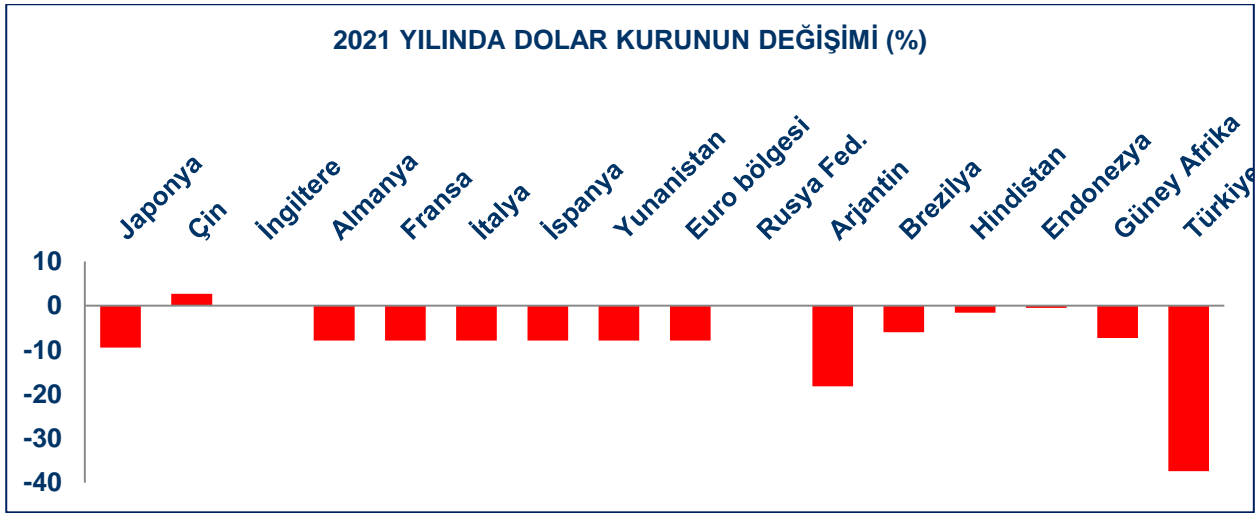
- 2020 yılı sonuna göre 2021 yılının 28 Aralık tarihi itibarıyla ABD dolarının hemen hemen tüm ülke paraları karşısında değer kazandığı görülmektedir. ABD dolarının Euro karşısında yüzde 7,9, Japon Yeni karşısında yüzde 9,5, G. Kore Wonu karşısında yüzde 7,7 düzeyinde değer kazanmış olması, küresel ticaret dengeleri açısından ciddi sonuçlar doğurabilecek düzeylere işaret etmektedir. Zira, ABD mallarının diğer ülkeler için pahalı, diğer ülke mallarının ise ABD için ucuzlaması anlamına gelmektedir. Bu gelişmenin 2021 yılında ABD'nin cari açığını artırıcı bir etki yapacağı söylenebilir.

TABLO 1.9: BAŞLICA ÜLKELERDE DOLAR KURUNUN GELİŞİMİ

ÜLKE	28 Aralık 2021 itibarıyla	
	Dolar Kuru	Bir yıllık değişim (%)
Japonya	115	-9,5
Çin	6,37	2,7
İngiltere	0,74	0,0
Euro bölgesi	0,89	-7,9
Rusya Fed.	73,8	0,0
Arjantin	103	-18,2
Brezilya	5,64	-6,0
Hindistan	74,7	-1,6
Endonezya	14.228	-0,5
Güney Kore	1,188	-7,7
Güney Afrika	15,8	-7,3
Türkiye	11,8	-37,4

Kaynak: The Economist.com

- İncelenen ülkeler arasında 2021 yılında ABD doları karşısında parası en fazla değer yitiren ülkeler ise Türkiye (yüzde 37,4) ve Arjantin (yüzde 18,2) olmuştur. Bu iki ülkenin dünyanın en kırılgan ülkeleri konumunda olması ve ciddi sorunlar yaşamaları, böylesi bir sonuçta etkili olmuştur.
- Diğer taraftan, Euro'nun ABD doları karşısında değer yitirmesi, döviz gelirleri daha çok Euro, dış borçları ise daha çok dolar cinsinden olan Türkiye açısından olumsuz bir gelişmedir.

Gerek döviz kuru paritelerinde ciddi değişmelerin olması gerekse pandeminin etkilerinin kısmen de olsa giderilmesi küresel ticaret hacminde hem genişletici hem de eksten kaydırıcı etkiler yapmıştır. Bunların yanında gemi bulma sorunu, navlun ve konteyner fiyatlarındaki artış da küresel ticaret hacmi ve rotalar boyutunda önemli sonuçlar üretmiştir. Nitekim, Tablo 1.10'dan görülebileceği gibi;

- 2021 yılının Aralık ayı sonu itibariyle açıklanan son verilerine göre cari açık ve fazlalara ilişkin genel tabloda önemli bir değişiklik olmamış ABD rekor düzeyde açık verirken, Çin, Almanya ve Japonya ise fazla vermeye devam etmiştir. Nitekim, açıklanan son verileri itibariyle; Çin 320 milyar dolar, Almanya 286,3 milyar dolar, Japonya 164,9 milyar dolar, G. Kore 97,8 milyar dolar, Rusya 85,4 milyar dolar, İtalya 76,4 milyar dolar cari fazla vermiştir. Euro bölgesinin ise toplamda bölge hasılasının yüzde 3,1'i oranında fazla verdiği görülmektedir.
- ABD'nin, ulusal parasının değer kazanmasının ve bu arada gelişmiş ülkeler içinde en yüksek enflasyona sahip olmasının da etkisiyle, cari açığında önemli artış olmuş ve 777,6 milyar dolara yükselmiştir. Böylece açığın ABD GSYİH'nin yüzde 3,7'sine ulaşması öngörülmektedir.

TABLO 1.10: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE CARİ DENGE (2021)

ÜLKE	Cari Denge (Yıllık-Milyar \$)	Cari Denge/ GSYİH (%)*
ABD	-777,6 (3. Ç)	-3,7
Japonya	164,9 (Ekim)	3,4
Çin	320,1 (3. Ç)	2,3
İngiltere	-102,5 (3. Ç)	-2,6
Almanya	286,3 (Ekim)	6,5
Fransa	-26,7 (Ekim)	-1,2
İtalya	76,4 (Ekim)	3,5
İspanya	15,0 (Ekim)	1,4
Yunanistan	-9,9 (Ekim)	-4,3
Euro bölgesi	375,4 (Ekim)	3,1
Rusya Fed.	85,4 (3. Ç)	6,3
Arjantin	5,0 (3. Ç)	1,3
Brezilya	-30,0 (Kasım)	-0,7
Hindistan	-13,4 (3. Ç)	-1,6
Endonezya	2,3 (3. Ç)	--
G. Afrika	16,5 (3. Ç)	2,7
G. Kore	97,8 (Ekim)	4,2
Türkiye	-15,4 (Ekim)	-1,9

Kaynak: The Economist.com

(*) 2020 gerçekleşme tahmini

- Türkiye ekonomisi büyük bir ekonomik ve finansal krizin yaşandığı 2001 yılının ardından ilk kez 2019 yılında cari fazla vermişti. Ancak, hemen ardından yani 2020 yılında açık yeniden 35 milyar dolar düzeyine ulaşmıştı. 2021 yılında ise bu açığın 15 milyar dolar düzeylerine gerilemesi beklenmektedir. Ayrıca, bu açığın GSYİH'nın yüzde 2'si gibi Türkiye için makul sayılabilecek oranlara gerilemesi öngörülmektedir.

Seçilmiş ülkelere ilişkin IMF tarafından açıklanan 2021 yılı sonu tahminleri itibariyle cari denge istatistikleri ise Tablo 1.11'de verilmiştir. Buradan;

- 2021 sonunda ABD'nin 796 milyar dolar cari açık vermesi ve bu ülkeyi 104 milyar dolar ile Birleşik Krallık'ın izlemesi beklenmektedir. Bu iki ülkenin de parasının rezerv niteliğinde olduğu ve geniş bir coğrafyada kullanıldığı dikkate alındığında, açığın bu düzeylere gelebilmesini ve sürmesini açıklamak kolaylaşmaktadır.
- Tabloda yer alan verilere göre cari açıkta bu iki ülkenin ardından Fransa (49 milyar dolar) ve Hindistan (30 milyar dolar) gelmektedir. Türkiye'nin ise 2021 yılı sonunda 19 milyar dolar düzeyinde cari açık vermesi beklenmektedir.

TABLO 1.11: BAŞLICA ÜLKELERDE CARI DENGE(Milyon Dolar)

ÜLKE	2009	2010	2015	2018	2019	2020	2021
ABD	-379,7	-432,0	-408,9	-438,2	-472,1	-616,1	-796,1
B. KRALLIK	-80,7	-77,2	-147,4	-105,3	-87,6	-100,6	-104,6
FRANSA	-14,8	-16,6	-9,0	-23,2	-7,9	-49,8	-49,0
HİNDİSTAN	-38,4	-47,9	-22,1	-57,2	-24,6	24,0	-30,4
TURKİYE	-11,4	-44,6	-27,3	-21,7	6,8	-37,3	-19,2
ROMANYA	-8,1	-8,9	-1,4	-11,2	-12,2	-13,0	-16,4
YUNANİSTAN	-36,0	-29,9	-2,9	-7,6	-4,6	-14,0	-15,7
BREZİLYA	-26,4	-79,2	-54,8	-51,5	-65,0	-25,9	-8,5
Y. ZELANDA	-2,7	-3,3	-5,0	-8,3	-6,1	-1,7	-8,2
PORTEKİZ	-25,2	-24,4	0,5	1,3	1,0	-2,5	-4,2
ENDONEZYA	10,6	5,3	-17,5	-30,6	-30,3	-4,5	-3,1
VENEZUELLA	0,4	5,6	-16,1	8,6	5,0	-2,0	0,1
BULGARİSTAN	-4,3	-0,9	--	0,6	1,3	-0,5	0,4
MEKSİKA	-7,8	-4,8	-31,1	-25,1	-3,9	26,1	0,4
MACARİSTAN	-1,0	0,3	2,9	0,5	-0,7	-0,1	1,1
ARJANTİN	7,3	-1,6	-17,6	-27,1	-3,7	3,3	4,5
İSPANYA	-60,9	-52,0	24,2	27,4	29,8	8,8	6,0
KANADA	-40,0	-57,6	-54,4	-40,3	-35,7	-29,9	10,6
G. AFRİKA	-8,1	-5,6	-14,7	-13,1	-10,6	6,6	11,9
POLONYA	-18,6	-26,7	-4,3	-7,5	2,9	20,5	14,8
AVUSTURALYA	-46,6	-45,7	-57,0	-29,7	9,9	36,2	57,3
İSVİÇRE	39,8	87,9	72,1	49,1	49,1	28,5	58,5
İTALYA	-41,4	-70,4	26,1	52,6	64,3	66,9	78,8
HOLLANDA	47,1	58,8	48,3	99,1	85,3	63,7	79,6
G. KORE	33,1	28,0	105,1	77,5	59,7	75,3	81,3
RUSYA	50,4	67,5	67,8	115,7	65,4	36,1	94,6
JAPONYA	145,2	221,1	136,4	177,8	176,5	164,4	176,9
ÇİN	243,3	237,8	293,0	24,1	102,9	274,0	277,1
ALMANYA	198,9	195,4	288,8	312,1	289,6	267,0	287,6

Kaynak: IMF

- Cari fazla klasmanında yer alan ülkelerin sağladığı cari fazla 2020 yılında bir miktar azalmış, ancak 2021 yılında tekrar artmıştır. Bu ülkelerin elektronik ve bilgi çağı ürünlerinde ön planda bulunan ülkeler olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla cari açığı kapatmanın ve fazla vermenin önemli bir yolu bilgi çağı ürünlerini üretebilmektedir.

1.5. BÜTÇE VE KAMU BORÇLANMA FAİZLERİNDE GELİŞMELER

Pandemi sürecinde hemen hemen tüm ülkeler genişletici maliye politikaları uygulamıştır. İnsan hayatının söz konusu olduğu bir durumda bu son derece gerekli bir uygulama olmuştur. Her ülkenin ekonomisinin gücü ve maliye politikası yapımçıların yetkinliğine bağlı olarak, bu uygulamalar kamu dengelerini farklı düzeylerde bozmuştur. Tablo 1.12’de seçilmiş ülkelere ilişkin bütçe ve kamu borçlanma faizlerinin 2021 yılındaki gelişimi verilmiştir. Buradan;

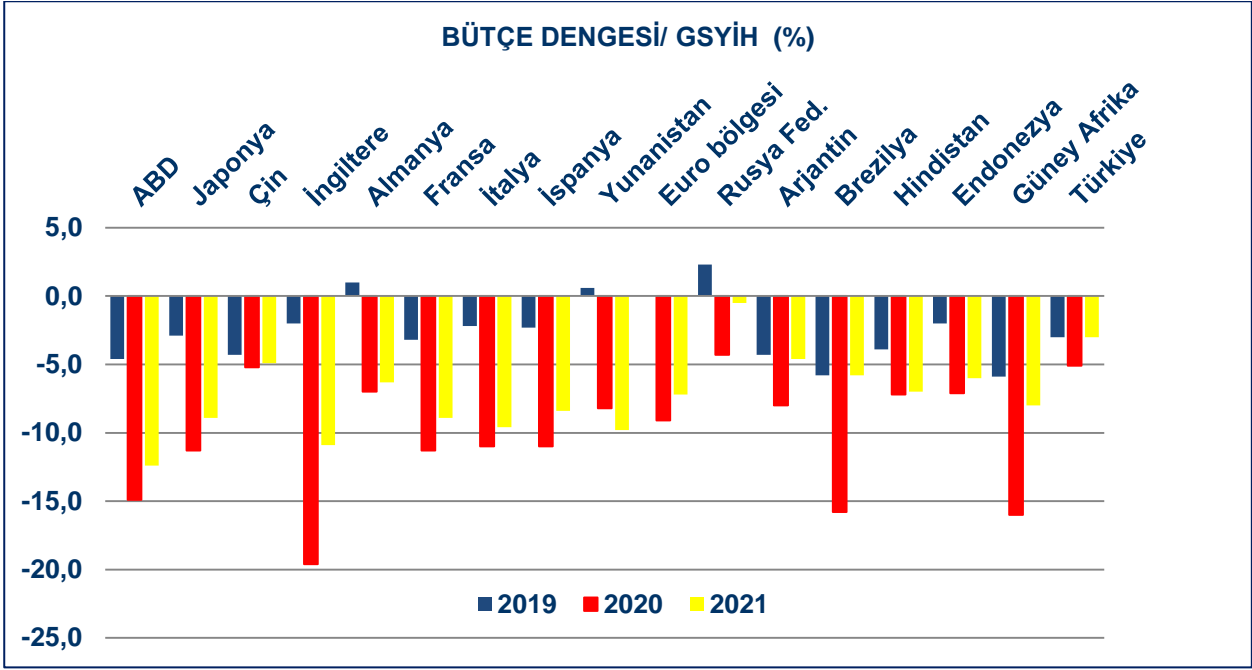
- 2020 yılına göre 2021 yılında incelenen tüm ülkelerde bütçe açığının GSYİH’ya oranında iyileşme yaşandığı ancak henüz 2019 yılı düzeyine ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla dozu azalmış olmakla birlikte genişletici politikalara bu yılda da devam edilmiştir.

TABLO 1.12: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE BÜTÇE DENGESİ

ÜLKE	Bütçe dengesi/ GSYİH*	10 Yıllık Tahvil Faizi (%)
ABD	-12,4	1,5
Japonya	-8,9	0,0
Çin	-4,9	2,6
İngiltere	-10,9	0,9
Almanya	-6,3	-0,2
Fransa	-8,9	1,1
İtalya	-9,6	0,5
İspanya	-8,4	0,5
Yunanistan	-9,8	1,3
Euro bölgesi	-7,2	-0,2
Rusya Fed.	-0,5	8,4
Arjantin	-4,6	--
Brezilya	-5,8	10,3
Hindistan	-7,0	6,5
Endonezya	-6,0	6,3
Güney Afrika	-8,0	9,4
Güney Kore	-3,1	2,2
Türkiye	-3,0	23,2

Kaynak: The Economist.com
 (*) Gerçekleşme tahmini

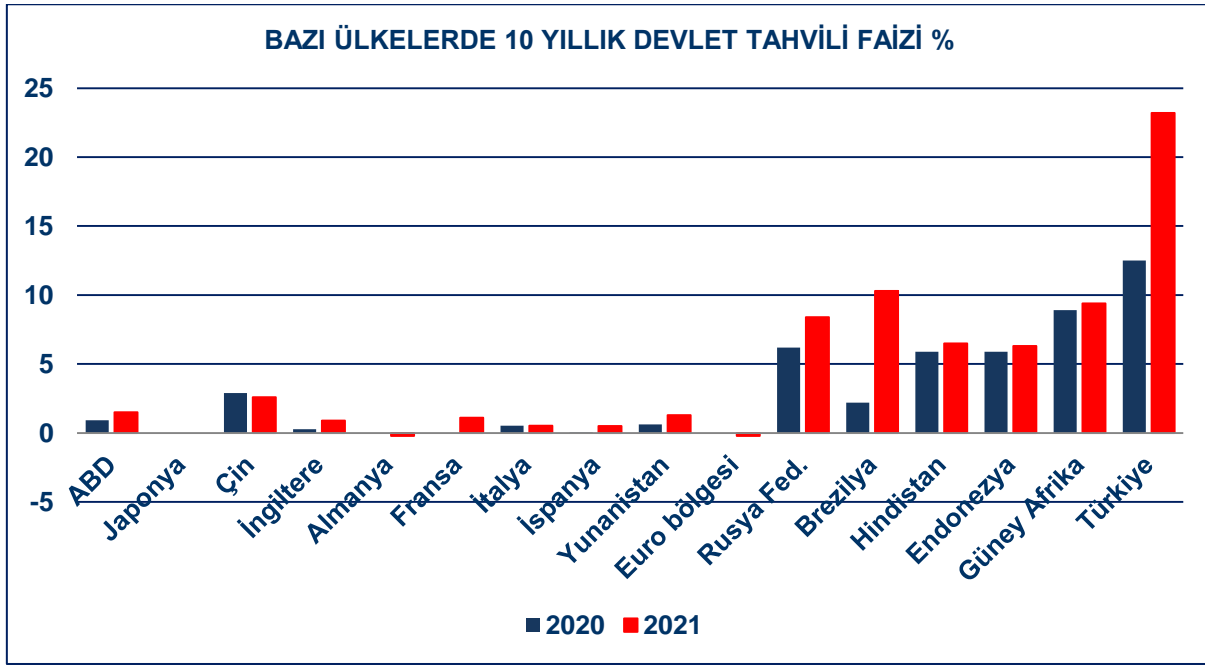
- 2021 yılı sonu tahminleri itibariyle en yüksek bütçe açığı oranının ABD (yüzde 12,4), İngiltere (yüzde 10,4) Yunanistan (yüzde 9,8) ve İtalya’da (yüzde 9,6) olduğu görülmektedir. Bu oranın yüksek olduğu diğer ülkeler incelendiğinde, gelişmiş ülkelerin pandemi sürecinde genişletici maliye politikaları uygulama konusunda daha rahat davrandığını söylemek mümkündür.
- Gelişmekte olan ülkeler arasında ise bütçe açığının en yüksek olduğu ülkeler ise G. Afrika Cumhuriyeti (Yüzde 8), Hindistan (yüzde 7) ve Brezilya (yüzde 5,8) olmuştur.

- Pandemi sürecinde kamu kaynaklarını harcamak yerine halkına daha çok kredi imkanı sunan Türkiye'nin bütçe açığı, Rusya ile birlikte, en düşük ülkeler arasında yer almaktadır. Yüzde 3 düzeyinde bulunan bütçe açığının GSYİH'ya oranı, Türkiye'nin hala en önemli çıpası konumundadır. Ancak bu durumun 2022 yılında da sürdürülmesi kolay olmayacaktır.

Yine, Tablo 1.12'de yer alan ve seçilmiş bazı ülkelerin 10 yıllık devlet tahvilleri için ödediği faiz oranlarını gösteren veriler incelendiğinde;

- Enflasyon oranları son 30-40 yılın en yüksek düzeylerine yükselmiş olmasına rağmen, gelişmiş ülkelerin neredeyse sıfır düzeyinde nominal faizle, dolayısıyla oldukça yüksek negatif reel faizle borçlandıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu ülkelerin pandeminin finansmanında tasarruf sahiplerinden de yararlandığı söylenebilir.
- Bu yıl içinde açık ara yüksek faizle borçlanan ülke, Türkiye (yüzde 23,2), olmuştur. Türkiye'yi kırılgan ülkeler arasında sayılan Brezilya (yüzde 10,3) ve Güney Afrika Cumhuriyeti (yüzde 9,4), izlemektedir. Kuşkusuz bu verileri her ülkenin enflasyon oranları ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, pandemi sürecinin devam etmesinin de etkisiyle, kamu dengelerindeki iyileşmenin zaman alacağı, artan enflasyonla birlikte küresel düzeyde faizlerde artış yaşanabileceği söylenebilir.

1.6 KAMU BORÇLARINDA GELİŞMELER

2008-2009 küresel finans krizinin ardından, 2020 yılı ve sonrasında yaşanan/yaşanmakta olan zorlu süreçlerin maliye politikalarında genişletici uygulamaları sürekli gündemde tutması bütçe dengeleri yanında kamu borç stoku üzerinde de etkili olmuştur. Nitekim Tablo 1.13'den de görülebileceği gibi;

- İncelenen ülkelerin tamamında pandeminin ilk yılı olan 2020'de kamu borç stokunun GSYİH'ya oranı artmıştır. Kanada, ABD, Yunanistan, İspanya ve İtalya'da ise bu artış oranları çok yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Bu artışın borç stokundaki artış yanında ekonomilerin küçülmesine bağlı olarak GSYİH'nın da gerilemesinden de kaynaklandığı unutulmamalıdır.

TABLO 1.13: KAMU BORÇ STOKU/GSYİH (%)

	2009	2010	2015	2018	2019	2020	2021
JAPONYA	198,7	205,7	228,4	232,5	235,4	254,1	256,9
YUNANİSTAN	127,8	147,5	179,0	189,9	184,9	211,2	206,7
İTALYA	116,6	119,2	135,3	134,4	134,6	155,8	154,8
ABD	86,6	95,1	104,9	107,1	108,5	133,9	133,3
PORTEKİZ	87,8	100,2	131,2	121,5	116,6	135,2	130,8
İSPANYA	53,3	60,5	99,3	97,5	95,5	119,9	120,2
FRANSA	83,0	85,3	95,6	98,0	97,6	115,1	115,8
KANADA	79,3	81,2	91,2	88,8	86,8	117,5	109,9
B. KRALLIK	63,2	74,3	86,7	85,8	85,2	104,5	108,5
FHİNDİSTAN	71,5	66,4	69,0	70,4	74,1	89,6	90,6
BREZİLYA	65,5	63,0	72,6	85,6	87,7	98,9	90,6
MACARİSTAN	77,4	80,2	75,8	69,1	65,5	80,4	76,6
ALMANYA	73,2	82,5	72,3	61,6	59,2	69,1	72,5
ÇİN	34,6	33,9	41,5	53,8	57,1	66,3	68,9
G. AFRİKA	27,0	31,2	45,2	51,6	56,3	69,4	68,8
AVUSTURALYA	16,7	20,4	37,7	41,6	46,6	57,3	62,1
MEKSİKA	43,7	42,0	52,8	53,6	53,3	61,0	59,8
HOLLANDA	55,8	59,4	64,6	52,4	47,4	52,5	58,1
POLONYA	49,8	53,5	51,3	48,8	45,6	57,5	55,5
Y. ZELANDA	24,3	29,7	34,2	28,0	32,0	43,6	52,0
G. KORE	30,0	29,5	40,8	40,0	42,1	47,9	51,3
ROMANYA	22,5	30,8	39,4	36,5	36,8	49,8	51,1
İSVİÇRE	42,8	41,1	41,7	39,2	39,8	42,4	42,7
ENDONEZYA	26,5	24,5	27,0	30,4	30,6	36,6	41,4
TÜRKİYE	43,5	39,7	27,4	30,2	32,7	39,8	37,8
BULGARİSTAN	14,5	14,2	25,4	20,1	18,4	23,6	25,0
RUSYA	9,9	10,1	15,3	13,6	13,8	19,3	17,9
ARJANTİN	55,4	43,5	52,6	85,2	88,7	102,8	--
VENEZUELLA	18,9	25,0	11,0	180,8	232,8	304,1	--

Kaynak: IMF

- 2021 yılında ise birçok ülkede bu oran gerilemiş ve/veya artış hızı yavaşlamıştır. Bu gelişmede de daha çok ekonomilerin büyümesinin rolü olduğu söylenebilir. Ayrıca, yükselen enflasyon ve artan faizler gelecek yıllarda kamunun borç çevirme maliyetini yükseltebilecektir.
- Bu gelişmelere bağlı olarak 2021 yılı itibarıyla kamu borcu en yüksek ülkelerin; Japonya (% 256,9), Yunanistan (% 206,7), İtalya (% 154,8), ABD (% 133,3) ve Portekiz (%130,8) olması beklenmektedir. Bu arada Rusya (%17,8), Bulgaristan (%25) ve Türkiye (% 37,8), incelenen ülkeler içinde borç stoku en düşük ülkelerdir.

1.7. İSTİHDAM VE İŞSİZLİKTE GELİŞMELER

Pandemi 2020 yılında ciddi istihdam kayıpları yaratmıştır. Bu kayıplar üretimdeki gerileme kadar hayati risklere bağlı olarak bireylerin çalışmak istememesiyle de ilgili olmuştur. 2021 yılında ekonomik faaliyetlerin normalleşme yoluna girmesiyle istihdamda da artışlar yaşanmıştır. Bununla birlikte henüz pandemi öncesi düzeylere gelinememiştir. Teknolojik gelişmenin getirdiği imkanlarla insanın yerine her geçen gün makinelerin kullanılması ve pandemi sürecinin bunu daha da hızlandırmasına bağlı olarak üretim-istihdam ilişkisi daha da zayıflamış gibi görünmektedir. Dolayısıyla, işsizlik ve bağlantılı ekonomik, sosyal ve siyasi sorunların artmasının sürpriz olmayacağı bir dönem insanlığı beklemektedir.

Tablo 1.14 incelendiğinde;

- 2020 yılının ardından 2021 yılında da Almanya ve Birleşik Krallık'da istihdam kaybının devam ettiği görülmektedir.
- 2021 yılında istihdam artışı yaşanmış olmakla birlikte; Japonya, İtalya, İspanya, Kanada, Portekiz ve Yunanistan'da istihdam düzeyi pandemi öncesine yani 2019 yılı düzeyine gelememiştir.

TABLO 1.14 BAŞLICA ÜLKELERDE İSTİHDAM (Bin Kişi)

	2009	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2021-20
ABD	139.894	139.077	148.845	155.759	157.536	147.794	152.724	4.930
JAPONYA	63.153	62.984	64.018	66.637	67.240	66.763	66.891	128
ALMANYA	37.487	37.756	40.076	41.760	42.192	41.742	41.411	-331
B. KRALLIK	29.156	29.229	31.285	32.439	32.799	32.529	32.337	-192
FRANSA	26.416	26.477	26.605	27.232	27.375	27.280	27.380	100
G. KORE	23.688	24.033	26.178	26.822	27.123	26.904	27.316	412
İTALYA	22.666	22.495	22.432	23.189	23.333	22.666	22.685	19
İSPANYA	19.107	18.724	17.866	19.328	19.779	19.202	19.565	363
KANADA	16.690	16.913	17.797	18.569	18.979	18.005	18.769	764
AVUSTURALYA	10.804	11.021	11.759	12.578	12.866	12.668	13.023	355
HOLLANDA	8.361	8.278	8.294	8.775	8.953	8.951	9.022	71
İSVİÇRE	4.469	4.482	4.900	5.065	5.101	5.087	5.100	13
PORTEKİZ	4.984	4.914	4.605	4.940	4.980	4.890	4.939	49
YUNANİSTAN	4.556	4.390	3.611	3.828	3.911	3.875	3.899	24
Y. ZELANDA	2.145	2.154	2.369	2.661	2.696	2.730	2.769	39

Kaynak: IMF

- Benzer bir durum ABD için de geçerlidir. Ancak, ABD’de istihdam artışı 5 milyon kişiye yaklaşmıştır. Bu oldukça büyük bir artıştır ve ABD merkez bankasının (Fed) istihdamı önceleyen para politikalarının başarısını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte 2021 yılı sonunda yüzde 7 ile son 39 yılın en yüksek düzeyine ulaşan enflasyona karşı alınacağı açıklanan önlemlerin istihdamı nasıl etkileyeceği 2022 yılında görülecektir.

Tablo 1.15 ise işsizliğe ilişkin veriler yer almaktadır. Buradan görülebileceği gibi 2021 yılında;

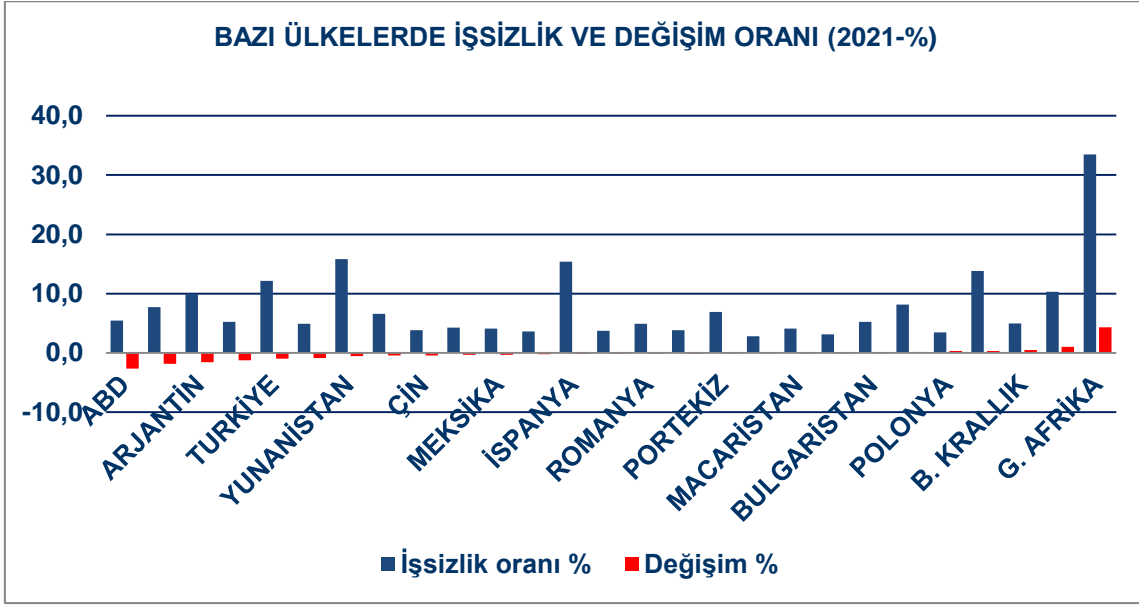
- İncelenen tüm ülkelerde işsizlik azalmıştır. İşsizliği en yüksek oranda azaltan ülkeler ise ABD, Kanada ve Arjantin olmuştur. Türkiye’de yüzde bir ile işsizliği yüksek oranda azaltan ülkeler arasında yer almaktadır. G. Afrika Cumhuriyeti ve İtalya ise 2021 yılında işsizlik oranı en çok artan ülkelerin başında gelmektedir.

TABLO 1.15: BAŞLICA ÜLKELERDE İŞSİZLİK ORANLARI (%)

	2009	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2021-2020
ABD	9,3	9,6	5,3	3,9	3,7	8,1	5,4	-2,7
KANADA	8,4	8,1	6,9	5,9	5,7	9,6	7,7	-1,9
ARJANTİN	8,7	7,8	6,5	9,2	9,8	11,6	10,0	-1,6
AVUSTURALYA	5,6	5,2	6,1	5,3	5,2	6,5	5,2	-1,3
TÜRKİYE	13,1	11,1	10,3	10,9	13,7	13,1	12,2	-1,0
RUSYA	8,2	7,4	5,6	4,8	4,6	5,8	4,9	-0,9
YUNANİSTAN	9,6	12,7	24,9	19,3	17,3	16,4	15,8	-0,6
ENDONEZYA	7,9	7,1	6,2	5,2	5,2	7,1	6,6	-0,5
ÇİN	4,3	4,1	4,1	3,8	3,6	4,2	3,8	-0,4
Y. ZELANDA	5,9	6,2	5,4	4,3	4,2	4,6	4,3	-0,3
MEKSİKA	5,3	5,3	4,4	3,3	3,5	4,4	4,1	-0,3
HOLLANDA	4,4	5,0	6,9	3,8	3,4	3,8	3,6	-0,2
İSPANYA	17,9	19,9	22,1	15,3	14,1	15,5	15,4	-0,2
ALMANYA	7,6	7,0	4,6	3,4	3,2	3,8	3,7	-0,1
ROMANYA	6,3	6,9	6,8	4,2	3,9	5,0	4,9	-0,1
G. KORE	3,6	3,7	3,6	3,8	3,8	3,9	3,8	-0,1
PORTEKİZ	10,2	11,5	12,9	7,2	6,6	7,0	6,9	-0,1
JAPONYA	5,1	5,1	3,4	2,4	2,4	2,8	2,8	0,0
MACARİSTAN	9,7	10,8	6,6	3,6	3,3	4,1	4,1	0,0
İSVİÇRE	3,7	3,5	3,2	2,5	2,3	3,1	3,1	0,0
BULGARİSTAN	6,9	10,3	9,2	5,3	4,3	5,2	5,2	0,0
FRANSA	9,1	9,3	10,4	9,0	8,4	8,0	8,1	0,1
POLONYA	8,2	9,6	7,5	3,8	3,3	3,2	3,5	0,3
BREZİLYA	9,7	8,5	8,5	12,3	11,9	13,5	13,8	0,3
B. KRALLIK	7,6	7,9	5,4	4,1	3,8	4,5	5,0	0,4
İTALYA	7,9	8,5	12,0	10,7	10,0	9,3	10,3	1,0
G. AFRIKA	23,7	24,9	25,4	27,1	28,7	29,2	33,5	4,3

Kaynak: IMF

- 2021 yılı sonu itibarıyla en yüksek işsizlik oranına sahip ülkelerin; G. Afrika Cumhuriyeti (yüzde 33,5) Yunanistan (yüzde 15,8), İspanya (yüzde 15,4), Brezilya (yüzde 23,8) ve Türkiye (yüzde 12,2) olması beklenmektedir.

- Diğer taraftan, tabloda yer alan veriler incelendiğinde işsizlik oranları açısından ülkeler arasında büyük farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Bu farkın gelecek yıllarda daha da açılması ve buna bağlı olarak Doğudan Batıya, Güneyden Kuzeye kaçak işgücü/göçmen hareketlerinin yoğunlaşması sürpriz olmayacaktır.

1.8. ENFLASYONDAKİ GELİŞMELER

Pandeminin dünya ekonomisine bıraktığı/bırakacağı en kötü mirasın yüksek enflasyon olması mümkündür. 2008 yılından bugünlere gelen genişletici politikalar, arz ve tedarik boyutundaki sorunların da etkisiyle, enflasyonu adeta dünya genelinde hortlatmıştır. Nitekim, ABD ve AB ülkelerinde enflasyon son 30-40 yılın en yüksek düzeylerine ulaşmıştır. 2021 yılı sonu itibariyle enflasyon beklentilerinin yer aldığı Tablo 1.16 incelendiğinde;

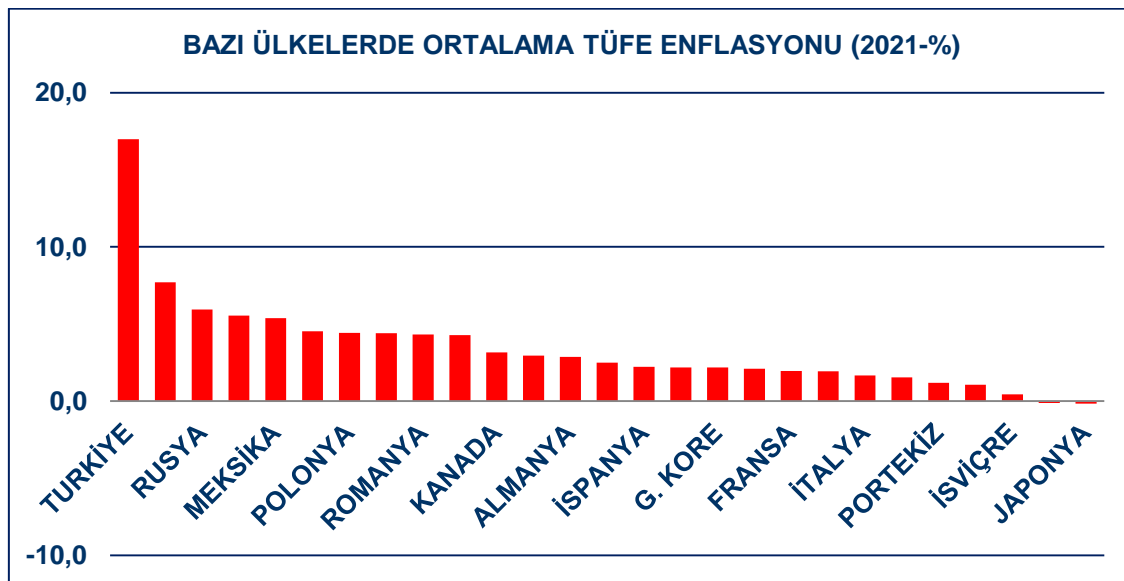
- İncelenen ülkeler içinde 2021 yılının tüketici enflasyonunda rekorun Venezüella'da kalması beklenmektedir. Son yıllarda hiper enflasyon sürecine giren bu ülkenin hem genelde ekonomik istikrar, hem de özelde enflasyon açısından kontrolden çıktığı görülmektedir. Büyüme verilerindeki olumsuzluklar da dikkate alındığında Venezüella'nın farklı ve zorlu bir kulvara girdiği söylenebilir.

TABLO 1.16: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE YILLIK ORTALAMA TÜKETİCİ ENFLASYONU

(%)	2009	2010	2015	2018	2019	2020	2021
VENEZUELLA	26,0	28,2	121,7	65.374,1	19.906,0	2.355,1	2.700,0
TÜRKİYE	6,3	8,6	7,7	16,3	15,2	12,3	19,6
BREZİLYA	4,9	5,0	9,0	3,7	3,7	3,2	7,7
RUSYA	11,6	6,8	15,5	2,9	4,5	3,4	5,9
FHİNDİSTAN	12,3	10,5	4,9	3,4	4,8	6,2	5,6
MEKSİKA	5,3	4,2	2,7	4,9	3,6	3,4	5,4
MACARİSTAN	4,2	4,9	-0,1	2,8	3,4	3,3	4,5
POLONYA	3,5	2,6	-0,9	1,6	2,3	3,4	4,4
G. AFRİKA	7,1	4,3	4,6	4,6	4,1	3,3	4,4
ROMANYA	5,6	6,1	-0,6	4,6	3,8	2,6	4,3
ABD	-0,3	1,6	0,1	2,4	1,8	1,2	4,3
KANADA	0,3	1,8	1,1	2,3	1,9	0,7	3,2
Y.ZELANDA	2,1	2,3	0,3	1,6	1,6	1,7	3,0
ALMANYA	0,2	1,1	0,7	1,9	1,4	0,4	2,9
AVUSTURALYA	1,8	2,9	1,5	1,9	1,6	0,9	2,5
İSPANYA	-0,3	1,8	-0,5	1,7	0,7	-0,3	2,2
B. KRALLIK	2,2	3,3	0,0	2,5	1,8	0,9	2,2
G. KORE	2,8	2,9	0,7	1,5	0,4	0,5	2,2
BULGARİSTAN	2,5	3,0	-1,1	2,6	2,5	1,2	2,1
FRANSA	0,1	1,7	0,1	2,1	1,3	0,5	2,0
HOLLANDA	1,0	0,9	0,2	1,6	2,7	1,1	1,9
İTALYA	0,8	1,6	0,1	1,2	0,6	-0,1	1,7
ENDONEZYA	4,8	5,1	6,4	3,3	2,8	2,0	1,6
PORTEKİZ	-0,9	1,4	0,5	1,2	0,3	-0,1	1,2
ÇİN	-0,7	3,3	1,4	2,1	2,9	2,4	1,1
İSVİÇRE	-0,5	0,7	-1,1	0,9	0,4	-0,7	0,4
YUNANİSTAN	1,3	4,7	-1,1	0,8	0,5	-1,3	-0,1
JAPONYA	-1,3	-0,7	0,8	1,0	0,5	0,0	-0,2
ARJANTİN	6,3	10,5	--	34,3	53,5	42,0	--

Kaynak: IMF

- Bu ülkeyi çift haneli ikinci büyük enflasyona sahip olarak Türkiye izlemektedir. Tabloda yer alan diğer ülkelerin tümünde tek haneli enflasyonun bulunması, 2022 yılında enflasyonun daha da artabilecek olması, Türkiye'nin enflasyonla çok güçlü bir mücadele yürütmesi gereğine işaret etmektedir.

1.9. GIDA FİYATLARINDAKİ GELİŞMELER

2021 yılında dünya gündeminde önemli bir yer işgal eden, enflasyonla bağlantılı bir diğer gösterge/konu da gıda fiyatları olmuştur. Dünya genelinde 900 milyona yakın sayıda insanın açlık sorunu yaşıyor olması ve gıda fiyatlarının artmasıyla bu sayıya yeni milyonların eklenmesi konunun önemini artırmaktadır. Bunun yanında, pandemi sürecinde küresel boyutta yaşanan tedarik sorunları, bazı ülkelerin gıda güvenliği açısından ihracatı sınırlaması ve artan gıda fiyatları tarım ve gıdaya bakışı yeniden şekillendirmiştir. Yine, küresel iklim değişikliklerinin olumsuz yansımalarının da tarımsal üretimi tehdit ettiği görülmektedir. Dolayısıyla, hem tarım politikalarının hem de ekonomi politikalarının tarım ve gıda üretiminde yaşanması olası sorunları dikkate alarak geliştirilmesi uygun olacaktır.

Dünya genelinde gıda fiyatlarındaki gelişmeleri yakından takip eden ve oluşturduğu fiyat endekslerini kamuoyuna açıklayan Uluslararası Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) verileri Tablo 1.17'da verilmiştir. Bu verilere göre;

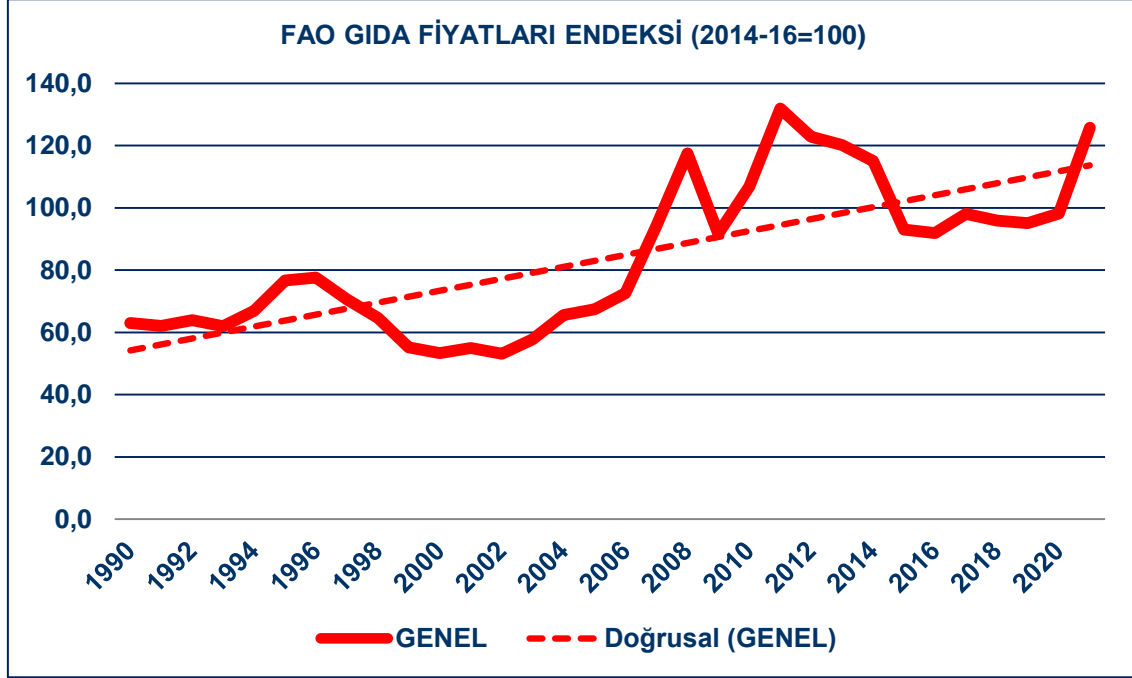
- 1990-2021 döneminde FAO Gıda Fiyatları endeksi en yüksek düzeye; 131,9 ile 2011 yılında ulaşmıştır. Bu yılın ardından ise en yüksek Gıda Fiyat Endeksi ile 2021 yılında karşılaşılmıştır. Bu yılda endeksteeki artış yüzde 28,1 düzeyinde gerçekleşmiştir.

TABLO 1.17: FAO GIDA FİYATLARI ENDEKSİ (2014-16=100)

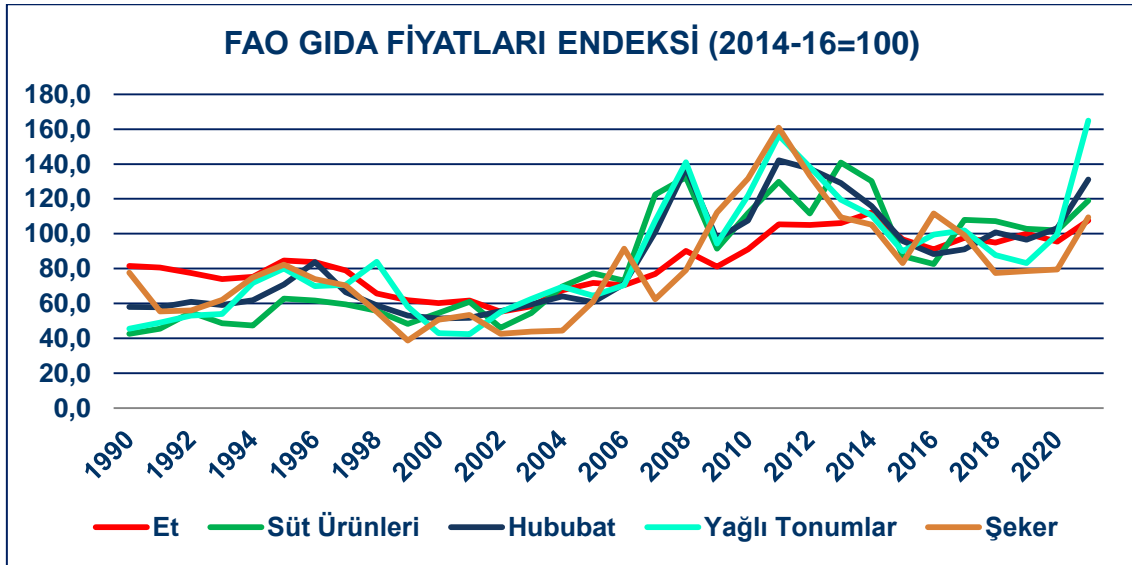
	GENEL	Et	Süt Ürünleri	Hububat	Yağlı Tohumlar	Şeker
1990	63,0	81,5	42,6	58,1	45,5	77,7
1995	76,6	84,6	62,7	70,8	80,0	82,2
2000	53,3	60,3	54,5	51,4	42,9	50,6
2005	67,4	71,8	77,2	60,8	64,4	61,2
2006	72,6	70,5	73,1	71,2	70,5	91,4
2007	94,3	76,9	122,4	100,9	107,3	62,4
2008	117,5	90,2	132,3	137,6	141,1	79,2
2009	91,7	81,2	91,4	97,2	94,4	112,2
2010	106,7	91,0	111,9	107,5	122,0	131,7
2011	131,9	105,3	129,9	142,2	156,5	160,9
2012	122,8	105,0	111,7	137,4	138,3	133,3
2013	120,1	106,2	140,9	129,1	119,5	109,5
2014	115,0	112,2	130,2	115,8	110,6	105,2
2015	93,0	96,7	87,1	95,9	89,9	83,2
2016	91,9	91,0	82,6	88,3	99,4	111,6
2017	98,0	97,7	108,0	91,0	101,9	99,1
2018	95,9	94,9	107,3	100,8	87,8	77,4
2019	95,1	100,0	102,8	96,6	83,2	78,6
2020	98,1	95,5	101,8	103,1	99,4	79,5
2021	125,7	107,6	119,0	131,2	164,8	109,3
2021-20(%)	28,1	12,7	16,9	27,2	65,8	37,5

Kaynak: FAO

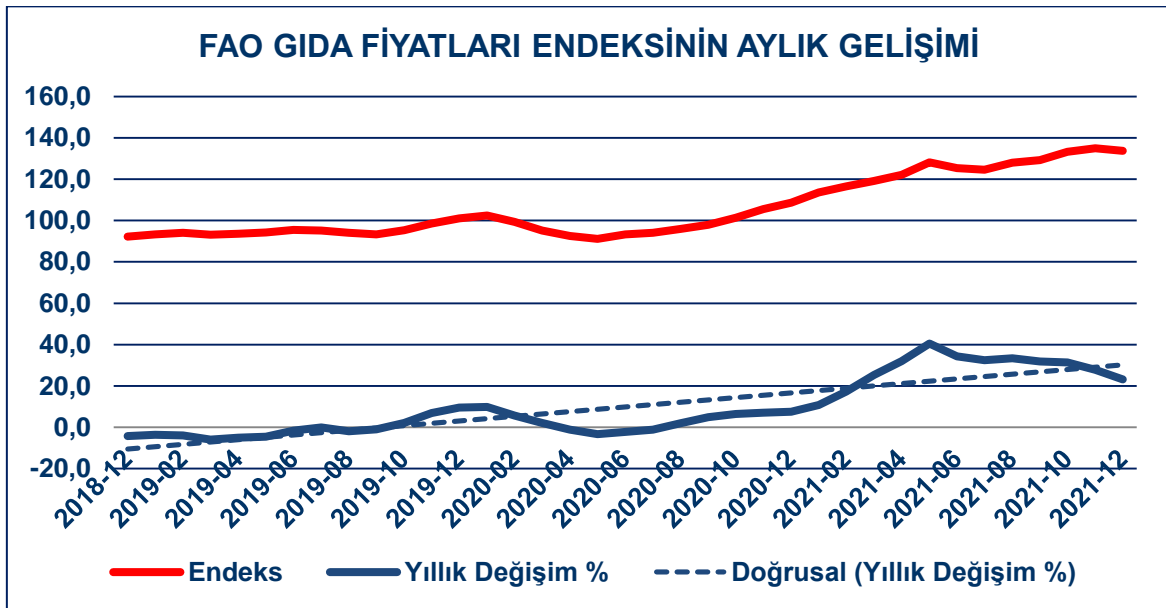
- FAO Gıda Fiyat Endeksinin trend/eğilim çizgisi de gelecek açısından kaygı duymaya neden olmaktadır. Nitekim, genel trendin artış yönünde olması ve 2021 yılında Endeksin trend çizgisinin üzerine çıkması gerek yaşam maliyeti gerekse açlık boyutundan endişe yaratmaktadır.

- Diğer taraftan, 2021 yılında alt ürün gruplarında da çok yüksek oranlı artışlar gerçekleşmiştir. Örneğin, ülkemizde daha çok ayçiçek yağı fiyatlarıyla gündeme gelen, yağlı tohumların fiyatlarındaki artış yüzde 65,8 düzeyine ulaşmıştır. Bu artış ile yağlı tohumlar fiyat endeksi 1990-2021 döneminin en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Dolar bazındaki bu fiyat artışına Türkiye’de kur artışının da eklenmiş olması, bitkisel yağ fiyatlarında çok yüksek oranda artışlara yol açmıştır.
- Bu arada, 2021 yılında şeker fiyat endeksi yüzde 37,5, hububat fiyat endeksi yüzde 27,2, süt ürünleri fiyat endeksi yüzde 16,9, et fiyatları yüzde 12,7 oranında artmıştır. Dolayısıyla 2021 yılı dünya genelinde gıda enflasyonunun belirginleştiği bir yıl olmuştur.
- Pandeminin 2020 yılında çok daha etkili olmasına rağmen gıda fiyatlarına yansımalarının daha çok 2021 yılında gerçekleşmesi dikkat çekicidir. Bu durum, özellikle stoklanabilir ürünlerde, 2020 yılında tarım sektöründe yaşanan gelişmelerin 2021 yılına yansıdığı şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca, 2021 yılında konteyner ve gemi bulmada yaşanan sorunların da bu süreçte etkili olduğu söylenebilir. Yine tarımsal girdi fiyatlarındaki, özellikle gübre ve petrol, artışların da bu süreçte rolü olduğu unutulmamalıdır.

- Pandemi döneminde gıda fiyatlarının gelişimini daha yakından değerlendirmek amacıyla grafikte 2019-2021 döneminde FAO Gıda Fiyatları endeksinin aylık gelişimi ile yıllık değişimleri verilmiştir. Buna göre pandemi döneminde gıda fiyatlarında belirgin artış 2020 yılının Eylül ayında başlamış ve 2021 yılının Mayıs ayında yıllık yüzde 40,5'lik artış ile zirveye ulaşmıştır.

- İzleyen aylarda gıda fiyatlarındaki artış, ivme kaybetmiş olmakla birlikte, devam etmiştir. Bu sürecin nereye evrileceği küresel iklim koşulları, tarımsal ürün arzı ve lojistik alanında yaşanacak gelişmelere göre şekillenecektir. Ancak, gıda yönünden kendine yeterliliğin öneminin çok arttığı, bunu başaramayan ülkelerin ise çok büyük ithalat faturalarıyla karşı karşıya gelebileceğini söylemek mümkündür.

1.10. TASARRUFLAR VE YATIRIMLARDA GELİŞMELER

Dünya ve ülke ekonomilerinin zorlu bir pandemi sürecinden geçtiği, ekonomik birimlerin iktisadi kararlarında farklı bir rasyonalite geliştirmeye çalıştığı 2020 ve 2021 yılında seçilmiş bazı ülkelerin tasarruf oranları Tablo 1.18’de verilmiştir. Buna göre;

- İncelenen ülkelerde 2020 yılında tasarruf oranı ortalama olarak binde 2 oranında gerilemiştir. Bu yılda tasarruf oranlarında en fazla gerileme yaşanan ülkeler Bulgaristan (yüzde 4,6,), Yunanistan (yüzde 4,4), Hollanda (yüzde 2,7), Fransa (yüzde 2,3), B. Krallık (yüzde 1,7) ve İspanya (yüzde 1,6) olmuştur.
- Arjantin (yüzde 4,7), Brezilya (yüzde 1,7), Avustralya (yüzde 1,4), G. Kore (yüzde 1,3) ve Çin (yüzde 1,2) ise tasarrufların arttığı ülkeler olarak dikkati çekmektedir. Bu verilere göre pandemi sürecinde gelişmiş ülke vatandaşlarının tasarruflarını daha fazla kullandığı söylenebilir.

TABLO 1.18: SEÇİLMİŞ ÜLKELERE İLİŞKİN TASARRUF ORANLARI (%)

	2009	2010	2015	2018	2019	2020	2021
ÇİN	50,2	50,9	45,7	44,1	43,8	45,0	44,6
G. KORE	32,9	35,0	36,7	36,0	35,1	36,5	36,8
İSVİÇRE	34,7	39,8	35,0	31,4	31,9	32,3	34,1
ENDONEZYA	33,0	33,6	32,0	31,6	31,1	31,9	31,2
HOLLANDA	26,1	27,2	28,8	31,8	31,5	28,7	30,4
TÜRKİYE	21,9	21,8	25,2	27,7	26,1	26,9	30,2
RUSYA	21,1	24,8	27,1	28,9	26,6	26,4	29,2
ALMANYA	24,4	25,8	28,3	29,7	29,6	28,1	29,1
JAPONYA	25,3	26,4	28,2	29,1	29,3	28,8	29,0
MACARİSTAN	19,5	20,8	25,6	26,9	27,6	27,5	28,8
FHİNDİSTAN	33,7	33,7	31,1	30,0	29,8	30,2	28,7
AVUSTURALYA	22,2	23,1	21,6	21,9	23,3	24,6	26,7
KANADA	19,1	19,9	20,3	20,9	20,9	20,3	24,6
FRANSA	20,8	21,3	22,3	23,0	24,1	21,8	24,0
İTALYA	17,6	17,3	18,5	21,0	21,2	21,0	23,2
İSPANYA	19,2	18,6	21,0	22,4	23,0	21,4	21,5
MEKSİKA	22,0	22,3	20,7	20,7	20,9	21,7	20,7
POLONYA	16,3	16,0	19,7	19,5	20,2	20,6	20,5
ROMANYA	22,6	21,8	24,3	18,1	18,8	19,3	20,2
ARJANTİN	18,2	17,3	14,3	11,4	14,1	18,8	19,9
Y. ZELANDA	17,5	25,4	20,3	20,4	20,9	20,7	19,2
ABD	13,7	15,2	20,2	19,6	19,4	19,2	19,1
BULGARİSTAN	20,2	20,9	21,0	22,2	22,9	18,3	19,0
PORTEKİZ	11,0	10,7	15,1	17,8	18,7	17,6	17,9
BREZİLYA	17,2	18,2	14,4	12,4	11,9	13,6	16,7
G. AFRİKA	16,3	16,2	14,4	13,3	13,3	14,7	16,4
B. KRALLIK	11,6	13,1	12,7	14,1	15,2	13,5	13,7
YUNANİSTAN	15,4	7,9	10,6	9,8	10,5	6,0	6,8
VENEZUELLA	22,5	31,6	2,4	n/a	n/a	n/a	n/a

Kaynak: IMF

- 2021 yılında ise incelenen ülkelerde tasarruf oranı ortalama olarak yüzde bir artmıştır.
- Bu yılda yaşanan gelişmeye rağmen Bulgaristan, Yunanistan, Hollanda, B. Krallık gibi ülkelerde tasarruf oranlarının henüz salgın öncesi düzeye gelemediği anlaşılmaktadır.
- Türkiye’de ise pandeminin ilk yılı olan 2020’de tasarrufların binde 8, 2021 yılında ise yüzde 3,4 oranında artarak yüzde 30,2 düzeyine ulaşması beklenmektedir.
- Böylece Türkiye’de tasarruf oranının pandemi öncesinin de üzerine çıkması beklenmektedir. IMF’nin bu öngörülerinin, yılın son çeyreğindeki gelişmeler sonrası, gerçekleşme olasılığı oldukça düşüktür.

Geleceğin üretim kapasitesini belirleyen yatırımların gelişimi Tablo 1.19’da verilmiştir. Bir ülkedeki ortalama yatırım eğilimini veren yatırımlar/GSYİH oranları incelendiğinde;

- Dünya genelinde tasarruf oranları yüksek olan ülkelerde yatırım oranları da yüksek olabilmektedir. Bu nedenle de; Çin, Endonezya, G. Kore ve Hindistan’ın yatırım oranlarında da ilk sıralarda yer almaktadır.
- Diğer taraftan, pandeminin ilk yılında incelenen ülkelerde yatırım oranlarında ortalama binde 1,5 oranında gerileme görülmüştür. En fazla gerileme ise G. Afrika Cumhuriyeti ile Y. Zelanda da gerçekleşmiştir.
- 2021 yılında ise yatırım oranlarında ortalama binde 6 düzeyinde artış beklenmektedir. Dolayısıyla pandeminin ilk yılındaki kaybın telafi edilmesi öngörülmektedir.

TABLO 1.19: SEÇİLMİŞ ÜLKELERE İLİŞKİN YATIRIM ORANLARI (%)

	2009	2010	2015	2018	2019	2020	2021
ÇİN	45,5	47,0	43,0	44,0	43,1	43,1	42,9
G. KORE	29,4	32,6	29,5	31,5	31,5	31,9	32,4
TÜRKİYE	22,8	26,8	28,2	29,4	25,0	31,9	32,1
ENDONEZYA	31,2	32,9	34,1	34,6	33,8	32,4	31,5
HİNDİSTAN	36,5	36,5	32,1	32,1	30,7	29,3	29,7
MACARİSTAN	20,1	20,4	23,1	26,5	27,9	27,5	28,2
İSVİÇRE	27,6	25,2	24,7	24,7	25,2	28,5	26,9
ROMANYA	27,2	27,1	25,1	22,8	23,7	24,5	25,9
FRANSA	21,3	21,9	22,7	23,9	24,4	23,7	25,7
JAPONYA	22,6	22,6	25,2	25,6	25,8	25,6	25,5
KANADA	22,0	23,5	23,8	23,2	23,0	22,1	24,1
RUSYA	17,2	20,7	22,1	21,9	22,8	24,0	23,5
AVUSTURALYA	27,0	26,4	25,9	24,1	22,5	22,3	23,3
Y. ZELANDA	19,6	20,3	23,1	24,4	23,8	21,5	22,5
HOLLANDA	20,7	20,2	22,5	21,0	22,1	21,7	22,5
ALMANYA	18,6	20,1	19,7	21,9	22,1	21,1	22,3
ABD	17,8	18,7	21,2	21,1	21,4	21,2	21,1
İSPANYA	23,3	22,3	19,0	20,5	20,9	20,7	21,1
MEKSİKA	22,9	22,8	23,3	22,7	21,2	19,3	20,7
PORTEKİZ	20,8	21,1	15,9	18,3	18,5	18,8	19,6
İTALYA	19,5	20,6	17,1	18,5	18,0	17,5	19,5
ARJANTİN	16,1	17,7	17,1	16,6	14,9	17,9	18,9
BULGARİSTAN	28,5	22,7	21,0	21,3	21,1	19,0	18,4
POLONYA	20,6	21,5	20,6	20,8	19,7	17,2	18,3
BREZİLYA	18,8	21,8	17,4	15,1	15,4	15,4	17,3
B. KRALLIK	14,9	16,2	17,7	17,8	18,3	17,2	17,1
YUNANİSTAN	26,4	18,0	12,1	13,3	12,7	13,5	14,2
G. AFRİKA	18,8	17,6	18,6	16,5	16,0	12,7	13,5
VENEZUELLA	25,8	22,0	30,9	n/a	n/a	n/a	n/a

Kaynak: IMF

- IMF tarafından pandeminin ilk yılında Türkiye’de yatırım oranının yüzde 6,8 oranında arttığı ve yüzde 31,5 düzeyine ulaştığı öngörülmektedir. Bu oranın 2021 yılında da artmaya devam etmesi beklenmektedir. Bu artışlar sonucu Türkiye’nin yatırım oranı, en yüksek ülkeler arasında yer almıştır.

2021 yılında doğrudan yabancı yatırımların gelişimi ise Tablo 1.20’de yer almaktadır. Buna göre;

- 2019 yılında dünya genelinde 1,5 trilyon dolar olan doğrudan yatırım girişi, pandeminin yarattığı belirsizlikler nedeniyle 2020 yılında 991 milyar dolara gerilemiştir. Yine doğrudan yabancı yatırım çıkışı ise aynı dönemde yaklaşık yüzde 33 oranında gerilemiş ve 758 milyar dolar olmuştur.

TABLO 1.20: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GELİŞİMİ (Milyon Dolar)

ÜLKE	GİRİŞ				ÇIKIŞ			
	2019	2020	2021		2019	2020	2021	
			I. Çeyrek	II. Çeyrek			I. Çeyrek	II. Çeyrek
Avustralya	36.151	20.007	3.011	2.030	5.397	12.248	-4.021	-2.201
Kanada	47.829	24.098	18.619	7.494	78.886	46.433	9.398	15.807
Şili	12.499	8.386	8.808	4.814	9.904	11.583	8.301	1.379
Finlandiya	13.455	-1.422	998	-388	4.864	5.850	-2.166	806
Fransa	28.362	4.862	13.680	-2.892	33.817	45.906	17.397	815
Almanya	54.061	35.570	-5.482	26.868	139.274	34.870	32.093	31.273
Yunanistan	5.019	3.205	1.086	1.522	642	547	585	-434
Macaristan	4.105	6.722	674	141	3.238	4.286	733	208
İrlanda	158.489	82.122	-8.754	7.264	34.442	-46.482	18.727	11.744
İtalya	18.145	-23.568	2.415	4.325	19.786	-1.852	4.451	6.148
Japonya	13.724	10.255	15.666	1.157	232.723	115.716	55.689	32.785
G. Kore	12.548	9.224	2.405	6.294	50.984	32.480	9.750	11.839
Meksika	34.207	27.612	12.478	5.956	10.640	2.721	2.087	835
Hollanda	-19.119	-126.528	2.555	-8.152	19.892	-177.245	33.154	11.038
Polonya	13.326	13.650	8.366	3.932	1.674	1.104	487	1.448
Portekiz	12.251	7.271	1.349	1.246	4.011	2.778	1.503	-2.061
İspanya	17.416	12.607	5.528	1.111	24.826	34.941	4.325	1.134
İsviçre	-79.075	-47.164	28.516	-23.100	-43.722	16.765	15.019	-26.441
Türkiye	9.285	7.823	2.156	2.128	2.971	3.243	799	936
B. Krallık	45.445	18.201	9.393	36.128	-6.080	-65.388	3.642	8.174
ABD	237.973	164.396	73.859	75.194	57.964	264.791	100.934	129.581
Arjantin	6.663	4.019	2.684	1.378	1.539	1.294	337	345
Brezilya	65.386	35.140	14.448	8.054	19.031	-12.989	778	9.459
Çin	187.170	212.476	97.610	79.394	136.910	109.922	21.912	33.806
Hindistan	50.610	64.362	5.750	17.176	13.141	11.122	3.072	5.279
Endonezya	23.883	18.310	4.951	6.610	3.352	4.452	778	1.262
Rusya	32.076	10.410	5.017	6.301	22.024	6.778	8.494	9.272
G. Afrika	5.125	3.106	410	1.233	3.147	-1.973	-758	-212
AB-27	419.704	124.267	48.528	60.232	370.759	124.267	48.528	60.232
G-20	913.207	649.915	282.906	291.228	840.951	611.526	271.108	301.653
DUNYA	1.545.171	991.337	475.390	419.968	1.136.978	758.429	470.305	373.812

Kaynak: OECD

(*) Tanım olarak doğrudan yatırım giriş ve çıkışlarının birbirine eşit olması gerekmektedir. Ancak, pratikte böyleleri bir fark oluşmaktadır.

- 2021 yılının ilk çeyreğinde 475,3, ikinci çeyreğinde ise 419 milyar dolarlık yatırım girişi gerçekleşmiştir. İlk iki çeyrekte de en büyük miktarda doğrudan yatırımı Çin ve ABD çekmiştir.

- 2021 yılının ilk çeyreğinde en fazla doğrudan yatırım ihracatı gerçekleştiren ülkeler ise ABD, Japonya, Almanya ve Çin olmuştur. Bu ülkeler küresel hasıla içindeki payı itibarıyla ilk dört sırada bulunan ülkelerdir.

2019-2021 döneminde yılların ilk yarıları itibarıyla doğrudan yabancı yatırım girişlerini gösteren Tablo 1.21 incelendiğinde ise;

- 2020 yılının ilk yarısında yüzde 36,2 oranında gerileyen doğrudan yabancı yatırım girişi 2021 yılının aynı döneminde yüzde 105 oranında artmış ve 895 milyar dolara ulaşmıştır.
- 2021 yılının ilk yarısında 2020 yılının aynı dönemine göre yatırım girişindeki artış; OECD ülkeleri için yüzde 116,5, G-20 ülkeleri için yüzde 131,9 düzeyinde gerçekleşmiştir. AB-27 toplamına yönelik doğrudan yatırım girişinin yüzde 1,2 gerilemesi dikkat çekmektedir.
- 2021 yılının ilk yarısında en yüksek yabancı yatırım girişi Çin (177 milyar dolar), ABD (149 milyar dolar) ve Kanada'ya (26,1 milyar dolar) gerçekleşmiştir.

TABLO 1.21: YILIN İLK YARILARI İTİBARIYLA D. YABANCI YATIRIMLAR

(Milyon Dolar)	GİRİŞ			DEĞİŞİM (%)	
	2019	2020	2021	2020	2021
Kanada	24.135	16.473	26.113	-31,7	58,5
Şili	6.756	8.166	13.622	20,9	66,8
Fransa	34.948	-876	10.789	-102,5	-1331,8
Almanya	35.515	17.464	21.386	-50,8	22,5
Yunanistan	2.327	1.730	2.607	-25,7	50,7
Macaristan	-222	3.090	815	-1488,6	-73,6
İtalya	2.199	-4.621	6.740	-310,1	-245,9
Japonya	5.415	7.855	16.823	45,0	114,2
G. Kore	0	3.417	8.700		154,6
Meksika	20.916	24.009	18.433	14,8	-23,2
Hollanda	16.600	-101.133	-5.597	-709,2	-94,5
Polonya	11.000	9.650	12.297	-12,3	27,4
Portekiz	7.074	1.584	2.595	-77,6	63,8
İspanya	8.949	17.070	6.639	90,8	-61,1
İsviçre	-25.321	-48.344	5.416	90,9	-111,2
Türkiye	4.914	3.190	4.284	-35,1	34,3
B. Krallık	24.980	-1.831	45.521	-107,3	-2585,5
ABD	130.547	49.435	149.053	-62,1	201,5
Arjantin	3.107	1.131	4.062	-63,6	259,2
Brezilya	28.982	19.097	22.501	-34,1	17,8
Çin	96.163	68.175	177.004	-29,1	159,6
Hindistan	26.984	17.290	22.926	-35,9	32,6
Endonezya	12.751	10.399	11.561	-18,4	11,2
Rusya	16.700	-1.045	11.318	-106,3	-1183,1
G. Afrika	2.696	2.872	1.644	6,5	-42,8
AB-27	127.968	110.107	108.761	-14,0	-1,2
G-20	501.424	247.540	574.134	-50,6	131,9
OECD	323.138	194.371	420.881	-39,8	116,5
DUNYA	684.754	436.842	895.358	-36,2	105,0

Kaynak: OECD

- 2020 yılının ilk yarısında Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırım miktarında yüzde 35,1 oranında gerileme olmuş, 2021 yılının ilk yarısında ise yüzde 34,3 düzeyinde artış gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, 2021 yılının ilk yarısında dünya genelinde 895 milyar dolarlık doğrudan yatırım girişi olurken, Türkiye'nin bu devasa pastadan sadece binde 4,7 oranında pay alması oldukça düşündürücüdür.

Özetle; pandemi süreci 2020 yılında doğrudan yatırımları önemli ölçüde olumsuz etkilemiş, 2021 yılı, en azından ilk yarısı itibariyle, bir düzeltme yaşanmıştır. Küresel boyutta doğrudan yatırımların gelecekte nasıl şekilleneceği, pandeminin durumu yanında, büyük ölçüde ABD ve Avrupa ülkelerinin gelecek planlarına göre şekillenecektir.

1.11. KÜRESEL REKABET GÜCÜNDE GELİŞMELER

Ülkelerin farklı boyutlar itibariyle rekabet gücündeki gelişmeleri değerlendiren Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü'ne (IMD;The International Institute for Management Development) bağlı Dünya Rekabetçilik Merkezi (WCC) tarafından her yıl üç farklı rapor yayınlanmaktadır. Bunlar; Dünya Rekabet Gücü Yıllığı (World Competitiveness Yearbook), Dünya Dijital Rekabet Gücü Sıralaması (World Digital Competitiveness Ranking) ve Dünya Yetenek Sıralaması'dır (World Talent Ranking). Her üç çalışma da 64 ülkeyi içermektedir. Tablo 1.22'de yer alan verilere göre;

- 2021 yılı verilerine göre Dünya Rekabet Gücü Endeksi'nde ilk dört sırayı Avrupa ülkeleri almaktadır. Bu ülkelerin ardından Uzakdoğu ülkeleri; Singapur, Hong Kong ve Tayvan izlemektedir.
- ABD, Almanya, Çin gibi ülkelerin gerilere düşmüş olması, özellikle de ABD'nin Pandemi döneminde (2020-2021) üçüncülüğten onunculuğa gerilemesi söz konusudur.
- İlk sıralardaki değişim ve son iki yılda öne çıkan ülkelerin çok iyi bir eğitim sistemine sahip olması ve teknolojik ürünlerde ön plandaki ülkeler olması dikkat çekmektedir.

TABLO 1.22: DÜNYA REKABET GÜCÜ SIRALAMASI

ÜLKE	2019	2020	2021	ÜLKE	2019	2020	2021	ÜLKE	2019	2020	2021
İsviçre	4	3	1	G. Kore	28	23	23	Rusya	45	50	45
İsveç	9	6	2	Belçika	27	25	24	Yunanistan	58	49	46
Danimarka	8	2	3	Malezya	22	27	25	Polonya	38	39	47
Hollanda	6	4	4	Estonya	35	28	26	Romanya	49	51	48
Singapur	1	1	5	İsrail	24	26	27	Ürdün	57	58	49
Norveç	11	7	6	Tayland	25	29	28	Slovakya	53	57	50
Hong Kong	2	5	7	Fransa	31	32	29	Türkiye	51	46	51
Tayvan	16	11	8	Litvanya	29	31	30	Filipinler	46	45	52
BAE	5	9	9	Japonya	30	34	31	Bulgaristan	48	48	53
ABD	3	10	10	S. Arabistan	26	24	32	Ukrayna	54	55	54
Finlandiya	15	13	11	G. Kıbrıs	41	30	33	Meksika	50	53	55
Lüksemburg	12	15	12	Çekya	33	33	33	Kolombiya	52	54	56
İrlanda	7	12	13	Kazakistan	34	42	35	Brezilya	59	56	57
Kanada	13	8	14	Portekiz	39	37	36	Peru	55	52	58
Almanya	17	17	15	Endonezya	32	40	37	Hırvatistan	60	60	59
Çin	14	20	16	Letonya	40	41	38	Moğolistan	62	61	60
Katar	10	14	17	İspanya	36	36	39	Bostvana	-	-	61
B. Krallık	23	19	18	Slovenya	37	35	40	G. Afrika	56	59	62
Avusturya	19	16	19	İtalya	44	44	41	Arjantin	61	62	63
Y. Zelanda	21	22	20	Macaristan	47	47	42	Venezuela	63	63	64
İzlanda	20	21	21	Hindistan	43	43	43				
Avustralya	18	18	22	Şili	42	38	44				

Kaynak: IMD

- Türkiye ise 2019 yılında 64 ülke arasında 51. sıradaki yerini 2020 yılında 46. sıraya yükseltmiştir. Ancak, bu sırada kalamamış ve 2021 yılında tekrar 51. sıraya gerilemiştir. Bu sıralamadaki konumuyla Türkiye'nin iddialı ekonomik hedeflerine ulaşması ve 10 büyük ekonomi arasında yer alması olası değildir. Dolayısıyla, Türkiye'nin bu sıralamadaki yerinin çok geride olmasına yol açan nedenleri ortadan kaldırması ve bir "Türkiye Rekabetçilik Stratejisi" hazırlaması gerekmektedir.
- Diğer taraftan Dünya Rekabet Gücü Endeksinin; ekonomik performans, Kamu/yönetim etkinliği, iş dünyasının etkinliği ve altyapı olmak üzere dört alt endeksi bulunmaktadır. Bu alt endekslerin hemen hepsinde 2017-2021 döneminde Türkiye'nin bulunduğu sıralar gerilemiştir. Ancak, kamu yönetiminin etkinliğinde 60. sıraya düşülmüş olması üzerinde ayrıca durulması gereken bir konudur.

Tablo 1.23’de Dünya Rekabet Gücü Sıralaması alt endekslerinin yanında ayrıca Dünya Dijital Rekabet Gücü Endeksi ile Dünya Yetenek Endeksi’ne ilişkin veriler de bulunmaktadır. Bu verilere göre ise;

- Dijital Rekabet Gücü sıralamasında Türkiye 2021 yılı itibariyle 48. Sırada yer almaktadır. Bu durum Türkiye’nin bugün için olmadığı gibi yarının rekabet koşullarına da hazır olmadığını ortaya koymaktadır. Türkiye’nin alt endekslerden Bilgi’de 57. ve Teknoloji’de 52. sırada yer alması da bu savı teyit etmektedir.
- Bu endekste 2021 yılı itibariyle ilk sıralarda yer alan ülkeler ise; ABD, Hong Kong, İsveç, Danimarka, Singapur, İsviçre ve Hollanda’dır.

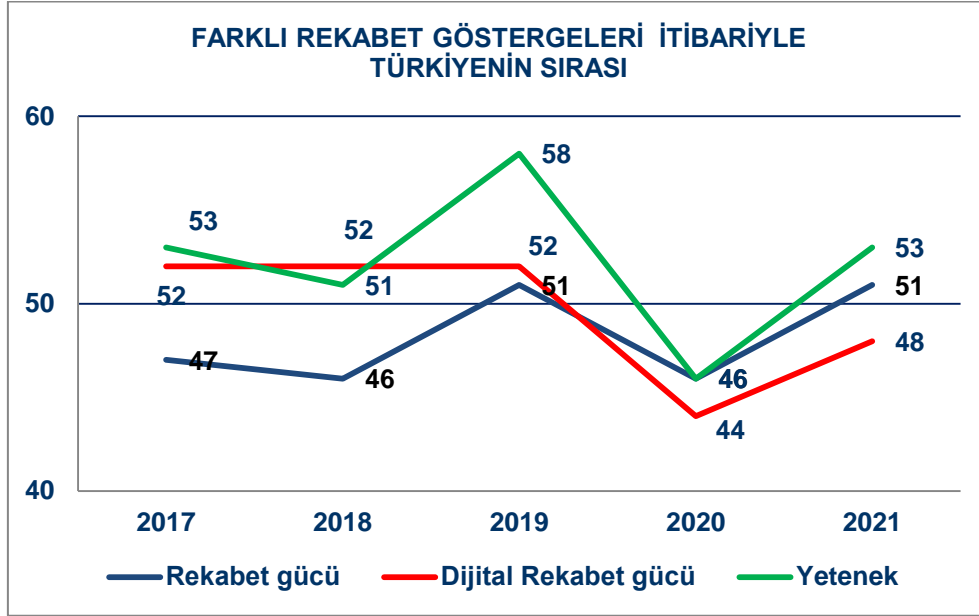
TABLO 1.23: FARKLI ENDEKSLERDE TÜRKİYE’NİN DURUMU

DÜNYA REKABET GÜCÜ SIRALAMASI (64 ÜLKE)					
	2017	2018	2019	2020	2021
GENEL SIRA	47	46	51	46	51
EKONOMİK PERFORMANS	43	52	51	57	46
KAMU/YÖNETİM ETKİNLİĞİ	41	45	55	51	60
İŞ DÜNYASININ ETKİNLİĞİ	43	41	48	36	46
ALTYAPI	48	50	46	43	46
DÜNYA DİJİTAL REKABET GÜCÜ SIRALAMASI (64 ÜLKE)					
GENEL	52	52	52	44	48
BİLGİ	60	59	60	56	57
Yetenek	49	49	52	38	49
Eğitim-Öğretim	63	62	63	62	63
Bilimsel yoğunlaşma)	48	48	43	45	41
TEKNOLOJİ	49	45	48	42	52
Yasal çerçeve	40	37	38	34	41
Sermaye	47	41	56	51	60
Teknolojik yapı	51	51	50	51	48
GELECEĞE HAZIR OLMA	40	42	41	34	41
Uyumlu davranışlar	36	42	38	32	34
İş becerisi	39	42	44	20	29
IT entegrasyonu	51	50	48	42	47
DÜNYA YETENEK SIRALAMASI (64 ÜLKE)					
GENEL	53	51	58	46	53
YATIRIM VE GELİŞME	52	58	58	46	52
ÇEKİCİLİK	51	50	53	46	56
HAZIRLIKLIL OLMA	51	48	56	41	55

Kaynak: IMD

- Dünya Yetenek Sıralaması’nda da Türkiye oldukça gerilerde yer almaktadır. Nitekim, 2021 yılı itibariyle 64 ülke içinde ancak 53. olabilmektedir. Bu endeksin Yatırım ve Gelişme, Çekicilik ve Hazırlıklı Olma olmak üzere üç alt endeksi bulunmaktadır.
- İsviçre, İsveç, Lüksemburg, Norveç, Danimarka ve Avusturya bu endekste ilk sıralarda yer alan ülkelerdir.

- Her üç endekste Türkiye'nin 2017-2021 dönemini kapsayan yıllardaki sıralamasına ilişkin grafik incelendiğinde oldukça istikrarsız bir sıra gelişimi ile karşılaşılmaktadır. Birbiriyle bağlantılı niteliğe sahip oldukları da görülen bu endekslerde Türkiye'nin yerinin çok değişkenlik göstermesi ekonomi yönetiminin üzerinde önemle durması gereken bir konudur.

- Bunların yanında yetişmiş genç nüfusunun büyük bir bölümünün imkan bulması halinde geleceğini gelişmiş Batılı ülkelerde kurmak istiyor olması, gerek yetenek, gerek dijital rekabet boyutundan Türkiye'nin geleceği hakkında endişe yaratmaktadır. Bu nedenle rekabet gücü konusuna Türkiye'nin çok daha geniş bir perspektiften bakması gerekmektedir.

2021 yılındaki küresel gelişmelerin incelendiği bu bölümde yapılan analizler, bu yılın kısmi bir iyileşme ve normalleşmeye işaret ettiğini ortaya koymuştur. Bununla beraber artan kamu borçları, yükselen enflasyon ve aşılamayan belirsizlik 2022 yılına ümitli girmeyi zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, dünya ekonomisinin eski performansına dönmesi ve normalleşmesinin ilave zamana ihtiyacı olduğu söylenebilir. Kuşkusuz zamana bağlı olarak ekonomik boyutta ortaya çıkacak gelişmeler sadece ekonomik dinamikler değil aynı zamanda pandeminin gelişiminden de etkilenecektir. Bu nedenle çok bilinmeyenli bir 2022 yılına girilmiştir.

II.BÖLÜM

2021 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

2. 2021 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Bu bölümde öncelikle Türkiye ekonomisinde 2021 yılında yaşanan genel gelişmeler ortaya konulacak, ardından da istatistiki veriler yardımıyla alt boyutlarda yaşanan gelişmelerin analizi yapılacaktır.

2.1. GELİŞMELERE GENEL BİR BAKIŞ

Covid-19 kısıtlamalarının azalması ve normalleşme beklentisiyle girilen 2021 yılında Türkiye ekonomisi daha çok idari kararların etkisinde kalmıştır. Nitekim, 2020 yılının sonlarında, özellikle Ağustos ayı sonrasında, TCMB'nin bir taraftan politika faizini indirmesi ve bu arada ciddi döviz satışına rağmen kurların hızla artması ekonomide bir türbülans yaratmıştı. Bunların ardından ekonomi Bakanı ve Merkez Bankası başkanı değişmiş, sağlanan güven ve yapılan faiz artışları sonucunda kurlarda gerileme yaşanmış ve doları kuru 7 TL dolaylarında istikrar kazanmıştı.

Ancak, 2021 yılı Mart ayında, hiç beklenmedik bir şekilde, yapılan faiz artışı sonrasında Merkez Bankası Başkanının görevden alınması, yeni başkanın Eylül ayına kadar faiz indirimi yapmadıktan sonra, yılın son bölümünde politika faizini yüzde 19'dan 14'e kadar düşürmesi, bu arada Hazine ve Maliye Bakanının da değişmesiyle piyasalarda adeta tsunami başlamış, kurlardaki artış baş döndürücü boyutlara gelmiştir. 2020 yılını 7,30 düzeylerinde kapatan dolar kuru, 2021 yılı sonuna doğru, kısa bir süreliğine de olsa, 18 TL'yi aşmıştır.

Bunun üzerinde geliştirilen kur korumalı döviz mevduatı mekanizması ve devam edilen döviz satışları ile dolar kuru önce 10 TL'ye kadar gerilemiş, ardından 13-14 TL aralığında kısmi istikrar kazanmıştır. Ancak, bu süreçte ekonomi adeta bir vurgun yemiş, TCMB'nin politika faizi dışındaki bütün faizler (mevduat, kredi, tahvil) artmıştır.

Bu arada artan kurlar ve bunun tetiklediği yüksek enflasyon beklentisi, küresel fiyat artışlarının da belirginleşmesinin katkısıyla, enflasyonun yılın bitimine doğru kontrolden çıkmasına neden olmuştur. Nitekim, yılın sonunda Yi-ÜFE enflasyonu yüzde 80'e, TÜFE enflasyonu ise yüzde 36'ya ulaşmıştır.

Döviz kurları ve enflasyondaki artış, çift haneli gelmesi beklenen 2021 yılı büyümesine rağmen, ekonomideki beklentileri bozmuş, ekonomik birimlerin karar sürecindeki referans süresini etkilemiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse; 2021 yılında pandeminin etkileri kısmen sarılırken, ekonomi yönetimindeki değişiklikler ve uygulanan politikalar sonucunda ekonomide yeni yaralar açılmış, yüksek oranlardaki büyümeye rağmen bir güven bunalımı ve şiddetli istikrarsızlık yaşanmıştır. Böylece adeta ekonomide bir “ekonomi pandemisi” süreci başlamıştır. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler, 2022’ye belirsizlik, öngörülemezlik ve riskler aktarmıştır.

2.2. 2021 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE GELİŞMELER

Oldukça zorlu koşullarda geçen ve yılın son çeyreğinde adeta savrulan Türkiye ekonomisinde 2020 yılında yaşanan gelişmeler ekonomik veriler yardımıyla izleyen bölümde incelenmiştir.

2.2.1. ÜRETİM VE BÜYÜME BOYUTUNDA

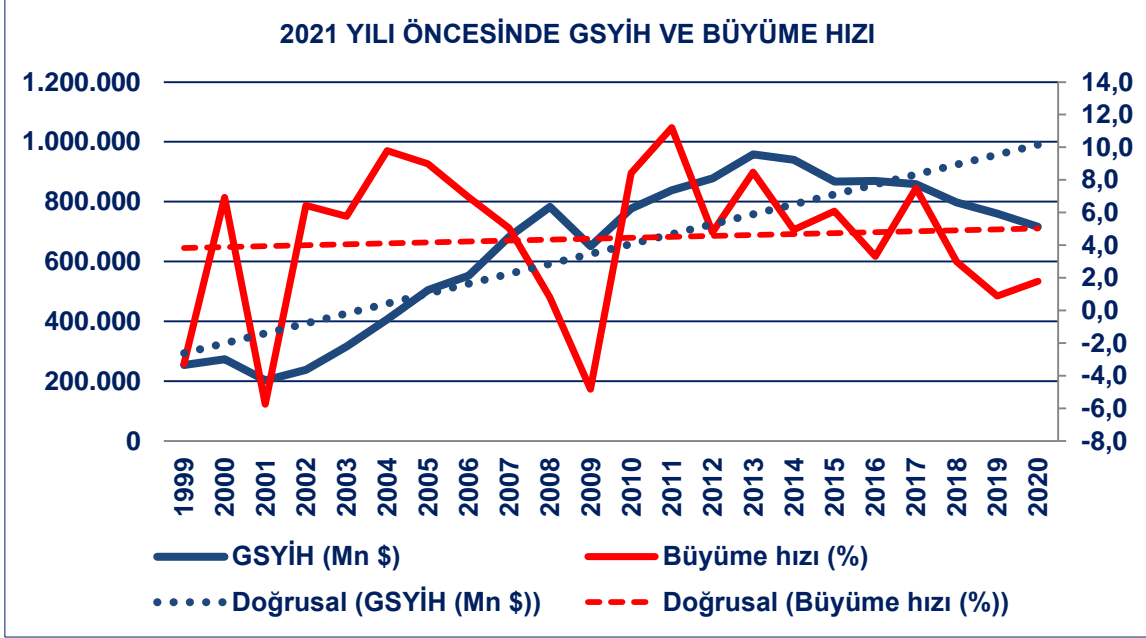
2021 yılına girilirken Türkiye ekonomisi geride kalan üç yılda potansiyelinin altında büyümüş, dolar bazında GSYİH 716 milyar dolara kadar, kişi başına düşen gelir ise 2007 düzeylerine kadar gerilemiştir. Böylece 2023 yılı için konulan büyük hedeflerin çok uzağında kalınmış, adeta orta gelir tuzağından kurtulmak için düşük gelire doğru yaklaşmıştır.

TABLO 2.1: BAŞLICA GSYİH GÖSTERLERİNİN GELİŞİMİ (%)

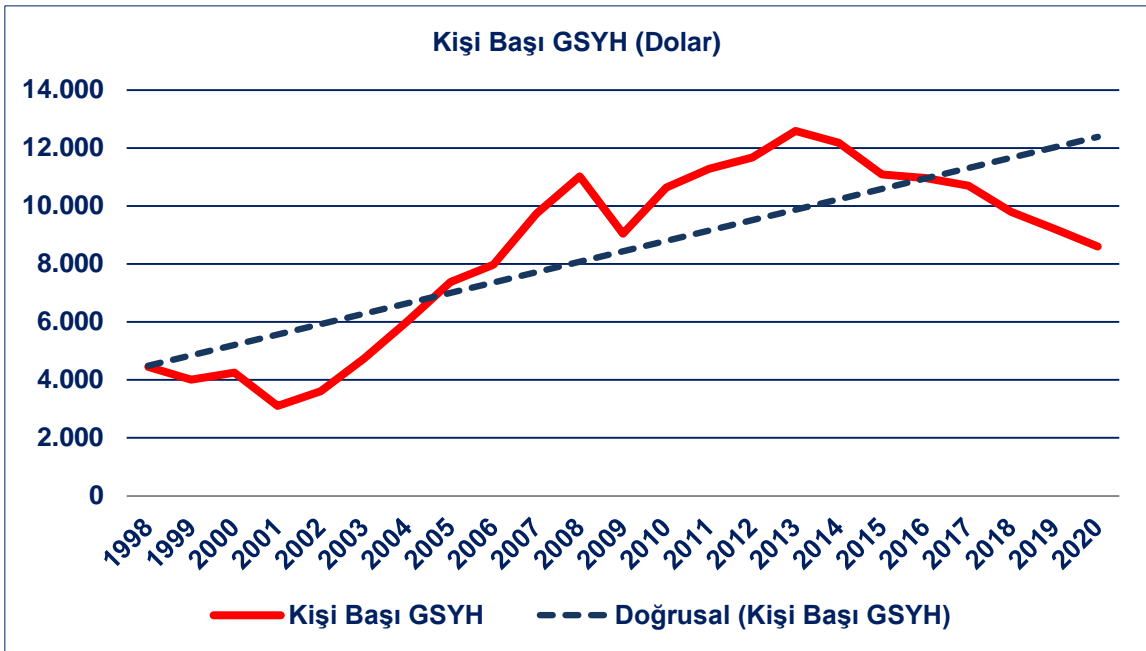
	GSYH (Milyon TL, cari)	GSYH (Milyon \$)	GSYH Zincirlenmiş Hacim (Milyon TL)	Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı GSYH (TL)	Kişi Başı GSYH (\$)
2000	171.494	273.085	735.234	6,9	2.668	4.249
2001	247.266	202.503	692.958	-5,8	3.794	3.108
2002	362.110	238.145	737.638	6,4	5.486	3.608
2005	680.276	504.754	933.598	9,0	9.940	7.376
2008	1.002.756	782.865	1.057.371	0,8	14.113	11.018
2009	1.006.372	651.543	1.006.372	-4,8	13.970	9.044
2010	1.167.664	777.461	1.091.180	8,4	15.964	10.629
2013	1.823.427	958.125	1.379.394	8,5	23.946	12.582
2014	2.054.898	939.923	1.447.532	4,9	26.624	12.178
2015	2.350.941	867.071	1.535.607	6,1	30.056	11.085
2016	2.626.560	869.241	1.586.636	3,3	33.131	10.964
2017	3.133.704	859.055	1.705.666	7,5	39.019	10.696
2018	3.758.774	797.221	1.756.493	3,0	46.173	9.793
2019	4.317.787	760.355	1.772.118	0,9	52.287	9.208
2020	5.046.883	716.902	1.803.902	1,8	60.525	8.597

Kaynak: TÜİK

Bu durum, grafikten de görülebileceği gibi, hem büyümeyi hem de GSYİH'yı uzun dönem gelişme eğiliminin gerisine düşürmüştür. Ayrıca büyümede istikrarsızlık derinleşmiş, GSYİH'daki gerileme ise yapısal bir nitelik kazanmıştır. Bu veriler ve gösterimler 2021 yılı öncesinde ekonomide anormalliklerin pekiştiğine işaret etmektedir.

Yine, 20 bin dolar olarak öngörülen 2023 yılı kişi başına düşen gelir düzeyinden çok uzaklaşmış, 2005-2013 yılları arasındaki ivmenin çok gerisinde kalmıştır. Benzer doğrultuda, dolar bazında kişi başına düşen gelir 2013 yılı sonrasında sürekli olarak gerilemiştir. Bu da tüketim beklentisi yüksek, borçluluk düzeyi artmış bir toplumda ekonominin yanında sosyo-kültürel sorunların da artması anlamına gelebilecektir.

Böylesi bir miras ile girilen 2021 yılında üretim boyutunda yaşanan gelişmeler Tablo 2.2’de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi,

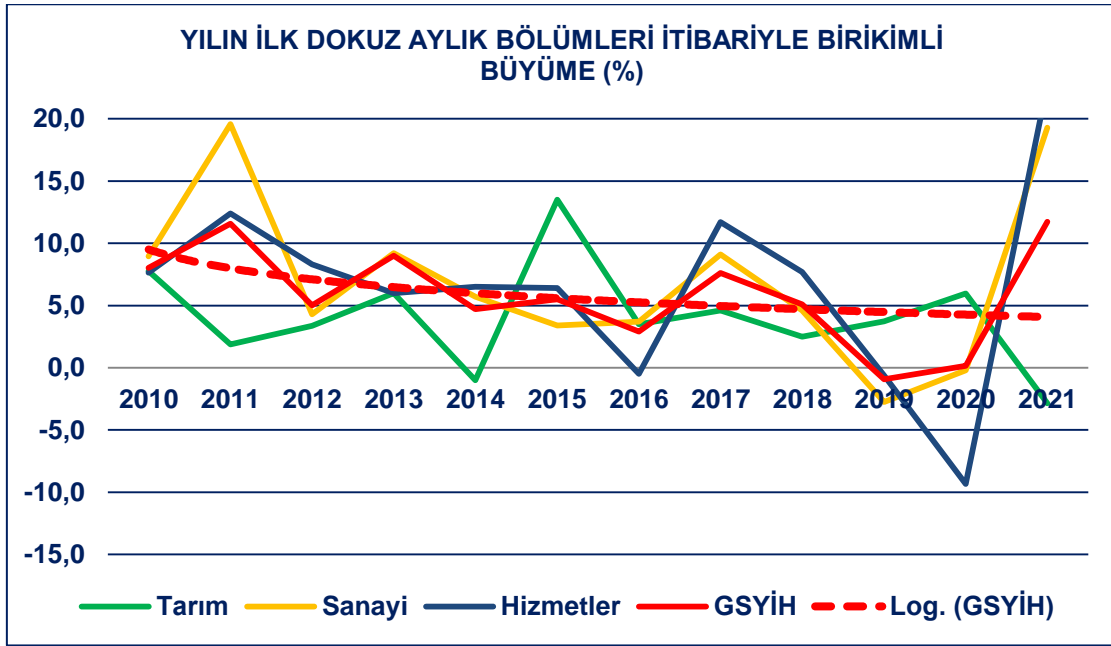
- Ekonomi; yılın ilk çeyreğinde yüzde 7,4, ikinci çeyrekte yüzde 22 gibi oldukça yüksek bir oranda, üçüncü çeyrekte ise yine yüzde 7,4 gibi yüksek bir oranda büyümüştür. Türkiye’nin yüzde 4-5 aralığındaki uzun dönem ortalama büyüme hızının oldukça üzerinde olan bu verilerin gerisinde pandeminin yarattığı baz etkisinin rolü olduğu da göz ardı edilmemelidir. Zira, gerek ulusal gerekse küresel koşullar, bu büyümenin sürdürülemez olduğunu ortaya koymaktadır.
- Üçer aylık yüksek performansa bağlı olarak 2021 yılının 9 aylık bölümünde büyüme yüzde 11,7 düzeyinde gerçekleşmiştir. Yılın son çeyreğindeki olası gelişmeler de dikkate alındığında 2021 yılının tamamında ekonominin çift haneli bir büyüme performansı göstereceği söylenebilir.
- Pandemi nedeniyle önemi daha iyi anlaşılan tarım sektörü 2020 yılında oldukça iyi bir büyüme performansı göstermiş ve herhangi bir gıda kıtlığı yaşanması söz konusu olmamıştır. Ancak, 2021 yılının ilk üç çeyreğinde sektör çok istikrarsız büyümüştür. Sektör ilk çeyrekte yüzde 8,3, ikinci çeyrekte binde 6 büyürken üçüncü çeyrekte yüzde 5,9 oranında küçülmüştür.
- Türkiye’de iklim ve üretim desenine bağlı olarak yılın üçüncü çeyreğinde yapılan tarımsal üretim diğer üç çeyreğin toplamında daha fazladır. Bu nedenle, yani üçüncü çeyrekte küçülmesine bağlı olarak, sektör 9 aylık dönemde yüzde 2,8 oranında küçülmüştür.
- Gıda fiyatlarındaki artış ile adeta patlayan tarım ürünleri ithalatının gerisinde bu küçülme bulunmaktadır. Girdi fiyatlarındaki devasa artışlar nedeniyle, 2022 yılında da tarımsal üretimde sorun yaşanması ihtimali oldukça yüksektir. Bu da enflasyonu kontrol etmeyi zorlaştırabilecek bir gelişme olacaktır.

TABLO 2.2: ÜRETİMDE BÜYÜME (%)

SEKTÖR	2020				2021			9 AYLIK		
	I	II	III	IV	I	II	III	2019	2020	2021
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	3,1	5,4	6,7	5,5	8,3	0,6	-5,9	3,7	6,0	-2,8
Sanayi	7,5	-15,9	8,1	12,1	11,7	40,6	10,0	-2,8	-0,2	19,3
İmalat Sanayii	8,2	-17,7	9,4	12,4	12,4	43,4	9,4	-4,5	-0,2	20,0
İnşaat	-5,1	-5,4	3,2	-15,0	3,1	3,3	-6,7	-9,9	-2,2	-0,6
Hizmetler	1,2	-26,7	-1,8	2,9	6,1	46,0	20,7	-0,6	-9,3	22,7
Bilgi ve iletişim	10,6	11,6	17,2	17,0	17,6	25,4	22,6	3,9	13,2	22,0
Finans ve sigorta faaliyetleri	5,9	32,7	46,8	7,9	3,3	-22,6	-19,9	1,3	28,1	-14,7
Gayrimenkul faaliyetleri	2,7	1,6	3,1	3,8	2,4	3,7	4,7	1,8	2,5	3,6
Mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri	1,2	-17,5	-6,5	0,9	5,1	32,6	25,4	-3,6	-7,9	20,7
Kamu yönetimi, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet. Faaliyetleri	5,0	-2,1	2,4	6,2	3,9	9,4	8,3	5,5	1,8	7,1
Diğer hizmet faaliyetleri	14,2	-17,7	6,3	10,6	15,4	32,8	11,7	1,5	1,2	18,8
Sektörler Toplamı	3,7	-11,3	5,1	5,1	7,1	23,7	9,2	-0,7	-0,8	12,8
Vergi-Sübvansiyon	10,1	-2,1	17,2	15,1	10,6	8,7	-7,3	-2,6	8,5	2,9
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	4,4	-10,4	6,3	6,2	7,4	22,0	7,4	-0,9	0,2	11,7

Kaynak: TÜİK

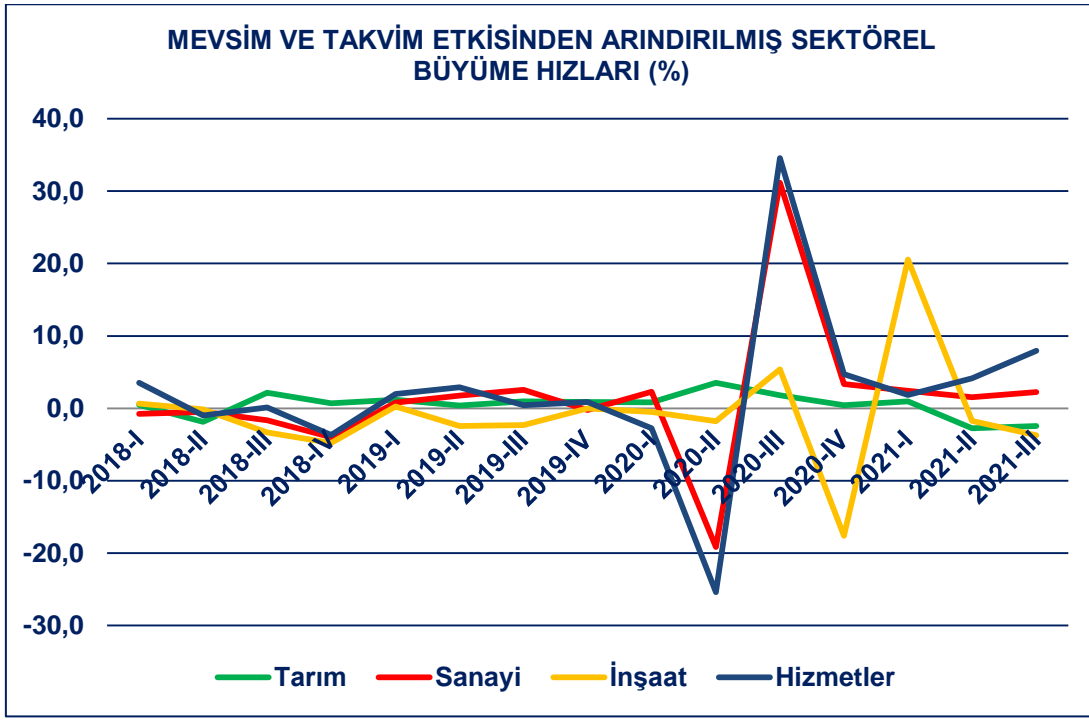
- Sanayi sektörü 2021 yılının ilk çeyreğinde yüzde 11,7, ikinci çeyrekte yüzde 40,6 ile rekor bir düzeyde, üçüncü çeyrekte ise yüzde 10 oranında büyümüştür. Böylece ilk dokuz aylık büyüme yüzde 19,3 düzeyinde gerçekleşmiş, pandeminin hasarı önemli ölçüde giderilmiştir.
- İnşaat sektörü Türkiye’de uzun yıllardır adeta aşırı büyümeye zorlanmıştır. Bir taraftan arazi rantlarının parasallaştırılması isteği, diğer taraftan artan konut talebinin karşılanması amacı bu sektörü gözde yapmıştır. Ancak, hem eldeki sıfır konut stokunun büyüklüğü hem yeniden sanayileşmeye öncelik verilmesi zorunluluğu sektörün vites küçültmesine neden olmuştur. Bu nedenlerle inşaat sektörü 2019 ve 2020 yıllarında olduğu gibi 2021 yılının dokuz aylık bölümünde de küçülmüştür.
- Türkiye ekonomisinin en büyük üreticisi olan ve pandemiden en fazla zarar gören sektörü hizmetler olmuştur. Yani, 2020 yılının ilk dokuz aylık bölümünde yüzde 9,3 ile en fazla küçülen sektör hizmetlerdir. Ancak, 2021 yılının aynı döneminde de yüzde 22,7 ile en hızlı büyüyen sektör olmuştur. Dolayısıyla, bu sektör de 2021 yılında yaraların sarılması ve normalleşme yönünde çok önemli mesafe almıştır.

- Bu değerlendirmeler çerçevesinde 2021 yılında, tarım ve finans-sigortacılık dışında, diğer tüm sektörlerde normalleşme sürecinin yaşandığı ve pandeminin ilk yıl hasarının ikinci yılda giderildiği söylenebilir.
- Bununla birlikte, istikrarlı ve yüksek büyüme hızlarının 2022'de korunabilmesinin ve ayrıca sektörel açıdan dengeli büyümenin de sağlanabilmesinin yolu; yeni, güçlü, güven veren bir ekonomik program ve ekipten geçmektedir.

Büyümeyi geçen yılın aynı çeyrekleri ile karşılaştırmanın yanı sıra birbirini izleyen çeyrekler itibariyle de karşılaştırmak mümkündür. Bu amaçla takvim ve mevsim etkisinden arındırılmış veriler kullanılmaktadır. İlgili grafik değerlendirildiğinde;

- 2020 yılı ikinci çeyreğinden, yani pandeminin Türkiye'ye gelmesinden itibaren Türkiye'de büyüme dinamikleri bozulmuştur. Ekonomideki gelişmelerden gecikmeli olarak etkilenen tarım dışındaki sektörlerde büyümenin hem salınım boyu yükselmiş hem de salınım aralığı daralmıştır. Türkiye gibi yapısal sorunları derin olan bir ekonominin böylesi salınımı uzun süre kaldırması olası değildir.

Bu veriler, pandeminin olası seyrini de dikkate alan, sektörel boyutları da olan, sanayi ve tarımı ön plana çıkaran yeni ve entegre bir büyüme stratejisine olan ihtiyacı çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.2.2. HARCAMALAR BOYUTUNDA

Pandemi sürecinde insan yaşamındaki önceliklerin değişmesi bir taraftan harcama eğilimini azaltmış, diğer taraftan da harcama desenini daralmıştı. Bu durum talebin bastırılması ve/veya ötelenmesi sonucunu da doğurmuştu. Böylesi bir süreç bireylerde adeta zorunlu tasarruf etkisi de yaratmıştı. 2020 yılının ikinci yarısında normalleşme yönündeki adımlarla bastırılmış talep önemli ölçüde harekete geçmiş, pandemi sürecinde ekonomideki yavaşlamayı telafi etmek amacıyla kredi mekanizmasının da devreye alınmasıyla, hızlı bir talep artışı ile karşılaşılıyordu. 2021 yılına hem pandeminin akıbetinin belirsizliği hem de talep düzeyinin nasıl gelişeceğine ilişkin belirsizlik ile girilmişti. Ancak, genç toplumsal yapı ve tüketim beklentisi talebin hızla artmasına ve tüketim çekişli büyümeye imkan vermiştir.

Nitekim Tablo 2.3'den görülebileceği gibi,

- 2021 yılının dokuz aylık bölümünde cari tüketim harcamaları yüzde 33,1 oranında artarak 2,6 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Bu dönemde kamu harcamalarındaki artış ise yüzde 23,5 düzeyinde gerçekleşmiştir.

- 2021 yılında harcamalar boyutunda yaşanan olumlu bir gelişme yatırımlara ilişkindir. Nitekim yılın dokuz aylık bölümünde gayrisafi sabit sermaye oluşumuna yani inşaat ve makine teçhizat yatırımlarına yönelik harcamalarda yüzde 43,6 gibi oldukça yüksek bir cari artış gerçekleşmiştir.
- Bu yılda en yüksek oranlı harcama artışı yüzde 71 ile mal ve hizmet ihracatında yani dış talepte görülmüştür. Böylece yabancı ülkelerin Türkiye’den mal ve hizmet alımları 1,6 trilyon TL’ye ulaşmıştır. Bu düzeyde artışta mal ihracatı yanında normalleşmeye bağlı olarak turizmde yaşanan olumlu gelişme önemli rol oynamıştır.
- Yüksek dış girdi ve ürün bağımlılığı, 2021 yılında da ithalatın artmasına neden olmuştur. Nitekim mal ve hizmet ithalatı yüzde 49,4 oranında artarak 1,6 trilyon TL’ye yükselmiştir. İhracata oranla daha düşük bir artışa karşılık gelmesine rağmen, yılın dokuz ayında ithalat değeri ihracatın üzerinde gerçekleşmiştir.

TABLO 2.3: HARCAMALARIN GELİŞİMİ (Cari-Milyar TL)

	2000	2010	2019	2020	2020/9	2021/9	Değişim(%)
Özel Tüketim	114,9	731,5	2.441.172	2.845.859	2.009.413	2.673.712	33,1
Devletin Tüketim Harcamaları	20,5	173,7	668.572	765.984	534.462	659.966	23,5
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	38,1	288,5	1.117.455	1.382.086	947.513	1.360.881	43,6
Stok Değişmeleri	2,6	24,4	-35.884	227.175	168.073	198.859	18,3
Mal ve Hizmet İhracatı	33,2	237,2	1.407.484	1.446.682	957.830	1.638.153	71,0
Mal ve Hizmet İthalatı (-)	38,5	295,2	1.295.963	1.639.013	1.108.736	1.656.095	49,4
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	170,7	1.160,0	4.317.787	5.046.883	3.522.798	4.894.594	38,9
	PAY (%)						
Özel Tüketim	67,3	63,1	56,5	56,4	57,0	54,6	-4,2
Devletin Tüketim Harcamaları	12,0	15,0	15,5	15,2	15,2	13,5	-11,1
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	22,3	24,9	25,9	27,4	26,9	27,8	3,4
Stok Değişmeleri	1,5	2,1	-0,8	4,5	4,8	4,1	-14,8
Mal ve Hizmet İhracatı	19,4	20,4	32,6	28,7	27,2	33,5	23,1
Mal ve Hizmet İthalatı (-)	22,6	25,5	30,0	32,5	31,5	33,8	7,5
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0

Kaynak: TÜİK

- Bu gelişmelere bağlı olarak 2021 yılının ilk 9 aylık bölümünde harcama bileşiminde önemli değişimler yaşanmıştır. Nitekim özel ve kamu tüketiminin toplam harcamalar içindeki payı gerilerken mal ve hizmet ihracatı ve ithalatının artmıştır. Bu gelişmede artan döviz kurları nedeniyle ithalat ve ihracatın TL bazındaki değerinin artışı yanında küresel düzeyde yükselen enflasyonun da rolü bulunmaktadır.

2021 yılında reel harcama artışlarına yani harcamalardaki büyümeye ilişkin veriler Tablo 2.4'de verilmiştir. Buradan;

- Özel tüketim harcamalarının 2021 yılının ilk çeyreğinde yüzde 6,9, ikinci çeyreğinde, baz etkisinin de katkısıyla, yüzde 23,3 büyüdüğü anlaşılmaktadır. 2020 yılının ikinci çeyreği pandemiye karşı kısıtlamaların en yoğun olduğu ve bu nedenle ekonominin yüzde 10,4 küçüldüğü dönemdir. Bu nedenle 2021 yılının ikinci çeyreğindeki çok yüksek tüketim artışı sürpriz olmamıştır. Ancak 2020'nin ardından 2021 yılının üçüncü çeyreğinde yüzde 9,1 gibi yüksek oranlı bir tüketim büyümesi şaşırtıcı olmuştur. Böylece özel tüketim yılın ilk üç çeyreğinde toplam yüzde 12,6 oranında büyümüştür.

TABLO 2.4: HARCAMA GRUPLARINDA BÜYÜME (%)

HARCAMA KALEMLERİ	2020				2021			9 Aylık	
	I	II	III	IV	I	II	III	2020	2021
Özel Nihai tüketim harcamaları	4,9	-9,2	8,4	7,8	6,9	23,3	9,1	1,5	12,6
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	2,9	-0,3	2,0	3,7	0,1	3,4	9,6	1,5	4,5
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	-0,6	-5,9	22,6	11,7	12,4	20,5	-2,4	5,6	9,0
Mal ve Hizmet İhracatı	-1,1	-36,4	-21,4	0,5	3,8	61,1	25,6	-20,2	26,8
Mal ve Hizmet İthalatı (-)	21,6	-8,0	16,4	3,0	-1,1	20,4	-8,3	9,7	2,1
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	4,4	-10,4	6,3	6,2	7,4	22,0	7,4	0,2	11,7

Kaynak: TÜİK

- Devletin tüketim harcamaları 2021 yılında çeyrekler itibariyle oldukça dengesiz büyümüştür. Nitekim ilk çeyrekte binde bir, ikinci çeyrekte yüzde 3,4 ve üçüncü çeyrekte ise yüzde 9,6 oranında artmıştır. Böylece yılın dokuz aylık bölümünde kamu tüketim harcamaları yüzde 4,5 oranında büyümüştür. Bu veriler 2021 yılında ekonomiyi genişletici uygulamaların zamanla arttığını ortaya koymaktadır.
- 2021 yılında yatırım harcamaları (gayri safi sabit sermaye oluşumu) ilk iki çeyrekte önceki dönemle oranla oldukça yüksek düzeyde artmış, ekonomide belirsizliklerin artmasıyla üçüncü çeyrekte yüzde 2,4 oranında gerilemiştir. Dolayısıyla belirsizliği ilk hisseden ve kararlarına yansıtan kesim girişimciler olmuştur.
- Yılın ilk çeyreğinde ılımlı bir artış kaydeden mal ve hizmet ihracatı yılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde yüksek oranlarda artmış ve böylece yılın dokuz aylık bölümünde yüzde 26,8 oranında büyümüştür. Bu gelişmenin gerisinde büyük ölçüde dış turizmin canlanması (yüzde 106 artış) ve konumu itibariyle navlun maliyetlerinin düşük, teslim süresinin kısa olmasına bağlı olarak artan mal ihracatı (yüzde 36) bulunmaktadır.

- Döviz kurlarındaki artışların enflasyonun gerisinde kaldığı yılın ilk dokuz aylık bölümünde mal ve hizmet ithalatı sadece yüzde 2,1 oranında artmıştır. Bu artışın düşük kalmasında altın ithalatındaki yüksek oranlı gerilemenin önemli rolü bulunmaktadır.

Her bir harcama unsurunun toplam harcamalar içindeki payının harcamadaki büyüme ile çarpılmasıyla bulunan büyüme katkıları ise Tablo 2.5’de verilmiştir. Buradan;

- Yılın dokuz aylık bölümünde ekonomide gerçekleşen yüzde 11,7 oranındaki büyüme en büyük katkıyı özel tüketim (yüzde 7,5) ve ihracatın (yüzde 5,5) yaptığı görülmektedir.
- Bu dönemde yatırımların büyüme katkısı yüzde 2,3, kamu tüketiminin ise binde 6 düzeyinde olmuştur.

TABLO 2.5: HARCAMALARIN BÜYÜMEYE KATKISI (%)

	2020				2021			BİRİKİMLİ 2021		
	I	II	III	IV	I	II	III	3 Ay	6 Ay	9 Ay
Özel Tüketim Har.	2,9	-5,4	4,9	4,5	4,1	13,9	5,4	4,1	8,9	7,5
Devletin Tüketim Har.	0,4	0,0	0,3	0,6	0,0	0,5	1,2	0,0	0,3	0,6
Yatırım Har.	-0,1	-1,5	5,2	2,9	3,1	5,4	-0,6	3,1	4,2	2,3
Mal ve Hizmet İhracatı	-0,3	-9,2	-5,7	0,1	0,9	11,0	5,0	0,9	5,8	5,5
Mal ve Hizmet İthalatı (-)	4,0	-1,6	3,3	0,7	-0,2	4,1	-1,8	-0,2	1,9	0,4
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	4,4	-10,4	6,3	6,2	7,4	22,0	7,4	7,4	14,5	11,7

Kaynak: TÜİK

- Dolayısıyla büyüme katkıları boyutundan hem iç hem de dış talebin devreye girdiği, istenilebilecek şekilde iki kanatlı bir büyüme yaşandığı söylenebilir.

Tablo 2.6’da birbirini izleyen çeyrekler arasında değerlendirme yapmaya imkan veren mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış reel harcama değişimleri verilmiştir. Buna göre;

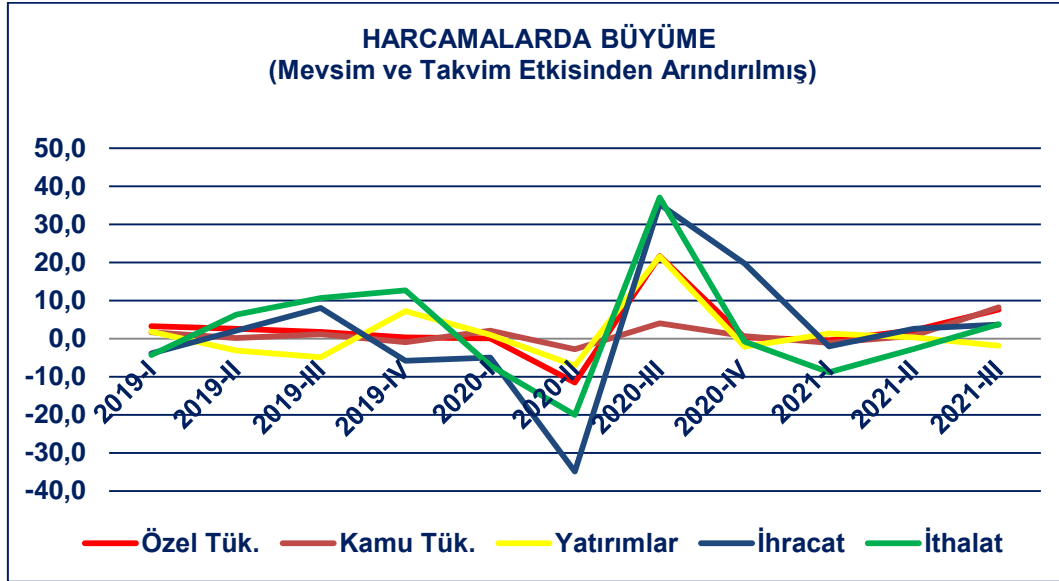
- 2020 yılının son çeyreğine göre 2021 yılının ilk çeyreğinde özel tüketimde binde 4, kamu tüketiminde yüzde 1,1, ihracatta yüzde 2,6, ithalatta yüzde 8,9 düzeyinde gerileme yaşanmıştır. Bu gelişme 2020 yılının son çeyreğinde ekonomi yönetimindeki değişiklik ile kurlardaki artıştan beslenen belirsizlikten etkilenmiştir.

TABLO 2.6: HARCAMALARDA BÜYÜME (%)
(Mevsim ve Takvim Etkisinden Arındırılmış)

DÖNEM	Özel Tüketim	Kamu Tüketimi	Yatırımlar	Mal ve Hizmet İhracatı	Mal ve Hizmet İthalatı	GSYİH
2019-I	3,3	1,7	1,9	-3,9	-4,3	1,9
2019-II	2,6	0,1	-3,1	2,1	6,3	2,4
2019-III	1,8	1,1	-4,9	8,1	10,7	0,1
2019-IV	0,4	-0,9	7,3	-5,8	12,7	1,4
2020-I	0,1	2,1	1,0	-4,9	-7,1	0,4
2020-II	-11,5	-2,8	-7,1	-34,8	-20,0	-10,8
2020-III	21,7	4,1	21,6	35,3	37,1	16,4
2020-IV	0,3	0,7	-2,1	19,8	-0,7	1,2
2021-I	-0,4	-1,1	1,4	-2,0	-8,9	2,4
2021-II	2,2	0,7	0,3	2,6	-2,7	1,5
2021-III	7,6	8,3	-1,8	3,7	3,8	2,7

Kaynak: TÜİK

- Yılın ilk çeyreğine göre ikinci çeyrekte, ithalat dışındaki talep unsurlarında ılımlı bir artış görülmüştür. Ancak üçüncü çeyrekte talepte ciddi bir canlanma yaşanmıştır. Daha önce de vurgulandığı gibi, bu çeyrekte bozulan beklentiler talebi öne çekmiştir.
- Bununla birlikte ilgili veriler ve grafik; pandemi sürecinde harcama eğilimlerinde ciddi bir bozulma olduğunu ve 2021 yılının ikinci çeyreğiyle birlikte bir normalleşme yaşandığını ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan Türkiye'nin genç ve tüketim beklentisi yüksek nüfusunun yanında pandemi sürecinde bastırılmış talebin de devreye girmesiyle, 2021 yılının ikinci ve üçüncü çeyreğinde adeta bir tüketim patlaması yaşanmıştır. Bu gelişmede fiyat artış beklentileri nedeniyle talebin öne çekilmesinin de rolü olduğunu söylemek mümkündür.

Tüketim harcamaları alt gruplarındaki büyümenin yer aldığı Tablo 2.7 incelendiğinde;

- Dayanıklı mallara (buzdolabı, TV vb.) yönelik reel harcamalarda 2020 yılının üçüncü çeyreğinde başlayan çok yüksek oranlı artış 2021 yılının ilk çeyreğinde de devam etmiştir. Son çeyrekteki yavaşlamaya rağmen bu yılın 9 aylık bölümünde bu gruptaki harcamalar yüzde 19,2 oranında büyümüştür.
- Yarı dayanıklı mallara (giysi, ayakkabı vb.) yönelik harcamalar 2021 yılı ile birlikte çok hızlı bir şekilde artmış ve 9 ayda yüzde 29,6 oranında büyümüştür. Bu durum daha çok ertelenen talebin devreye girmesine bağlanabilir.

TABLO 2.7: TÜKETİM HARCAMALARI ALT GRUPLARINDA BÜYÜME (%)

MAL GRUBU	2020				2021			9 Aylık	
	I	II	III	IV	I	II	III	2020	2021
Dayanıklı mallar	6,9	-3,2	59,1	42,1	22,8	37,1	5,2	20,5	19,2
Yarı dayanıklı mallar	5,5	-27,4	2,8	4,0	14,5	56,5	23,6	-7,0	29,6
Dayanısız mallar	1,1	-0,3	7,8	9,0	6,8	13,3	8,2	3,2	9,4
Hizmetler	5,6	-26,7	-16,7	-6,5	-1,6	31,4	20,4	-13,2	15,3
Y. Hanehalklarının tüketimi	4,1	-15,4	0,2	4,1	5,1	26,9	14,0	-3,8	14,9

Kaynak: TÜİK

- Diğer taraftan pandeminin en fazla zarar verdiği sektör hizmetler olmuştur. Bunun gerisinde de; kısıtlamaların en fazla uygulandığı sektör olması ve bireylerin en fazla kısıntıya gittiği harcama grubunda bulunması yer almaktadır. Nitekim, 2020 yılının ikinci çeyreğinden başlayarak bu sektöre yönelik harcamalar, 2021 yılının ilk çeyreğini de kapsayacak şekilde, dört çeyrek boyunca gerilemiştir. 2021 yılının ikinci ve üçüncü çeyreğinde ise yüzde 20-30 bandında bir harcama büyümesi yakalanmıştır. Bu düzeltmeler sonucunda hizmet sektörüne yönelik harcamalar 2021 yılı 9 aylık bölümünde yüzde 15,3 oranında büyümüştür.

Kısaca ifade etmek gerekirse 2021 yılında hem genel olarak harcamaların hem de özelde tüketim harcamalarında hızlı bir büyüme gerçekleşmiştir. Ancak, harcama deseninin normale dönmesi ve büyümenin istikrar kazanması için pandeminin etkilerinin daha da minimize olmasını beklemek gerekecektir.

2.2.3. YATIRIMLAR BOYUTUNDA

Pandemi sürecinde girişimcilerin gerek idame gerekse yeni yatırımları gündeme almasını ve yatırımların artışında normal dönemlerdeki düzeyin yakalanmasını beklemek gerçekçi olmayacaktır. Ancak, bir taraftan önceliklerin değişmesi diğer taraftan yeni ihtiyaçların ortaya çıkması ve ayrıca tedarik zincirlerindeki eksen kaymalarının da yatırımları tetiklemesi söz konusudur. Böylesi çok bilinmezli bir dönemde yerli ve yabancı yatırımların gelişimi izleyen bölümde ortaya konulmuştur.

2.2.3.1. YERLİ YATIRIMLAR

2021 yılında yatırımların gelişimi Tablo 2.8’de verilmiştir. Buradan;

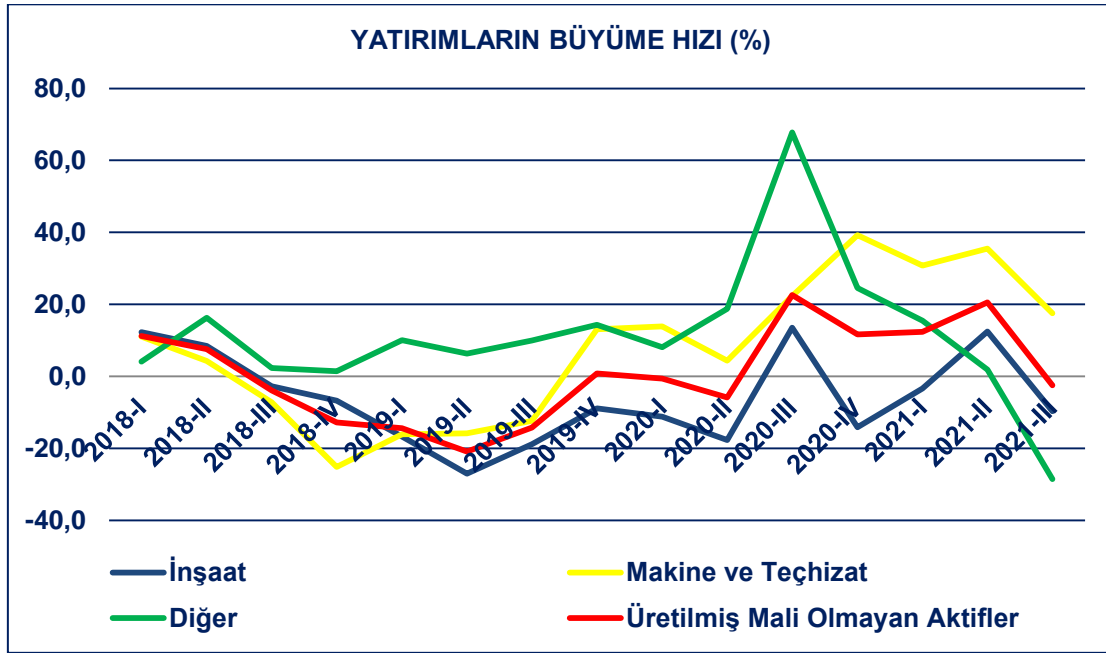
- Cari fiyatlarla tüm yatırım kategorilerinde 2021 yılında artış yaşandığı görülmektedir. Bu artışlar sonucunda yılın 9 aylık bölümünde 1,3 trilyon TL’lik yatırım yapılmıştır. Yatırımlar toplamda reel olarak yılın ilk çeyreğinde yüzde 12,4, ikinci çeyrekte yüzde 20,5 artarken üçüncü çeyrekte yüzde 2,4 gerilemiştir. Yatırımların son yıllarda hem dengesiz hem de yetersiz olması dikkati çekmektedir.
- 2021 yılında inşaat yatırımları reel olarak düzensiz değişim göstermiş, ilk ve üçüncü çeyrekte gerilerken ikinci çeyrekte büyümüştür. Dolayısıyla 2021 yılı inşaat yatırımları için uygun bir iklim sağlayamamıştır.

TABLO 2.8: YATIRIM HARCAMALARININ GELİŞİMİ(%)

ALAN	Yıl	Tutar (Cari-Milyar TL)					Bir önceki yılın aynı çeyreğine göre değişim (%) (Reel Büyüme)			
		Çeyrek					Çeyrek			
		I	II	III	IV	9 Aylık	I	II	III	IV
İnşaat	2019	146,4	140,2	139,3	155,1	426,0	-16,7	-27,0	-18,8	-8,9
	2020	135,9	139,5	180,7	170,9	456,1	-11,1	-17,7	13,6	-14,1
	2021	165,0	208,7	237,5		611,1	-3,3	12,5	-9,6	
Makine-Teçhizat	2019	86,7	100,4	104,3	125,0	291,5	-16,0	-15,8	-12,3	13,1
	2020	108,6	115,2	142,1	209,6	366,0	13,9	4,4	22,3	39,3
	2021	179,2	212,4	216,9		608,5	30,8	35,5	17,5	
Diğer	2019	24,8	28,0	29,7	37,4	82,5	10,1	6,4	10,0	14,3
	2020	30,7	37,6	57,1	54,0	125,4	8,1	18,8	67,8	24,6
	2021	43,5	45,0	52,8		141,3	15,5	1,9	-28,5	
Üretilmiş mali olmayan aktifler	2019	258,0	268,6	273,3	317,5	800,0	-14,4	-20,8	-14,2	0,8
	2020	275,2	292,4	379,9	434,6	947,5	-0,6	-5,9	22,6	11,7
	2021	387,6	466,1	507,2		1.360,9	12,4	20,5	-2,4	

Kaynak: TÜİK

- 2021 yılında yatırımlar boyutunda sevindirici gelişme; makine ve teçhizat yatırımlarındaki düzenli ve yüksek oranlı reel artışlar olmuştur. Nitekim bu yatırımlarda ilk çeyrekte yüzde 30,8, ikinci çeyrekte 35,5, üçüncü çeyrekte yüzde 17,5 büyüme gerçekleşmiştir.
- Bu arada aşağıdaki grafikten de görülebileceği gibi, Türkiye’de son üç yıldır yatırım harcamalarının hiçbir alt boyutunda istikrar sağlanamamıştır. Dolayısıyla makro ekonomik iklim iyileştirilmesi ve ekonomi politikalarının öncelikli konularından birinin yatırımlarda istikrarı sağlamak olması gerekmektedir.

Yatırımların gelişiminin değerlendirilmesinde kullanılabilecek bir gösterge de teşvik belgeli sabit sermaye yatırımlarıdır. Bu tür yatırımlara ilişkin veriler Tablo 2.9'da verilmiştir. Buna göre;

- 2020 yılının 11 aylık döneminde 238,7 milyar TL olan toplam teşvikli yatırım tutarı 2021 yılının aynı döneminde cari olarak yüzde 9,4 oranında azalmış ve 216,4 milyar TL'ye gerilemiştir.
- Aynı dönemde enerji yatırımları yüzde 51,4, imalat sanayi yatırımları yüzde 3,8, tarım yatırımları binde 9 oranında gerilemiştir. Enerji yatırımlarındaki gerilemenin hem nedenleri hem de sonuçları açısından iyi değerlendirilmesi gerekmektedir.

TABLO 2.9: TÜRKİYE'DE YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI

(Milyon TL) YIL	ENERJİ	HİZMETLER	İMALAT	MADENCİLİK	TARIM	Genel Toplam
2005	1.424	4.350	9.517	648	72	16.010
2008	8.832	4.866	6.669	247	113	20.727
2009	6.549	6.500	8.345	853	206	22.453
2010	8.210	23.880	15.090	1.885	968	50.034
2011	10.913	14.050	16.067	646	489	42.165
2012	12.040	11.898	43.173	2.388	326	69.824
2013	15.313	16.304	40.217	8.602	485	80.920
2014	11.605	42.290	26.690	2.963	416	83.963
2015	35.622	42.795	33.148	3.189	541	115.296
2016	31.554	49.365	30.780	4.392	856	116.947
2017	103.281	34.263	67.465	2.831	2.103	209.943
2018	21.378	58.492	101.838	4.053	2.582	188.343
2019	30.649	41.626	95.035	10.353	3.091	180.753
2020	42.160	38.870	176.671	7.454	5.990	271.146
2020 (Ocak-Kasım)	39.501	34.951	152.280	6.742	5.296	238.770
2021 (Ocak-Kasım)	19.200	36.473	146.480	8.863	5.246	216.262
2020-2021 Değişim (%)	-51,4	4,4	-3,8	31,4	-0,9	-9,4

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

- 2020 yılında büyük sorunlar yaşayan hizmetler sektöründe ise 2021 yılında yatırımlar yüzde 4,4, madencilik yatırımları ise yüzde 31,4 oranında artmıştır.
- Bu ve önceki yıllara ilişkin veriler sadece pandemi döneminde değil, yatırımlarda genel olarak bir istikrarsızlık olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumun sadece ekonomik gerekçelerle açıklanması oldukça güçtür. Bu sebeple, yatırım iklimini etkileyen tüm boyutlardaki olası olumsuzların giderilmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan Tablo 2.10 incelendiğinde;

- 2021 yılının 11 aylık bölümünde gerçekleştirilen 216 milyar TL'lik teşvikli yatırım çerçevesinde yaklaşık 298 bin kişiye istihdam imkanı yaratıldığı anlaşılmaktadır. 2020 yılına göre yüzde 11,7 düzeyinde artışa karşılık gelen bu sayı 2001 sonrası dönemde teşvikli yatırımlar çerçevesinde öngörülen en yüksek istihdam olmuştur.

TABLO 2.10: TEŞVİKLİ YATIRIMLARIN İSTİHDAM KAPASİTESİ

YIL	ENERJİ	HİZMETLER	İMALAT	MADENCİLİK	TARIM	Genel Toplam
2005	744	50.034	89.230	4.954	2.298	147.260
2008	2.793	22.136	61.829	2.466	1.612	90.836
2009	1.337	21.653	45.868	2.831	1.728	73.417
2010	2.090	43.059	62.715	4.458	5.237	117.559
2011	3.405	37.428	59.098	3.073	2.480	105.484
2012	2.938	44.945	93.158	5.837	1.675	148.553
2013	3.064	55.230	99.867	5.451	1.740	165.352
2014	1.901	75.025	77.749	3.732	1.711	160.118
2015	3.787	63.002	75.626	2.190	2.606	147.211
2016	5.443	73.506	71.920	2.347	2.372	155.588
2017	7.113	99.567	108.895	3.867	6.580	226.022
2018	3.518	97.388	138.194	3.457	5.328	247.885
2019	2.790	50.975	133.954	8.139	5.637	201.495
2020	6.065	49.763	221.109	8.297	10.545	295.779
2020 (Ocak-Kasım)	5.332	46.491	197.739	7.861	9.527	266.950
2021 (Ocak-Kasım)	3.545	34.652	243.039	9.548	7.471	298.255
2020-2021 Değişim (%)	-33,5	-25,5	22,9	21,5	-21,6	11,7

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

- Bu yüksek oranlı istihdam artışının 243 bini imalat sanayinde, 34 bininin hizmetler, 9,5 bininin ise madencilik sektöründe gerçekleşmesi öngörülmektedir. Tarım (7,4 bin) ve enerji (3,5 bin) sektörlerinde öngörülen istihdam ise daha düşük düzeydedir.
- Bu veriler çerçevesinde bir kişilik istihdam artışı için ortalama 725 bin TL'lik yatırım yapılması gerekmektedir. Ancak, bu tutar enerji yatırımlarında 5,4 milyon TL, hizmetler sektöründe bir milyon TL, imalat sanayiinde 602 bin TL, madencilikte 908 bin TL, tarımda ise 702 bin TL düzeyindedir. Dolayısıyla, sadece kalkınmak için değil aynı zamanda istihdam artışı için de öncelikli sektörün imalat sanayi olması gerekmektedir.

Yatırımlardaki gelişmeleri ortaya koyabilmek için kullanılabilir bir diğer veri de kurulan ve kapanan şirket sayılarıdır. Tablo 2.11'de yer alan verilere göre;

- 2021 yılının ilk 11 aylık bölümünde 101.220 yeni şirket kurulurken 13.127 şirket ise kapanmıştır. Böylece 2021 yılı Ocak-Kasım döneminde kurulan net işletme sayısı 2020 yılının aynı dönemine göre yüzde 8,1 oranında artarak 88.093'e ulaşmıştır. Bu sayı 2006 sonrası dönemin en yüksek net kurulan şirket sayısına karşılık gelmektedir.

TABLO 2.11: KURULAN VE KAPANAN ŞİRKETLERİN SAYILARI (Adet)

	Kurulan	Kapanan	Kurulan-Kapanan
2006	52.699	9.471	43.228
2007	55.351	9.954	45.397
2008	49.003	9.578	39.425
2009	44.472	10.395	34.077
2010	51.968	13.442	38.526
2011	54.442	14.991	39.451
2012	39.764	16.062	23.702
2013	49.943	17.400	32.543
2014	58.715	15.822	42.893
2015	67.622	13.701	53.921
2016	64.481	12.328	52.153
2017	73.783	14.701	59.082
2018	86.349	13.593	72.756
2019	85.263	14.050	71.213
2020	102.794	15.949	86.845
2020/11	94.234	12.770	81.464
2021/11	101.220	13.127	88.093
2021-20 Değişim (%)	7,4	2,8	8,1

Kaynak: TÜİK

Genel bir değerlendirme yapıldığında, makroekonomik dengesizlikler ve yatırım iklimindeki olumsuzluklar nedeniyle yatırımların istikrar kazanamadığı, bu durumun 2021 yılında da geçerli olduğu söylenebilir.

2.2.3.2. KONUT YATIRIMLARI

Türkiye’de konut bireysel düzeyde çok önemli bir yatırım alanıdır. Bir insanın hayatı boyunca alabileceği en önemli şeylerin başında gelmesi, nüfusun artmaya devam etmesi ve sosyo-kültürel olarak konut sahipliğinin çok önemsenmesi nedeniyle bu durumun daha uzun süre devam etmesi olasıdır. Ayrıca yabancılara vatandaşlık verilmesi boyutunda araçsallaştırılmış olması da konut yatırımlarının önemini artırmaktadır. Ancak, üretim aşamasında geri bağlantılarının çok yüksek olması nedeniyle çok sayıda sektörü harekete geçiren konut yatırımlarının inşaat sonrası üretime katkısının olmaması nedeniyle dozunun iyi ayarlanması gerekmektedir.

Tablo 2.12’de 2021 yılında yaşanan gelişmeleri değerlendirmek amacıyla inşaat ruhsatları ve konut satışlarına ilişkin veriler yer almaktadır. Buradan;

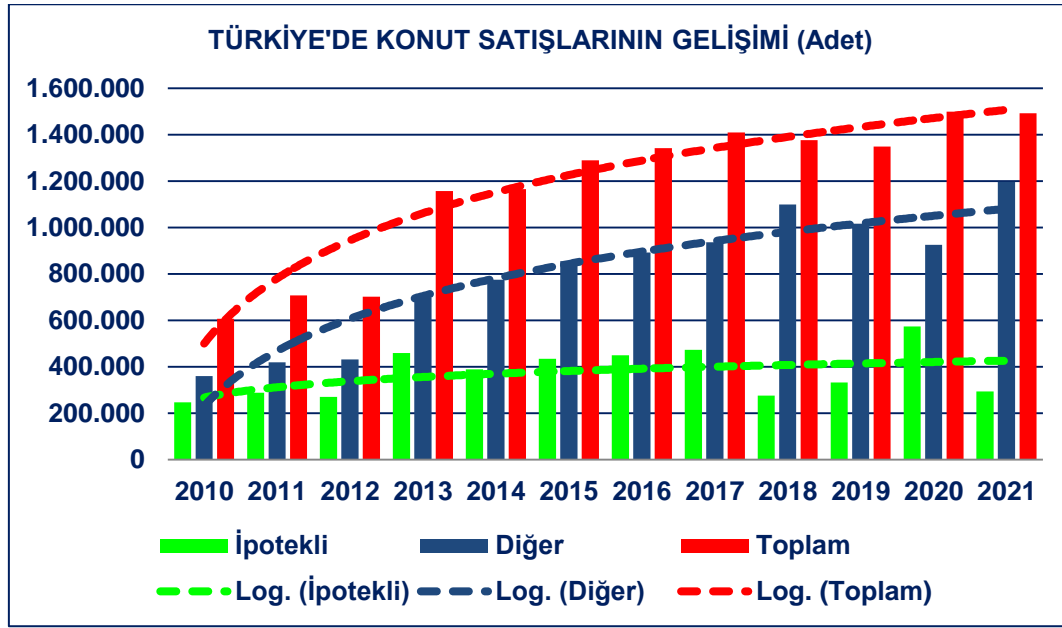
- 2020 yılının aynı dönemine göre 2021 yılının ilk dokuz aylık bölümünde inşaat ruhsatı alanı toplamda yüzde 36,4, daire sayısı da toplamda yüzde 33,4 oranında artmıştır. Bu artışlar son üç yılın en yüksek artışlarına karşılık gelmektedir.

TABLO 2.12: İNŞAAT YATIRIMLARINA İLİŞKİN GELİŞMELER

YIL	Verilen İnşaat Ruhsatları						Konut Satışları		
	(Yüzölçüm, 1000 Metrekare)			Daire Sayısı			Adet		
	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam	İpotekli	Diğer	Toplam
2010	20.518	155.912	176.429	80.912	826.539	907.451	246.741	360.357	607.098
2011	16.778	106.844	123.622	52.088	598.039	650.127	289.275	419.000	708.275
2012	27.467	131.283	158.750	73.737	698.141	771.878	270.136	431.485	701.621
2013	25.964	149.843	175.808	67.340	772.290	839.630	460.112	697.078	1.157.190
2014	26.034	194.620	220.654	51.115	980.639	1.031.754	389.689	775.692	1.165.381
2015	26.948	162.727	189.675	53.128	844.102	897.230	434.388	854.932	1.289.320
2016	29.977	176.994	206.972	67.300	939.350	1.006.650	449.508	891.945	1.341.453
2017	40.224	247.110	287.334	93.710	1.311.737	1.405.447	473.099	936.215	1.409.314
2018	27.038	122.400	149.439	50.688	618.477	669.165	276.820	1.098.578	1.375.398
2019	13.944	59.361	73.306	26.605	293.177	319.782	332.508	1.016.221	1.348.729
2020	15.071	97.233	112.304	39.431	515.637	555.068	573.337	925.979	1.499.316
2021							294.530	1.197.326	1.491.856
2020-I	3.677	13.890	17.567	9.911	71.235	81.146	129.299	211.739	341.038
II	2.967	24.333	27.301	6.983	130.570	137.553	137.075	146.656	283.731
III	3.665	24.155	27.819	10.329	130.903	141.232	242.316	294.193	536.509
IV	4.762	34.854	39.617	12.208	182.929	195.137	64.647	273.391	338.038
2021-I	4.247	30.057	34.303	12.430	161.777	174.207	47.216	215.834	263.050
II	3.896	27.768	31.663	13.121	144.111	157.232	56.952	232.808	289.760
III	5.800	27.414	33.214	14.015	134.839	148.854	77.687	318.641	396.328
IV							112.675	430.043	542.718
2019/9 Ay	10.800	33.988	44.788	20.223	156.932	177.155	187.908	677.565	865.473
2020/9 Ay	10.309	62.378	72.687	27.223	332.708	359.931	508.690	652.588	1.161.278
2021/9 Ay	13.942	85.238	99.180	39.566	440.727	480.293	181.855	767.283	949.138
Değişim (%)	35,2	36,6	36,4	45,3	32,5	33,4	-64,3	17,6	-18,3

Kaynak: TÜİK

- Konut satışlarına ilişkin olarak 2021 yılının tamamına ilişkin veriler yayınlanmıştır. Bu verilere göre; 2021 yılında toplam konut satışı binde beş oranında azalmıştır. Ancak, ulaşılan bir milyon 491 bin 856 adetlik satış 2020 yılının ardından ikinci en yüksek konut satışına işaret etmektedir. Konut fiyatlarındaki yüksek oranlı artış ve yükselen kredi faizleri 2021 yılında yeni bir rekor kırılmasını engellemiştir.
- Ancak, gerek satış verileri, gerek satış grafiğinden görülebilecek olan trend eğrisinin durumu sektörde duraklama eğilimine işaret etmektedir.

Türkiye ekonomisinde uzun süredir lokomotif görevi yüklenen inşaat ve konut sektöründe fiyatlar boyutunda yaşanan gelişmeler Tablo 2.13'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

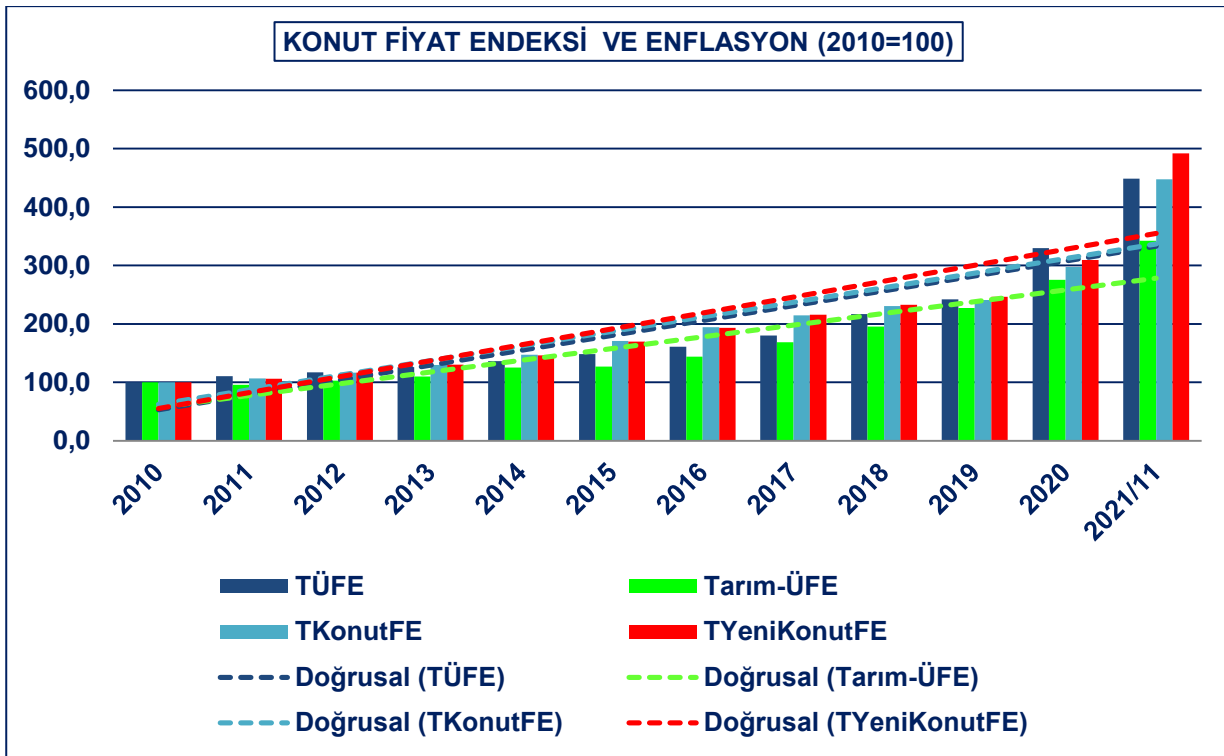
- 2010 yılı ile 2021 yılı Kasım ayı sonuna kadar geçen dönemde Tarım ÜFE 3,4 kat, TÜFE 4,4 kat, Yi-ÜFE 8,2 kat artarken Türkiye Konut Fiyat Endeksi 4,4 kat artış göstermiştir. Bu artış yeni konutlar için 4,9 kat, ikinci el konutlarda ise 4,3 kat düzeyinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla konut yatırımcısı, 2010 yılına göre, hala hem tarım ÜFE hem de TÜFE artışına göre reel olarak kazançlı görünmektedir.

TABLO 2.13: KONUT FİYAT ENDEKSİNİN GELİŞİMİ

YIL	Tarım-ÜFE	TÜFE	Yi-ÜFE	Türkiye Konut Fiyat Endeksi (TKFE)	Türkiye Yeni Konutlar Fiyat Endeksi (TYKFE)	Yeni Olmayan Konutlar Fiyat Endeksi (YOKFE)
2010	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2011	95,8	110,5	113,3	107,0	106,5	107,4
2012	103,1	117,3	116,1	116,9	116,5	117,0
2013	110,0	125,9	124,2	129,9	130,1	129,8
2014	125,4	136,2	132,1	147,4	146,4	147,2
2015	127,1	148,2	139,6	171,1	169,7	171,0
2016	144,0	160,9	153,5	194,3	193,5	194,7
2017	168,9	180,0	177,3	214,5	216,0	214,4
2018	195,8	216,6	236,9	230,7	232,9	230,8
2019	227,2	242,2	254,3	241,2	246,2	240,5
2020	275,5	329,6	457,5	297,2	309,5	295,1
2021/11	342,6	448,5	822,9	447,2	491,8	438,8
Değişim(%)	24,4	36,1	79,9	50,5	58,9	48,7

Kaynak: 2017 bazlı TÜİK verilerinin baz yılının 2010'a yılına dönüştürülmesiyle hesaplanmıştır.

- 2021 yılının ilk 11 aylık bölümünde ise Türkiye Konut Fiyat Endeksi yüzde 50,5, Yeni Konut Fiyat Endeksi yüzde 58,9, Yeni Olmayan Konut Fiyat Endeksi yüzde 48,7 oranında artmıştır. Bu veriler 2021 yılında da konutun yatırımcısına reel kazanç sağladığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, önceki yıllardan farklı olarak fiyat artışlarının gerisinde talep artışından çok maliyet artışları belirleyici olmuştur. Sadece sanayi ürünlerinin fiyatlarından oluşan Yİ-ÜFE’de yüzde 80’e varan artış da bu savı desteklemektedir. Zira inşaat girdilerinin neredeyse tamamı sanayi sektöründen alınmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, artan inşaat maliyetleri, yükselen kredi faizleri ve satın alma gücü gerileyen geniş kitleler nedeniyle konut sektörünü 2022 yılında zorlu koşulların beklediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Konut arzının niteliği (lüks-pahalı) ile talebinin niteliğinin (ucuz-sosyal konut) örtüşmemesi de bu zorluğu derinleştirecektir.

2.2.3.3. YABANCI YATIRIMLAR

Türkiye ekonomisi açısından kritik öneme sahip doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin veriler Tablo 2.14'de yer almaktadır. Buna göre;

- 2000-2021/Kasım döneminde Türkiye'ye toplam 241,9 milyar dolar tutarında doğrudan yabancı yatırım girişi olmuştur. Bu tutarın 61,9 milyar dolarlık kısmı ise gayrimenkul (konut ve arazi) alımı için gelmiştir.

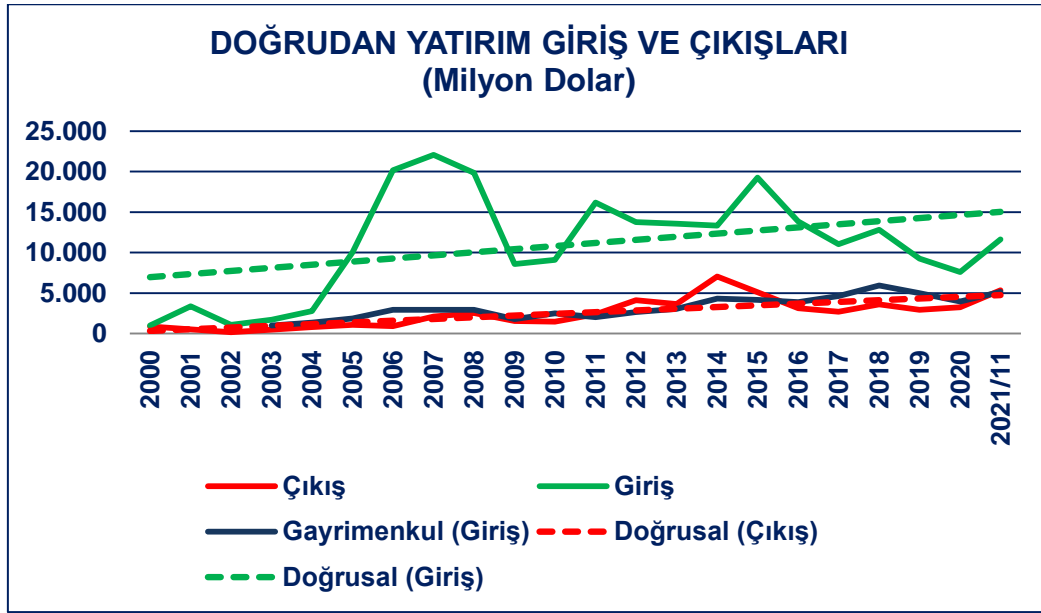
- 2021 yılının Ocak-Kasım döneminde toplam doğrudan yabancı yatırım girişi yüzde 87 oranında artmış ve 11,6 milyar dolara ulaşmıştır. Böylece 2019 ve 2020 yıllarında belirgin bir şekilde gerileyen doğrudan yabancı yatırımlarda önemli bir artış gerçekleşmiştir. Ancak yabancı yatırım girişinin yaklaşık yüzde 45'inin gayrimenkul kaynaklı olduğu ve bu yatırım türünün vatandaşlık verilerek desteklendiği de unutulmamalıdır. Bu doğrultuda, doğrudan yatırım girişinde nitelik iyileşmesine yani üretken yatırımların payının daha yüksek olmasına zemin hazırlanması gerekmektedir.

TABLO 2.14: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

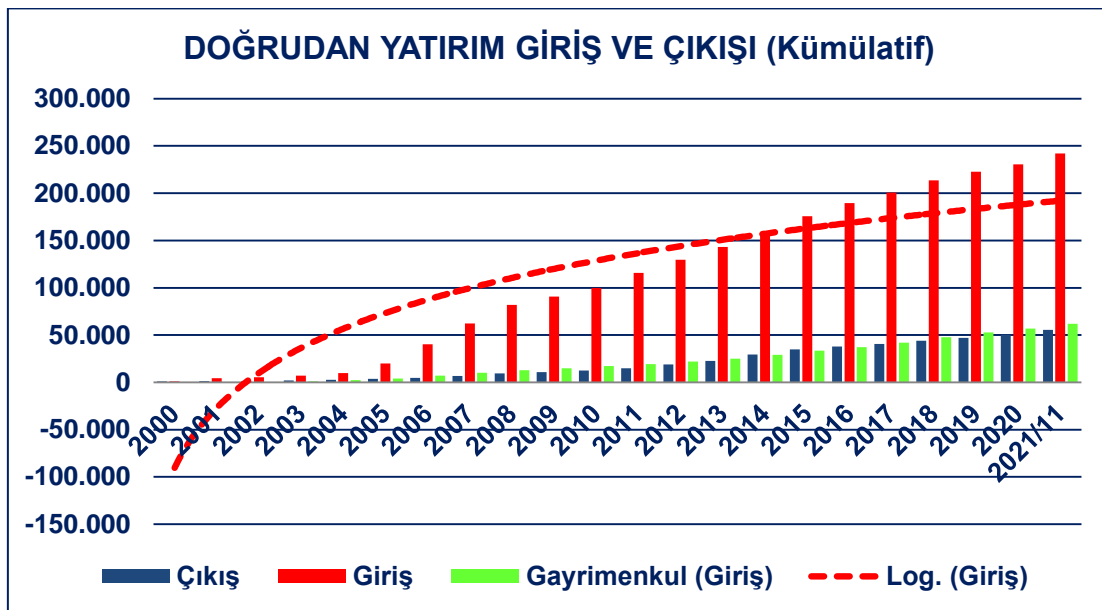
(Milyon Dolar)	ÇIKIŞ	GİRİŞ	
		Toplam	Gayrimenkul
2000	870	982	
2001	497	3.352	
2002	143	1.082	
2003	480	1.702	998
2004	780	2.785	1.343
2005	1.064	10.031	1.841
2006	924	20.185	2.922
2007	2.106	22.047	2.926
2008	2.549	19.851	2.937
2009	1.553	8.585	1.782
2010	1.482	9.099	2.494
2011	2.370	16.182	2.013
2012	4.106	13.744	2.636
2013	3.636	13.563	3.049
2014	7.050	13.337	4.321
2015	5.096	19.263	4.156
2016	3.138	13.835	3.890
2017	2.703	11.042	4.643
2018	3.587	12.822	5.915
2019	2.943	9.266	4.979
2020	3.239	7.600	3.954
Ocak-Kasım 2020	2.735	6.210	3.484
Ocak-Kasım 2021	5.328	11.610	5.157
Değişim(%)	94,8	87,0	48,0
TOPLAM(2000-2021)	55.644	241.965	61.956

Kaynak: TÜİK

- 2000-Kasım 2021 döneminde Türkiye'den yurtdışına 55,6 milyar dolarlık doğrudan yatırım çıkışı gerçekleştirmiştir. 2020 yılının 11 aylık bölümünde ise doğrudan yatırım çıkışı yüzde 94,8 oranında artmış 5,3 milyar dolara ulaşmıştır. Bu tutar 2000-2021 döneminin, 2014 yılından sonra, en yüksek ikinci tutarıdır. Bu gelişmenin diğer ülkelerin çekiciliğiyle mi yoksa ülke içinde yatırım iklimindeki sorunlardan mı kaynaklandığının analiz edilmesi gerekmektedir.

- Diğer taraftan, doğrudan yabancı yatırım girişlerine ilişkin veriler son yıllarda istikrarın kaybolduğunu ortaya koymaktadır. Bu gelişmede pandeminin etkisi kadar Türkiye’de ekonomik istikrarın sağlanamamasının da rolü bulunmaktadır. Türkiye’den çıkışlarda ise görece bir istikrarın varlığı dikkat çekmektedir.
- İlgili grafikteki eğilim çizgileri Türkiye’ye girişlerdeki ivme kaybını da gözler önüne sermektedir. Yine 2000 yılından 2021 yılının 11. ayı sonuna kadar ülkeye gelen ve ülkeden giden doğrudan yatırımların kümülatif gelişimini gösteren grafik de bu ivme kaybını teyit etmektedir. Bu sebeple, Türkiye’nin doğrudan yabancı yatırım konusuna ayrı-özel bir önem vermesi, dış ekonomik-siyasi ilişkilerinde bu boyutu öncelemesi uygun olacaktır.

Türkiye'ye 2002-2021/Kasım döneminde gelen toplam ve 2021 yılı 11 aylık döneminde gelen doğrudan yabancı yatırımların sektörel dağılımı Tablo 2.15'da verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 2002-19 döneminde Türkiye'ye gelen 166,9 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırımın; 103,9 milyar doları hizmetler (%62,4'ü), 62,1 milyar doları sanayi (%37,3'ü), 553 milyon doları ise tarım (binde 3'ü) sektörüne yönelik olmuştur. Alt sektör olarak en büyük giriş; finans ve sigorta (54,4 milyar dolar) ile imalat sektöründe (40,3 milyar dolar) gerçekleşmiştir.

TABLO 2.15: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN SEKTÖREL DAĞILIMI

(Milyon Dolar)	2002-2021		OCAK-KASIM		Değişim (%)
	TOPLAM	PAY (%)	2020	2021	
SEKTÖR					
TARIM SEKTÖRÜ	553	0,3	15	144	860,0
SINAI SEKTÖRLER	62.112	37,3	1.079	1.690	56,6
Madencilik ve Taşocakçılığı	3.492	2,1	109	50	-54,1
İmalat	40.301	24,2	918	1.510	64,5
Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Ür. ve Dağıtımı	18.241	10,9	51	129	152,9
Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yön. ve İyileştirme Faal.	78	0,0	1	1	0,0
HİZMETLER SEKTÖRÜ	103.954	62,4	3.655	4.930	34,9
İnşaat	5.379	3,2	92	100	8,7
Toptan ve Perakende Ticaret	11.369	6,8	395	3.155	698,7
Ulaştırma ve Depolama	7.898	4,7	332	226	-31,9
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	1.310	0,8	60	57	-5,0
Bilgi ve İletişim	14.615	8,8	1.306	657	-49,7
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	54.664	32,8	1.156	365	-68,4
Gayrimenkul Faaliyetleri	3.342	2,0	71	69	-2,8
Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	1.025	0,6	62	63	1,6
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	819	0,5	4	58	1.350,0
Kamu Yönetimi ve Savunma; Zorunlu Sosyal Güvenlik	0	0,0	0	0	0
Eğitim	167	0,1	6	0	-100,0
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	2.414	1,4	85	45	-47,1
Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor	335	0,2	15	5	-66,7
Diğer Hizmet Faaliyetleri	615	0,4	71	130	83,1
TOPLAM	166.619	100,0	4.749	6.764	42,4

Kaynak: TCMB

- 2020 yılının 11 aylık bölümünde ise doğrudan yabancı yatırım girişinin 2020 yılının aynı dönemine göre; tarımda yüzde 860, sanayide yüzde 56,6, hizmetler sektöründe ise 34,9 oranında ve buna bağlı olarak toplamda da yüzde 42,4 oranında arttığı anlaşılmaktadır. Verilerin gösterdiği üzere, pandeminin de etkisiyle 2020 yılında gerileyen doğrudan yabancı yatırımlarda 2021 yılında bir iyileşme yaşanmıştır.

Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların ülkelere ve bölgelere göre dağılımı incelendiğinde ise;

- 2002 sonrası dönemde, Türkiye'ye gelen 166,6 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırımın 121 milyar dolarlık kısmının (%72,9) Avrupa kaynaklı olduğu görülmektedir. Avrupa'yı yüzde 17,8 pay ile Asya ve yüzde 8,6 pay ile de Amerika kıtası ülkeleri izlemektedir.

TABLO 2.16: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BÖLGESEL DAĞILIMI

(Milyon Dolar) BÖLGE/ÜLKE	2002-2020		Ocak-Kasım		Değişim (%)
	TOPLAM	PAY (%)	2020	2021	
AVRUPA	121.384	72,9	3.298	3.987	20,9
Almanya	10.275	6,2	241	435	80,5
Avusturya	10.657	6,4	55	97	76,4
Belçika	8.872	5,3	64	65	1,6
Fransa	7.600	4,6	150	102	-32,0
Hollanda	26.424	15,9	494	934	89,1
İngiltere	11.686	7,0	439	1.152	162,4
İspanya	9.607	5,8	55	50	-9,1
İtalya	4.689	2,8	970	37	-96,2
Lüksemburg	10.015	6,0	417	347	-16,8
Yunanistan	6.846	4,1	0	0	
EFTA ÜLKELERİ	4.153	2,5	236	441	86,9
DİĞER AVRUPA ÜLKELERİ	6.352	3,8	1	4	300,0
Rusya	6.231	3,7	1	3	200,0
AFRİKA	514	0,3	18	2	-88,9
AMERİKA	14.339	8,6	781	1.182	51,3
KUZEY AMERİKA	13.466	8,1	781	1.168	49,6
ABD	12.917	7,8	778	1.150	47,8
ORTA AMERİKA	326	0,2	0	14	
GÜNEY AMERİKA	547	0,3	0	0	
ASYA	29.638	17,8	652	1.593	144,3
YAKIN VE ORTADOĞU ÜLKELERİ	21.048	12,6	245	757	209,0
KÖRFEZ ÜLKELERİ	11.713	7,0	238	708	197,5
BAE	4.317	2,6	61	491	704,9
Katar	2.898	1,7	87	150	72,4
D.YAKIN VE ORTADOĞU ÜLKELERİ	8.823	5,3	7	47	571,4
DİĞER ASYA ÜLKELERİ	8.590	5,2	407	836	105,4
Çin	971	0,6	0	89	
Güney Kore	923	0,6	45	345	666,7
Japonya	3.059	1,8	146	256	75,3
OKYANUSYA VE KUTUPLAR	700	0,4	0	0	
SINIFLANDIRILAMAYAN	44	0,0	0	0	
TOPLAM DÜNYA	166.619	100,0	4.749	6.764	42,4

Kaynak: TCMB

- Diğer taraftan, 2020 yılı sonu itibariyle Türkiye'ye gelen toplam doğrudan yabancı yatırımlarda; Hollanda (%15,9), ABD (%7,8), İngiltere (%7) Avusturya (%6,4) ve Almanya (%6,2) ilk sıralarda yer almaktadır.

- 2021 yılının 11 aylık bölümünde ise yabancı yatırım girişinde en yüksek artış yüzde 144 ile Asya ülkelerinden olmuş, bu grubu yüzde 51 ile Amerika kıtası ve yüzde 20 ile Avrupa izlemiştir. Ancak, artış oranının düşüklüğüne rağmen, büyük miktardaki doğrudan yatırım girişi Avrupa'dan olmaya devam etmiştir.

Bu veriler son yıllarda doğrudan yatırım girişinde Körfez ülkelerinin ağırlığının arttığını, ancak Avrupa'nın hala Türkiye için en önemli doğrudan yatırım giriş kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır.

2.2.4. İSTİHDAM VE İŞSİZLİK BOYUTUNDA

2021 yılında dünya genelinde işsizlikte bir gerileme yaşanmıştır. Bu gelişmede ekonomilerin yeniden büyüme sürecine girmesi kadar işgücü arzındaki sınırlı artış da etkili olmuştur. Özellikle gelişmiş ülkelerde pandemiden etkilenmek istemeyen kişiler ve bu arada ağırlıklı olarak kadınların işgücüne katılımında pandemi öncesine oranla daha az istekli oldukları görülmüştür. Gelişmiş sosyal güvenlik sistemleri ve yeterli işsizlik ödenekleri de bu durumu destekler niteliktedir. Bu sebeple, dünya genelinde işgücü piyasalarının normalleşmesi zaman alacak, hatta teknolojik gelişmelerin pandemi sürecinde işgücüne ihtiyacı azaltmasının da etkisiyle, eski değil yeni bir normal oluşacaktır.

Türkiye'de işsizlik her geçen gün derinleşen bir sorundur. Üretimle yeterince entegre olmayan bir eğitim sistemi, hem iş arayanı hem de eleman arayanı bol bir işgücü piyasası, çok sayıda açık ve gizli işsizi, çok sayıda kayıt dışı istihdamı ile özgün nitelikte sorunlar hemen göze çarpmaktadır. Böylesi zorlu bir iş-istihdam sorunlarına eklenen pandemi süreci koşulları daha da zorlaştırmıştır. Ayrıca, 2021 yılının son çeyreğinde döviz piyasası ve makro ekonomik koşullarda yaşanan sorunlar da geleceğe dönük umutları beslemeyi güçleştirmiştir.

Tablo 2.19’da istihdam ile ilgili veriler bulunmaktadır. Buradan;

- 2021 yılı Kasım ayı itibariyle çalışma çağındaki nüfusun 64 milyona ulaştığı görülmektedir. Bu nüfusun 33,4 milyonu işgücü piyasasına dahil olmuş ve 29,7 milyonu istihdam edilmiştir. Geriye kalan 3,6 milyon kişi yani iş arayan her yüz kişiden yüzde 10,9’u ise işsiz kalmıştır.

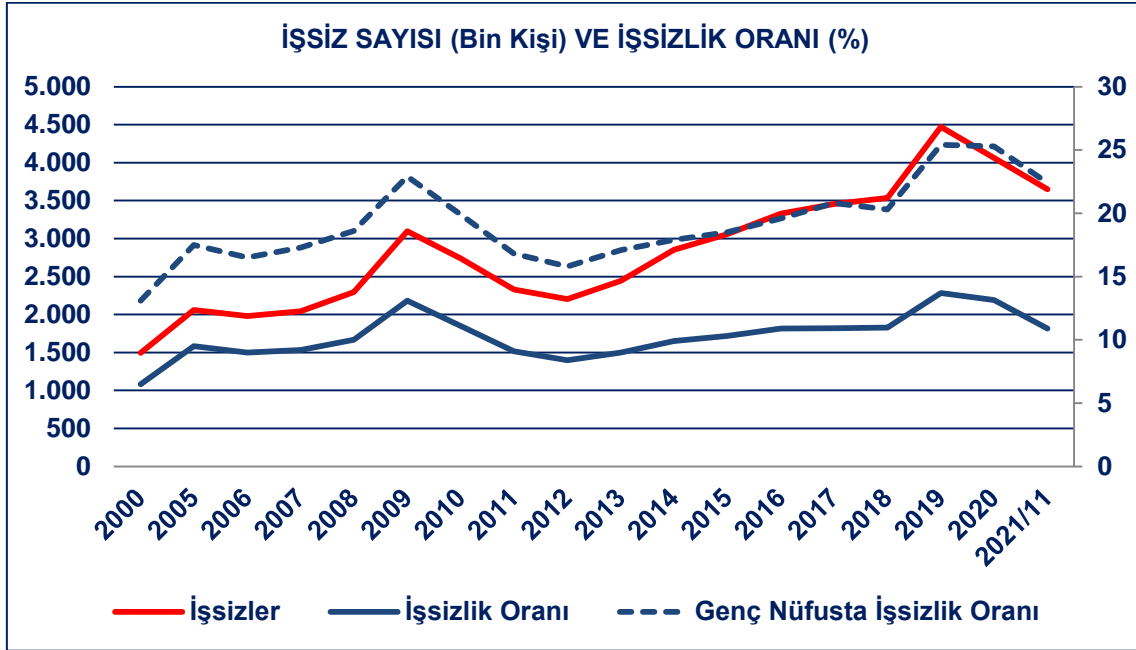
TABLO 2.17 İŞGÜCÜ PİYASASINDA GELİŞMELER

YIL	15 ve üzeri Yaştaki Nüfus	İşgücü Arzı	İstihdam Edilenler	İşsizler	İşgücüne Katılma Oranı	İstihdam Oranı	Kayıt Dışı İstihdam	İşsizlik Oranı	Tarım Dışı İşsizlik Oranı	Genç Nüfusta İşsizlik Oranı
	Bin Kişi				Yüzde (%)					
2000	46.211	23.078	21.581	1.497	49,9	46,7	50,6	6,5	9,3	13,1
2005	48.356	21.691	19.633	2.058	44,9	40,6	48,2	9,5	12	17,5
2010	52.904	24.594	21.858	2.737	46,5	41,3	43,3	11,1	13,7	19,9
2011	53.985	25.594	23.266	2.328	47,4	43,1	42,1	9,1	11,3	16,8
2012	54.961	26.141	23.937	2.204	47,6	43,6	39,0	8,4	10,3	15,8
2013	55.983	27.047	24.601	2.445	48,3	43,9	36,7	9,0	10,9	17,1
2014	56.986	28.786	25.933	2.853	50,5	45,5	35,0	9,9	12,0	17,9
2015	57.854	29.678	26.621	3.057	51,3	46,0	33,6	10,3	12,4	18,5
2016	58.720	30.535	27.205	3.330	52,0	46,3	33,5	10,9	13,0	19,6
2017	59.894	31.643	28.189	3.454	52,8	47,1	34,0	10,9	13,0	20,8
2018	60.654	32.274	28.738	3.537	53,2	47,4	33,4	11,0	12,9	20,3
2019	61.469	32.549	28.080	4.469	53,0	45,7	34,7	13,7	16,0	25,4
2020	62.579	30.873	26.812	4.061	49,3	42,8	30,9	13,2	15,3	25,3
2020/11	63.039	30.688	26.728	3.960	48,7	42,4	29,7	12,9	14,7	25,3
2021/11	64.089	33.398	29.746	3.651	52,1	46,4	29,0	10,9	12,6	22,4
FARK	1.050	2.710	3.018	-309						
FARK(%)	1,7	8,8	11,3	-7,8	7,0	9,4	2,4	-15,5	-14,3	-11,5

Kaynak: TÜİK

- 2021 yılı Kasım ayı sonunda 15 yaş üzeri nüfus bir milyon 50 bin kişi artmıştır. İşgücü arzı 2,7 milyon kişi artarak 33,3 milyon kişiye ulaşmıştır. Çalışan sayısı ise üç milyon kişi artarak 29,7 milyon kişi olmuştur.
- 2021 yılı Kasım ayı hem toplam istihdam hem de istihdam artışı boyutundan 2000 sonrasının en iyi dönemi olmuştur. Bu gelişmede hem ekonomideki hızlı büyümenin hem de artan ihracatın rolü olmuştur.
- İstihdam artışının devam edip etmeyeceği 2022 yılında da büyüme ve ihracata bağlı olacaktır. Ancak, 2021 yılındaki büyüme hızının oldukça altında kalmasının beklenmesi nedeniyle, 2022’de istihdam düzeyini koruyabilmek kolay olmayacaktır. Bununla birlikte, asgari ücrette yapılan yüksek oranlı artış da istihdam açısından olumsuz etki yapabilecektir.

- 2020 yılı Kasım itibariyle Türkiye'de kayıt dışı istihdam oranı yüzde 29'a gerilemiştir. Bu oran 2000 sonrası dönemin en düşük düzeyidir. Ancak, teknik takip/kontrol imkanların bu düzeyde geliştiği bir dönemde kayıt dışı istihdamın hızla azaltılabilmesi mümkündür. Bu nedenle, kayıt dışı istihdam oranı hala çok yüksektir. Asgari ücretin 2022 yılından itibaren vergi dışı bırakılması ile bu oranın azalması beklenebilir.

- Türkiye'de işsizliğin niteliğine ilişkin ciddi sorunlar bulunmaktadır. Nitekim yaşam koşullarının daha fazla maddiyatı gerektiren şehirlerdeki, yani tarım dışındaki işsizlik oranı yüzde 12,6 düzeyindedir. Ayrıca, genç işsizlik oranı yüzde 22,4 gibi oldukça yüksek bir orandadır. Genç işsizlikteki yükseklikte; eğitim ile üretim/işgücü talebini uyumlu hale getirecek stratejilerin belirlenmemesi yanında gençlerin iş ve maaş beklentilerinin yüksek olmasının da rolü bulunmaktadır. Günümüzde birçok insan gibi gençler de çalışma sürecinde yaratacakları değerden çok, istedikleri yaşam standardını referans alarak iş ve ücret talep etmektedir. Sahip olunan yetkinlikler ile iş-ücret beklentisinin uyumsuz olması da işsizliğin artmasında rol oynayabilmektedir.

İstihdamın sektörel dağılımına ilişkin gelişmeler ise Tablo 2.20'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

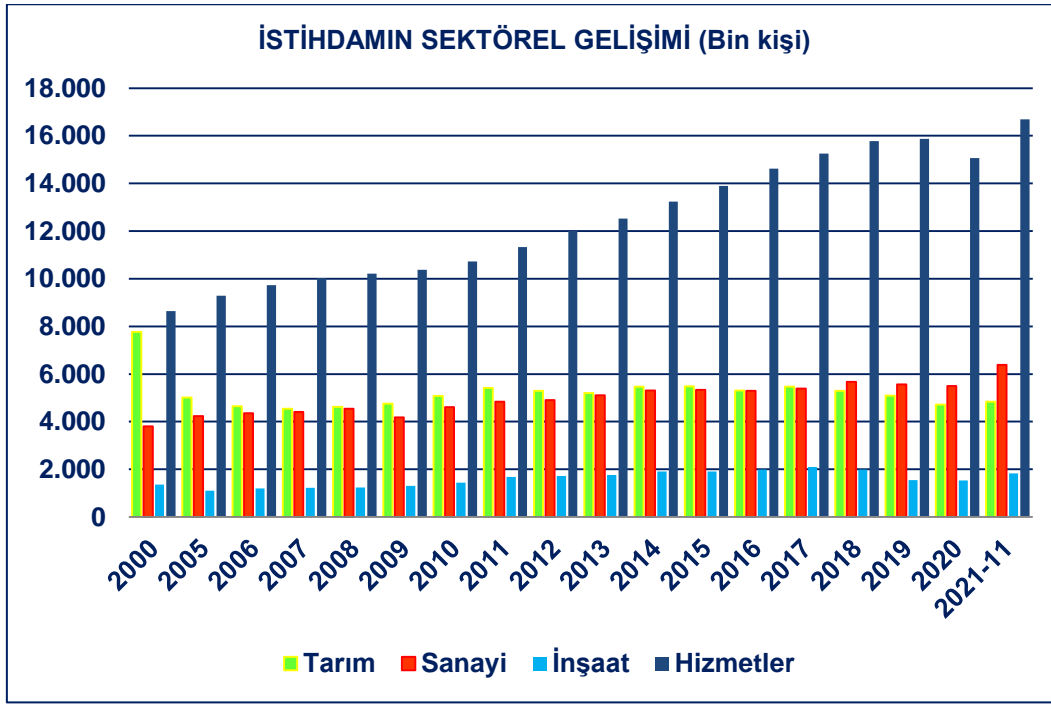
- 2020 yılı Kasım ayı sonunda 4,3 milyon kişi olan tarımda çalışan sayısı 2021 yılı Kasım ayı sonu itibariyle 461 bin kişi artarak 4,8 milyona yükselmiştir. Tarımsal üretimin gerilediği, makineleşmenin hızlandığı bir durumda sektörde bu düzeyde istihdam artışını açıklamak oldukça güçtür.

TABLO 2.18: İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI (Bin kişi)

Yıl	Bin Kişi				Toplam İçindeki Payları (%)			
	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2000	7.769	3.810	1.364	8.637	36,0	17,7	6,3	40,0
2005	5.015	4.241	1.097	9.281	25,5	21,6	5,6	47,3
2006	4.653	4.362	1.193	9.726	23,3	21,9	6,0	48,8
2007	4.546	4.403	1.231	10.029	22,5	21,8	6,1	49,6
2008	4.621	4.537	1.239	10.208	22,4	22,0	6,0	49,5
2009	4.752	4.179	1.305	10.380	23,1	20,3	6,3	50,4
2010	5.084	4.615	1.434	10.725	23,3	21,1	6,6	49,1
2011	5.412	4.842	1.680	11.332	23,3	20,8	7,2	48,7
2012	5.301	4.903	1.717	12.016	22,1	20,5	7,2	50,2
2013	5.204	5.101	1.768	12.529	21,2	20,7	7,2	50,9
2014	5.470	5.315	1.912	13.235	21,1	20,5	7,4	51,0
2015	5.483	5.332	1.914	13.891	20,6	20,0	7,2	52,2
2016	5.305	5.296	1.987	14.617	19,5	19,5	7,3	53,7
2017	5.464	5.383	2.095	15.246	19,4	19,1	7,4	54,1
2018	5.297	5.674	1.992	15.774	18,4	19,7	6,9	54,9
2019	5.097	5.561	1.550	15.872	18,2	19,8	5,5	56,5
2020	4.716	5.497	1.538	15.060	17,6	20,5	5,7	56,2
2020-11	4.382	5.588	1.682	15.077	16,4	20,9	6,3	56,4
2020-11	4.843	6.382	1.828	16.693	16,3	21,5	6,1	56,1
Artış (Bin kişi)	461	794	146	1.616	--	--	--	--

Kaynak: TÜİK

- 2021 yılı Kasım ayı sonunda istihdam; sanayi sektöründe 794 bin kişi, hizmetler sektöründe 1,6 milyon kişi, inşaat sektöründe ise 146 bin kişi artmıştır. Yani, pandemi sürecinde normalleşme adımlarıyla birlikte istihdamda da daha önce görülmedik düzeyde artış yaşanmıştır.
- Farklı düzeylerdeki istihdam artışlarına bağlı olarak 2021 yılı Kasım ayı sonunda tarımın istihdam içindeki payı yüzde 16,3'e, sanayinin payı yüzde 21,5'e, hizmetler sektörünün payı ise yüzde 56,1'e yükselirken, inşaatın payı yüzde 6,1'e gerilemiştir.

Pandemi sürecinde sektörel bazda mevsimsel düzeltilmiş istihdamın gelişimi ise Tablo 2.21’de verilmiştir. Buradan;

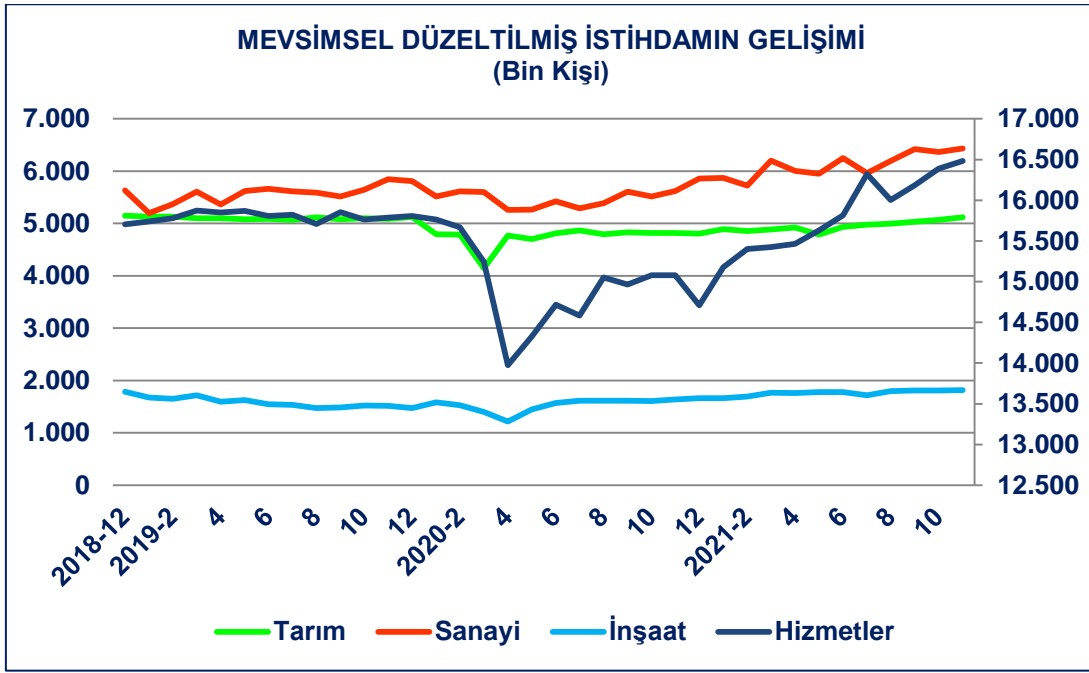
- Pandeminin başlamasıyla birlikte istihdamın ilk dip yaptığı sektör, 2020 yılı Mart ayı itibariyle tarım olmuştur. İzleyen aylarda tarımdaki istihdam oldukça istikrarlı seyretmiş hatta bir miktar artış da göstermiştir. Ancak, pandemi öncesi yani 2019 yıl sonu istihdam düzeyine Kasım 2021’de ulaşabilmiştir. Bu gelişme değerlendirilirken tarımsal faaliyetlere ve dolayısıyla işgücü hareketliliğine hemen hemen hiçbir sınırlama getirilmediği unutulmamalıdır. Bu sebeple, tarım sektörü pandemi sürecinden istihdam boyutuyla sınırlı olarak etkilenmiştir.
- Sanayi sektöründe ise istihdamın 2020 yılı Nisan ayında en düşük düzeye gerilediği, izleyen aylarda ise belirgin bir artış gerçekleştiği ve pandemi öncesi düzeyin 2020 yılı sonunda yakalandığı görülmektedir. Bu gelişmede tarım ile birlikte insan-işgücü hareketliliğinin en az sınırlandığı sektörün sanayi olması, yani sektörde çarkların dönmeye devam etmesi etkili olmuştur.

TABLO 2.19: 2021 YILINDA SEKTÖREL İSTİHDAM (Bin kişi)

	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Toplam
2018-12	5.152	5.630	1.787	15.705	28.273
2019-12	5.125	5.812	1.476	15.806	28.219
2020-1	4.793	5.516	1.584	15.764	27.656
2020-2	4.791	5.615	1.527	15.667	27.600
3	4.149	5.604	1.399	15.242	26.394
4	4.768	5.261	1.218	13.976	25.222
5	4.700	5.263	1.452	14.329	25.744
6	4.815	5.424	1.571	14.719	26.529
7	4.867	5.287	1.613	14.582	26.349
8	4.796	5.386	1.617	15.052	26.851
9	4.832	5.609	1.614	14.964	27.019
10	4.821	5.515	1.611	15.079	27.026
11	4.820	5.619	1.637	15.079	27.154
12	4.806	5.859	1.666	14.709	27.039
2021-1	4.890	5.871	1.661	15.176	27.598
2021-2	4.853	5.722	1.695	15.403	27.673
3	4.889	6.200	1.766	15.425	28.280
4	4.924	6.004	1.762	15.463	28.153
5	4.788	5.951	1.780	15.630	28.148
6	4.936	6.249	1.780	15.813	28.777
7	4.979	5.964	1.719	16.320	28.982
8	4.998	6.196	1.800	16.004	28.997
9	5.034	6.421	1.811	16.182	29.448
10	5.070	6.363	1.807	16.388	29.627
11	5.119	6.436	1.817	16.484	29.855

Kaynak: TÜİK

- Türkiye’de uzun süre gereğinden fazla yatırım yapıldığı söylenebilecek sektör; inşaat olmuştur. İşin (devam etmesi gerekliliği) ve işyerinin (şantiye) niteliği ve bu arada çok fazla sınırlama getirilmemesi nedeniyle inşaat sektöründe istihdam, en düşük düzeye gerilediği Nisan 2020 sonrasında genel olarak artış göstermiş, Haziran ayında da pandemi öncesi düzeyi yakalamıştır. Bu gelişmede ise konut alımına kamu bankaları aracılığıyla verilen faiz destekleri ile konut fiyatlarında artış beklentisinin getirdiği canlı talep bulunmaktadır.
- Pandemi nedeniyle kısıtlamaların en yoğun uygulandığı sektör hizmetler olmuştur. Kayıt dışılığın da çok yaygın olabildiği bu sektörde işten çıkarma yasaklarının da etkisi sınırlı olmuştur. Bu nedenle, istihdam kaybının en yoğun ve en uzun süreli yaşandığı sektör hizmetlerdir. Nitekim, bu sektörün pandemi öncesi istihdam düzeyini yakalaması için 2021 yılı Haziran ayının beklenmesi gerekmiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse; pandemi süreci tüm sektörlerde istihdamı az ya da çok, kısa ya da uzun süreli olarak etkilemiştir. Hizmetler sektörü ise pandeminin en fazla yara alan sektör olması nedeniyle en fazla istihdam kaybının yaşandığı sektör olmuştur. Bu gelişmeler pandeminin uzaması ve/veya olası yeni pandemiler ile karşılaşılması durumlarında, sektörel bazda istihdam kayıplarının olası boyutları ve alınacak önlemlere ilişkin olarak da öğretici olmuştur.

2.2.5. DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER BOYUTUNDA

2020 ve 2021 yılları gerek küresel gerekse ulusal düzeyde ekonomi ve toplumsal yaşamda hiç de alışkın olunmayan süreçler getirmiştir. Bu nedenle standart bakış açıları ve analiz yöntemleri yaşananları açıklamakta yetersiz kalmıştır. Dünya genelinde tedarik zincirlerinde adeta kopmalar yaratan, navlun ve konteyner ücretlerinde baş döndürücü artışlara neden olan, gıda da kendine yeterlilik ve yakından tedarik konusunu ön plana çıkaran pandemi süreci döngüsellik ve yeşil ekonomi anlayışının gelişimini de hızlandırmıştır. Dolayısıyla, pandemi dış ticaret ve sermaye hareketlerinde farklı bir iklime girilmesine neden olmuştur. İzleyen bölümde bu gelişmeler ile içsel dinamiklerin etkileşiminin dış ticaret ve bağlantılı boyutlara yansımaları farklı göstergeler yardımıyla değerlendirilecektir.

2.2.5.1. DIŞ TİCARET

Türkiye, dış ticaret dengesi 1947'den beri açık veren bir ülkedir. Bu açığın Cumhuriyet tarihi rekoru ise 105,9 milyar dolar ile 2011 yılına aittir. Bu açığın sürdürülemez olduğunun anlaşıldığı yıllardan sonra, iç talebi kontrol altına almaya yönelik frene basılmış, ardından kur artışları devreye girmiştir. Böylesi bir süreçten geçilirken, ortaya çıkan pandemi ise kartların küresel olduğu kadar ulusal boyutlarda da yeniden dağıtılmasına neden olmuş, bu durumdan da en fazla etkilenen ülkelerin başında Türkiye gelmiştir. Nitekim Tablo 2.22 incelendiğinde;

- 2011 yılında kırılan dış ticaret açığı rekorunun ardından bir düzeltme sürecine girildiği, bu düzeltmenin reel kur artışlarının da yaşandığı 2018 sonrasında daha da belirginleştiği görülmektedir.
- Bununla birlikte pandeminin ilk yılında, yani 2020'de dış ticaret açığı yeniden artış trendine girmiştir. Bu durum küresel düzeyde artan fiyatlardan da beslenmiştir.

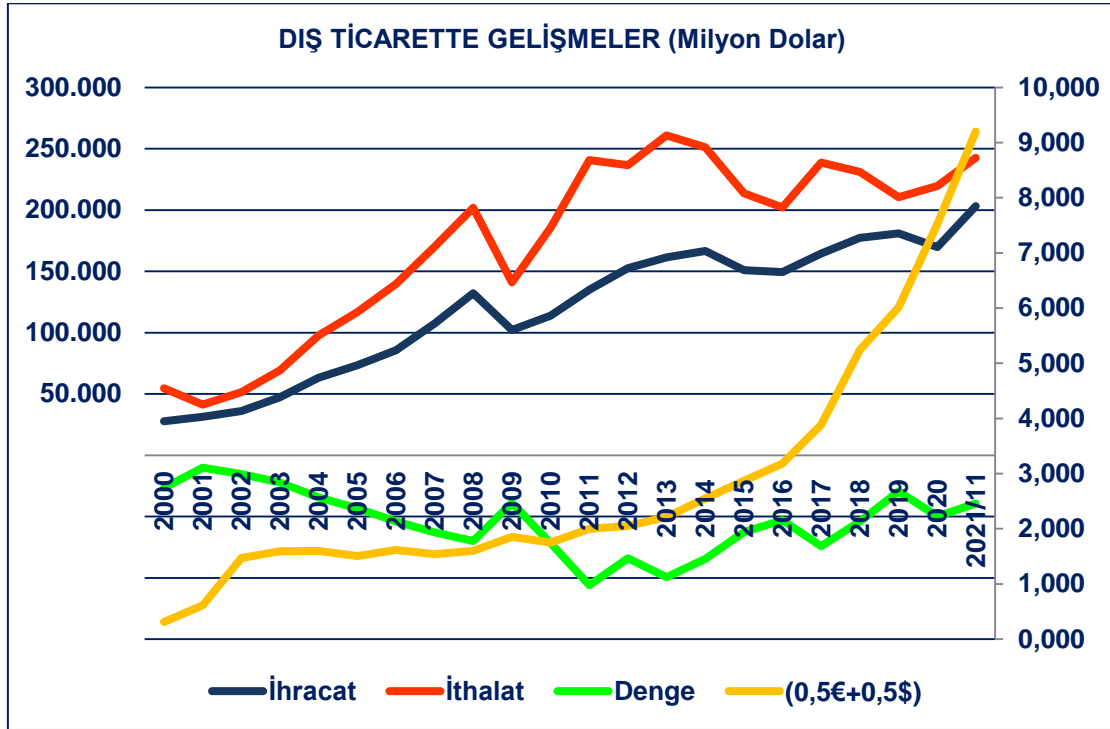
TABLO 2.20: DIŞ TİCARETTE GELİŞMELER (Milyon Dolar)

YIL	İhracat	İthalat	Denge	(0,5€+0,5\$)
2000	27.775	54.502	-26.727	0,313
2005	73.476	116.774	-43.298	1,509
2008	132.027	201.964	-69.936	1,598
2009	102.143	140.928	-38.786	1,854
2010	113.883	185.544	-71.661	1,749
2011	134.907	240.842	-105.935	2,001
2012	152.462	236.545	-84.083	2,053
2013	161.481	260.823	-99.342	2,216
2014	166.505	251.142	-84.638	2,549
2015	150.982	213.619	-62.637	2,872
2016	149.247	202.189	-52.942	3,183
2017	164.495	238.715	-74.221	3,886
2018	177.169	231.152	-53.984	5,243
2019	180.833	210.345	-29.512	6,015
2020	169.638	219.517	-49.879	7,525
2020/11	151.801	197.130	-45.329	7,422
2021/11	203.094	242.443	-39.350	9,197
Değişim (%)	33,8	23,0	-13,2	23,9

Kaynak: TÜİK

- Diğer taraftan 2021 yılının ilk 11 aylık bölümünde ihracatın yüzde 33,8, ithalatın ise yüzde 23 oranında artması nedeniyle dış ticaret açığı yüzde 13,2 oranında gerilemiş ve 39,3 milyar dolar olmuştur.

- Ekonominin çift haneli büyümesinin beklendiği 2021 yılında dış ticaret açığında görülen gerileme, küresel fiyat artışlarının yanı sıra, Türkiye’de özellikle yılın son çeyreğinde yaşanan kur artışlarından da kaynaklanmaktadır.
- Ancak, kur artışlarının henüz büyümeye etkisinin yansımaması ve önceden yapılmış bağlantılar nedeniyle ithalatın henüz olası düzeyde gerilememesi, dış ticaret açığının hala yüksek düzeyde oluşmasına yol açmıştır. Aşağıdaki grafikten bunu, yani kur artışlarının ithalata etkisinin henüz zayıf olduğunu görmek mümkündür.

2021 yılında dış ticarete aylık bazda yaşanan gelişmeler ise Tablo 2.23’de verilmiştir. Buna göre;

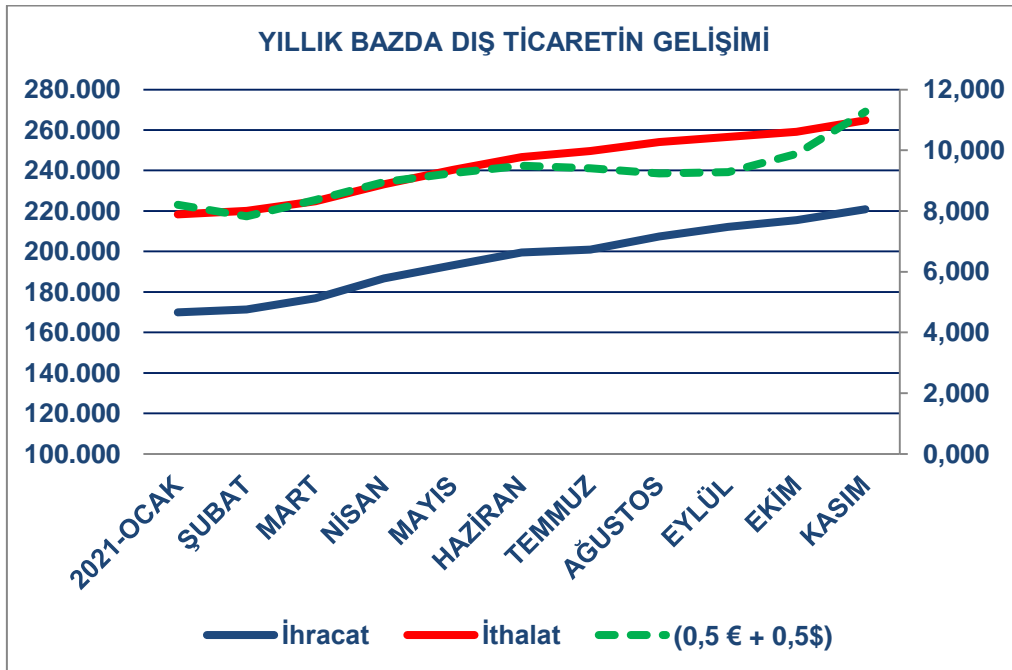
- 2020 yılının Kasım ayı sonunda yıllık bazda 151,8 milyar dolar olan ihracat 2021 yılının aynı döneminde yüzde 33,8 oranında artarak 203 milyar dolara ulaşmıştır. Bu dönemde ithalat ise yüzde 23 oranında artmış ve 242,4 milyar dolar olmuştur. İhracat ve ithalattaki bu gelişmelere bağlı olarak da dış ticaret açığı 45,3 milyar dolardan 39,3 milyar dolara gerilemiştir. Böylece pandeminin ilk yılında artan dış ticaret açığı ikinci yılında düşme eğilimine girmiştir.

TABLO 2.21: DIŞ TİCARETTE 2021 YILI GELİŞMELERİ (Milyon Dolar)

AY	İHRACAT		İTHALAT		DENGE	
	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık
OCAK	15.019	169.955	18.085	218.387	-3.066	-48.431
ŞUBAT	15.953	171.300	19.303	220.046	-3.350	-48.746
MART	18.958	176.906	23.629	224.853	-4.671	-47.948
NİSAN	18.758	186.685	21.841	233.135	-3.083	-46.450
MAYIS	16.470	193.198	20.627	240.368	-4.156	-47.170
HAZİRAN	19.743	199.481	22.626	246.676	-2.882	-47.195
TEMMUZ	16.368	200.959	20.691	249.649	-4.323	-48.690
AĞUSTOS	18.863	207.366	23.175	254.067	-4.312	-46.702
EYLÜL	20.726	212.100	23.328	256.548	-2.602	-44.448
EKİM	20.728	215.513	22.230	259.064	-1.502	-43.551
KASIM	21.506	220.931	26.908	264.830	-5.402	-43.899
OCAK-KASIM 2020	--	151.801	--	197.130	--	-45.329
OCAK-KASIM 2021	--	203.094	--	242.443	--	-39.350
2021-2020 Değişim (%)	--	33,8	--	23,0	--	--

Kaynak: TÜİK

- Yıl içindeki gelişmeler incelendiğinde ihracatta Temmuz ayına kadar bir istikrar sağlanamadığı, bu aydan sonra ise artış eğiliminin belirginleştiği görülmektedir. İthalatın ise, kur artışlarına rağmen, Temmuz ayından sonra genel olarak bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durum iç talep yanında ihracatın ithalata bağımlılığı ile yakından ilgilidir. Grafikte ithalat ve ihracat arasında görülen paralellik de bunu teyit etmektedir.

Mal grubu bazında dış ticaretin gelişimi Tablo 2.24'de verilmiştir. Buradan;

- 2020 yılı Ocak-Kasım dönemine oranla 2021 yılının aynı döneminde tüketim malları ithalatı yüzde 6,5, sermaye (yatırım) malları ithalatı yüzde 13,2, ara malları ithalatı yüzde 27,5 oranında artmıştır. Bu artışlar ve özellikle de tüketim malları ithalatındaki görece düşük artış ithalatın daha çok dış talep çekişli olduğunu ortaya koymaktadır.

TABLO 2.22: MAL GRUBU BAZINDA DIŞ TİCARET (Milyon dolar)

MAL GRUBU	Ocak-Kasım				Değişim(%)
	2020		2021		
İHRACAT					
TOPLAM	151.801	100	203.094	100	33,8
Sermaye (yatırım) malları	17.450	11,5	22.172	11,1	27,1
Ara (ham madde) malları	72.100	47,5	104.034	47,4	44,3
Tüketim malları	61.144	40,3	75.700	40,9	23,8
Diğerleri	1.107	0,7	1.187	0,6	7,3
İTHALAT					
TOPLAM	197.130	100	242.443	100	23,0
Sermaye (yatırım) malları	28.395	14,4	32.152	13,3	13,2
Ara (ham madde) malları	146.792	74,5	187.154	77,2	27,5
Tüketim malları	21.406	10,9	22.787	9,4	6,5
Diğerleri	537	0,3	351	0,1	-34,7
DENGE					
TOPLAM	- 57 154		- 50 403		-11,8
Sermaye (yatırım) malları	- 17 662		- 18 282		3,5
Ara (ham madde) malları	- 67 649		- 60 057		-11,2
Tüketim malları	27 885		27 552		-1,2
Diğerleri	272		384		41,3

Kaynak: TÜİK

- Ocak-Kasım 2021 döneminde ihracat tüm mal grupları bazında önemli artışlar kaydetmiştir. Nitekim ihracat; tüketim mallarında yüzde 23,8, sermaye mallarında yüzde 27,1, ara mallarında ise yüzde 44,3 gibi oldukça yüksek oranda artmıştır.
- İthalat ve ihracattaki bu gelişmelere bağlı olarak 2021 yılının ilk 11 aylık bölümünde tüketim malları dış ticareti 27,5 milyar dolar fazla verirken, ara mallarında 60 milyar dolar, yatırım mallarında ise 18 milyar dolarlık açık oluşmuştur. Bunun sonucunda, dış ticaret açığı toplamda yüzde 11,8 oranında azalarak 50,4 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

Sektörler itibariyle ihracat ve ithalatta 2021 yılında yaşanan gelişmelerin yer aldığı Tablo 2.25 incelendiğinde ise;

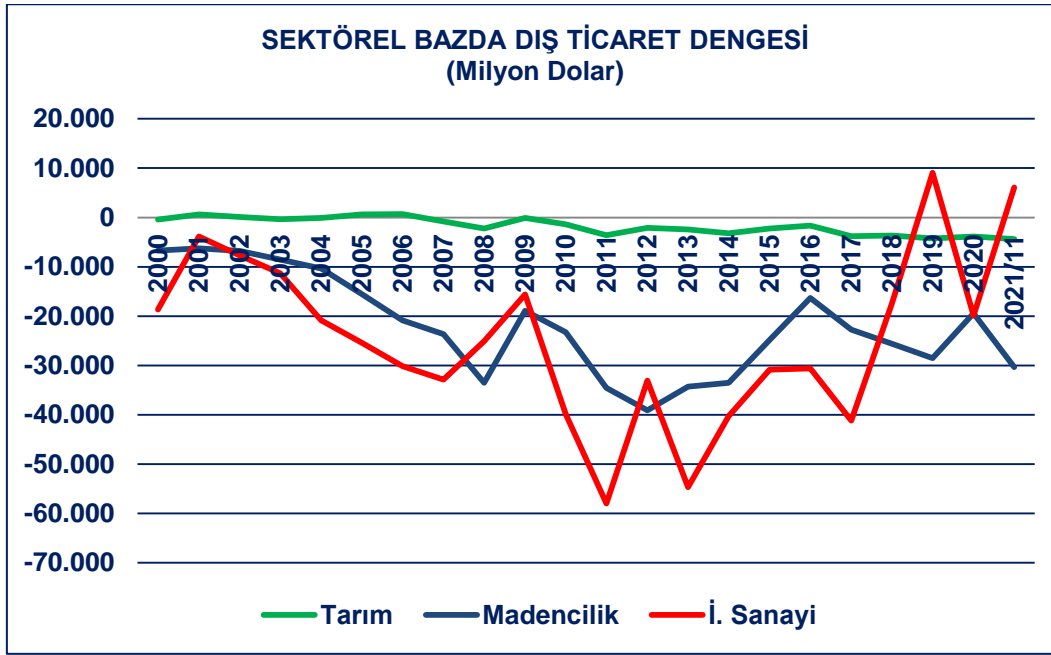
- 2021 yılı Ocak-Kasım döneminde, ihracatın 2020 yılının aynı dönemine göre; tarım ürünlerinde yüzde 20,9, madencilik ve taş ocaklığı ürünlerinde yüzde 44, imalat sanayi ürünlerinde ise yüzde 34 oranında artış yaşandığı görülmektedir.

TABLO 2.23: SEKTÖREL BAZDA DIŞ TİCARET (Milyon dolar)

SEKTÖR	Ocak-Kasım				Değişim(%)
	2020		2021		
İHRACAT					
TOPLAM	151.801	100,0	203.094	100,0	33,8
Tarım	5.187	3,4	6.274	3,1	20,9
Madencilik ve Taşocakçılığı	2.583	1,7	3.720	1,8	44,0
İmalat Sanayi	143.323	94,4	192.033	94,6	34,0
Diğerleri	707	0,5	1.067	0,5	50,8
İTHALAT					
TOPLAM	197.130	100,0	242.443	100,0	23,0
Tarım	8.732	4,4	10.623	4,4	21,7
Madencilik ve Taşocakçılığı	20.204	10,2	34.057	14,0	68,6
İmalat Sanayi	161.530	81,9	185.936	76,7	15,1
Diğerleri	6.664	3,4	11.826	4,9	77,5
DENGE					
TOPLAM	- 45 329		- 39 350		-13,2
Tarım	- 3 544		- 4 350		22,7
Madencilik-taşocakçılığı	- 17 621		- 30 337		72,2
İmalat	- 18 207		6 097		-133,5
Diğerleri	- 5 957		- 10 759		80,6

Kaynak: TÜİK

- Aynı dönemde ithalatın; madencilik ürünlerinde yüzde 68,6, tarım ürünlerinde yüzde 21,7, imalat sanayinde yüzde 15,1 oranında arttığı görülmektedir. Farklı düzeydeki artışlar sonucunda toplam ithalatta imalat sanayinin payı azalırken, madencilik ürünlerinin payı artmıştır. Bu gelişmede, yani ithalat değerindeki artışta, küresel düzeyde hammadde ve yarı mamul fiyatlarında yaşanan artışın da etkisi olmuştur.

Türkiye'nin 70 yılı aşkın süredir dış ticaret açığı vermesinin gerisindeki faktörlerden biri, ihraç edilen ürünler ile ithal edilen ürünler arasındaki değer farkıdır. Bir başka ifadeyle Türkiye daha çok düşük katma değerli ve düşük değerli ürünler ihraç ederken, daha çok yüksek değerli ürünler ithal etmektedir. Bu durum teknolojik gelişme hızlandıkça, yeni teknolojilerle üretilen teknolojik ürünler daha pahalı hale geldikçe, birim ithalat için yapılması gereken ihracatı artırmaktadır. Dolayısıyla, geçmişte ülke içinde üretilmeyen malların varlığı dış ticaret açığını artırırken, şimdilerde üretilen ve ithal edilen mallar arasındaki teknoloji farklılığı bu açığın devamını sağlamaktadır.

Temel girdisi bilgi ve teknoloji olan ürünler yeterince üretilmediği, buna imkan verecek sosyo-ekonomik iklim oluşturulmadığı, üniversite, araştırmacı ve Ar-Ge altyapısı güçlendirilmediği ve eğitilmiş/nitelikli gençler ülkede tutulmadığı sürece de bu sorun çözülemeyecektir. Ayrıca, ülkenin gündeminin bu tür konuları tartışmaktan uzak olması da umutlu olmayı güçleştirmektedir.

Tablo 2.26'da yer alan veriler incelendiğinde;

- Ocak-Kasım 2021 dönemi itibariyle, Türkiye'nin imalat sanayi ürünleri içinde yüksek teknolojlili ürünlerin payının sadece yüzde 3 düzeyinde olduğu görülmektedir. Oysa ithalat içinde bu ürünlerin payı yüzde 12,5 düzeyindedir. Bu farkın karşılığı ise 17,5 milyar dolarlık ticaret açığıdır.

- Ayrıca Türkiye'nin hem yüksek hem de orta yüksek teknoloji ürünlerde dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Söz konusu ürünleri yeterince ve rekabetçi şekilde ülke içinde üretilmesi sağlanmadıkça, dış ticaret açığının kapatılması olası değildir. Dolayısıyla, yüksek reel kur (düşük değerli TL) gibi yapay-konjonktürel önlemler yerine, üretimde yapısal dönüşümü sağlayacak stratejilere ihtiyaç bulunmaktadır.

TABLO 2.24: TEKNOLOJİ YOĞUNLUĞUNA GÖRE İMALAT SANAYİ DİŞ TİCARETİ

Teknoloji yoğunluğu	OCAK-KASIM				
	2020		2021		Değişim (%)
	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)	
İHRACAT					
TOPLAM İ. SANAYİ	143.323	100,0	192.033	100,0	34,0
Yüksek teknoloji	4.846	3,4	5.706	3,0	17,7
Orta Yüksek Teknoloji	51.150	35,7	64.096	33,4	25,3
Orta Düşük Teknoloji	39.043	27,2	59.490	31,0	52,4
Düşük Teknoloji	48285	33,7	62.741	32,7	29,9
İTHALAT					
TOPLAM İ. SANAYİ	161.530	100,0	185.936	100,0	15,1
Yüksek teknoloji	21.091	13,1	23.296	12,5	10,5
Orta Yüksek Teknoloji	66.633	41,3	85.737	46,1	28,7
Orta Düşük Teknoloji	56.621	34,8	56.621	30,5	0,8
Düşük Teknoloji	17.632	10,9	20.282	10,9	15,0
DENGE					
TOPLAM İ. SANAYİ	-18.207		6.097		398,6
Yüksek teknoloji	-16.245		-17.590		7,6
Orta Yüksek Teknoloji	-15.483		-21.641		28,5
Orta Düşük Teknoloji	-17.578		2.869		712,7
Düşük Teknoloji	30.653		42.459		27,8

Kaynak: TÜİK

- Türkiye'nin sadece düşük ve bazen orta düşük teknoloji ürünlerde ticaret fazlası verebiliyor olması da üretim deseni ve dolayısıyla rekabet gücü hakkında bilgi vermektedir.

Ülke gruplarına göre dış ticarete ilişkin veriler Tablo 2.27'de yer almaktadır. Buradan görülebileceği gibi;

- Türkiye'nin en büyük ihracat pazarı AB ve genel olarak Avrupa kıtasıdır. Bu durum ithalat için de geçerlidir. Ayrıca, her iki boyut yani hem ihracat hem de ithalat açısından istikrarlı bir paya Avrupa'nın sahip olması dikkati çekmektedir.
- Avrupa'nın ardından Asya, Türkiye'nin hem en büyük ikinci pazarı hem de ikinci büyük tedarikçisi konumundadır.

TABLO 2.25: ÜLKE GRUPLARI BAZINDA DIŞ TİCARET (%)

GRUP	İHRACAT				İTHALAT			
	2019	2020	Ocak-Kasım 2020	Ocak-Kasım 2021	2019	2020	Ocak-Kasım 2020	Ocak-Kasım 2021
A-AB ÜLKELERİ (AB 27)	42,4	41,3	41,4	41,5	32,3	33,4	33,1	31,9
B-DİĞER ÜLKELER	57,6	58,7	58,6	58,5	67,7	66,6	66,9	68,1
Diğer Avrupa (AB Hariç)	13,5	14,4	14,4	14,0	17,6	16,3	16,2	16,4
Afrika	9,2	9,0	9,0	9,3	2,8	3,3	3,4	3,0
Kuzey Afrika	6,0	5,4	5,4	5,8	1,9	2,2	2,2	2,0
Diğer Afrika	3,2	3,5	3,5	3,5	0,9	1,2	1,2	1,1
Amerika	7,5	8,6	8,6	10,0	9,5	8,9	9,1	8,5
Kuzey Amerika	5,5	6,6	6,6	7,3	6,4	5,7	5,9	5,2
Orta Amerika ve Karayipler	1,0	0,9	0,9	1,1	0,4	0,5	0,5	0,4
Güney Amerika	1,0	1,1	1,1	1,6	2,7	2,7	2,8	2,9
Asya	26,8	26,0	25,9	24,6	30,2	31,6	31,6	31,4
Yakın ve Orta Doğu	19,4	18,5	18,4	17,0	7,6	9,2	9,2	6,0
Diğer Asya	7,4	7,5	7,5	7,6	22,5	22,3	22,3	25,4
Avustralya ve Yeni Zelanda	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,2	0,2	0,4
Diğer Ülke ve Bölgeler	0,2	0,3	0,3	0,1	7,2	6,3	6,4	8,4
SEÇİLMİŞ ÜLKE GRUPLARI								
OECD Ülkeleri	55,1	56,0	56,1	56,0	47,7	49,3	49,3	44,9
EFTA Ülkeleri	1,0	1,1	1,0	1,0	2,0	3,9	3,9	1,5
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	11,3	12,0	12,1	12,3	16,1	12,8	12,6	16,0
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	4,8	5,1	5,1	5,0	3,6	2,1	2,1	3,1
Bağımsız Devletler Topluluğu	5,3	6,0	6,1	6,1	12,7	9,6	9,5	12,4
Türk Cumhuriyetleri	2,8	3,2	3,3	3,2	1,6	1,4	1,3	1,8
İslam Konferansı Teşkilatı	27,0	25,8	25,7	25,0	12,5	14,1	14,2	11,3
D-8 Gelişen Sekiz Ülke	4,7	4,5	4,3	4,5	4,6	3,2	3,2	4,0
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK

- Türkiye'nin coğrafi konum olarak neredeyse dünyanın tam ortasında yer alması, ticaret ortağı sayısının çok fazla olmasına imkan vermektedir. Ancak, bugüne kadar bu imkanın yeterince kullanıldığını söylemek güçtür. Bununla birlikte, pandemi süreci sonrasında "yakından tedarik" anlayışının ön plana çıkmış olması Türkiye'nin iyi değerlendirmesi gereken bir fırsattır.

Bu veriler 2020 yılında bozulan dış ticaret dengesinde 2021 yılında kısmi bir iyileşme yaşandığını, ancak bu sorunun gerisinde ciddi yapısal faktörler olması nedeniyle, kalıcı çözümün üretim deseninin ve teknolojik düzeyin ilerlemesinden geçtiği söylenebilir.

2.2.5.2. ÖDEMELER DENGESİ

Türkiye'nin bugüne kadar yaşadığı ekonomik krizlerin gerisinde genellikle ödemeler dengesi kaynaklı sorunlar olmuştur. Bu nedenle, ödemeler dengesine ilişkin gelişmeler gerek yerli gerekse yabancı yatırımcılar açısından yakından takip edilen bir göstergedir. 2021 yılı sonuna doğru ekonomide önceliklerin değiştirildiği ve yüksek reel kur ve düşük cari açık ikilisine geçildiğinin duyurulması sonrasında konu yeniden gündemin en önemli maddesi olmuştur. Zamanlaması, küresel konjonktür ile uyumu, araçları ve yöntemi itibariyle çok yoğun çelişkiler içeren bu yeni modelin Türkiye'yi nereye götüreceğini öngörmek kolay değildir.

2020 ve 2021 yılı Ocak-Kasım döneminde ödemeler bilançosunda yaşanan gelişmeler Tablo 2.28'de verilmiştir. Buradan;

- 2020 yılı Ocak-Kasım döneminde 32,6 milyar dolar açık veren cari dengenin 2021 yılının aynı döneminde yüzde 66,3 oranında azalarak 10,8 milyar dolara düştüğü görülmektedir. Bu gelişme dış finansman ihtiyacın açısından oldukça önemli ve olumlu bir gelişmedir. Yüksek hızda büyümenin gerçekleştiği bir yılda yaşanması da ayrıca önemlidir.
- Cari açığın azalmasındaki başlıca faktör dış ticaret açığının (mal dengesi açığının) gerilemesi olmuştur. Nitekim bu dönemde mal dengesi açığı yaklaşık yüzde 30,5 oranında azalmış, 34,4 milyar dolardan 23,9 milyar dolara gerilemiştir. Dış ticaret açığındaki azalışın gerisinde ihracatın ithalattan daha fazla artması bulunmaktadır. İthalatın daha az artmasının başlıca nedeni ise 2020 yılı Ocak-Kasım döneminde 20,5 milyar dolar olan altın ithalatının 2021 yılının aynı döneminde 2,1 milyar dolara gerilemesi bulunmaktadır.
- Diğer taraftan, yılın 11 aylık döneminde hizmetler hesabındaki fazla yüzde 114,1 oranında artmış 10,9 milyar dolardan 23,4 milyar dolara yükselmiştir. Bu gelişmede ise dış turizmin yeniden canlanmasının rolü belirleyici olmuştur. Dolayısıyla mal ticareti dengesinin (11 milyar dolarlık iyileşme) yanında hizmet hesabındaki (12 milyar dolarlık iyileşme) olumlu gelişme de cari açığın azalmasına katkı vermiştir.

- Türkiye'nin birincil gelir dengesi geleneksel olarak açık vermektedir. Yurtdışına ödenen ve yurt dışından elde edilen ücret, faiz, kar, menkul kıymet kazançlarının bakiyesini veren birincil gelir dengesi 2020 yılının 11 aylık bölümünde 8,7 milyar dolar, 2021 yılının aynı döneminde ise 11,1 milyar dolar açık vermiştir. Böylece bu kanaldan yurtdışına aktarılan kaynak yüzde 26,8 oranında artarak cari açığı olumsuz yönde etkilemiştir.

TABLO 2.26: ÖDEMELER DENGESİNDE GELİŞMELER (Milyon dolar)

	OCAK-KASIM		
	2020	2021	Değişim (%)
CARİ İŞLEMLER HESABI	-32.096	-10.816	-66,3
İhracat	150.800	202.588	34,3
İthalat	185.299	226.564	22,3
MAL DENGESİ	-34.499	-23.976	-30,5
Hizmet Gelirleri	31.725	51.257	61,6
Hizmet Giderleri	20.775	27.818	33,9
HİZMET DENGESİ	10.950	23.439	114,1
Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	5.626	6.000	6,6
Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	14.388	17.109	18,9
BİRİNCİL GELİR DENGESİ	-8.762	-11.109	26,8
İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	215	830	286,0
SERMAYE HESABI	-29	-65	124,1
FİNANS HESABI	1.862	-28.298	-1.619,8
Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	2.735	5.328	94,8
Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	6.210	11.610	87,0
DOĞRUDAN YATIRIM DENGESİ	3.475	6.282	80,8
Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi	2.568	1.436	-44,1
Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	-10.259	4.207	-141,0
Hisse Senetleri	-4.524	-433	-90,4
Borç Senetleri	-5.735	4.640	-180,9
PORTFÖY YATIRIMI DENGESİ	-12.827	2.771	-121,6
Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	502	13.792	2.647,4
Merkez Bankası	0	0	
Genel Hükümet	33	16	-51,5
Bankalar	-981	3.194	-425,6
Diğer Sektörler	1.450	10.582	629,8
Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	7.992	33.037	313,4
Merkez Bankası	12.680	4.778	-62,3
Genel Hükümet	-547	5.967	-1.190,9
Bankalar	1.282	5.672	342,4
Diğer Sektörler	-5.423	16.620	-406,5
DİĞER YATIRIM DENGESİ	7.490	19.245	156,9
CARİ SERMAYE VE FİNANS HESABI DENGESİ	-33.987	17.417	-151,2
NET HATA VE NOKSAN	-4.609	19.694	-527,3
GENEL DENGE	38.596	-37.111	-196,2
REZERV VARLIKLAR	-38.596	37.111	-196,2
Resmi Rezervler	-38.596	37.111	-196,2
Uluslararası Para Fonu Kredileri	0	0	0

Kaynak: TCMB

Ödemeler dengesinin sermaye ve finans hesabındaki gelişmeler incelendiğinde ise;

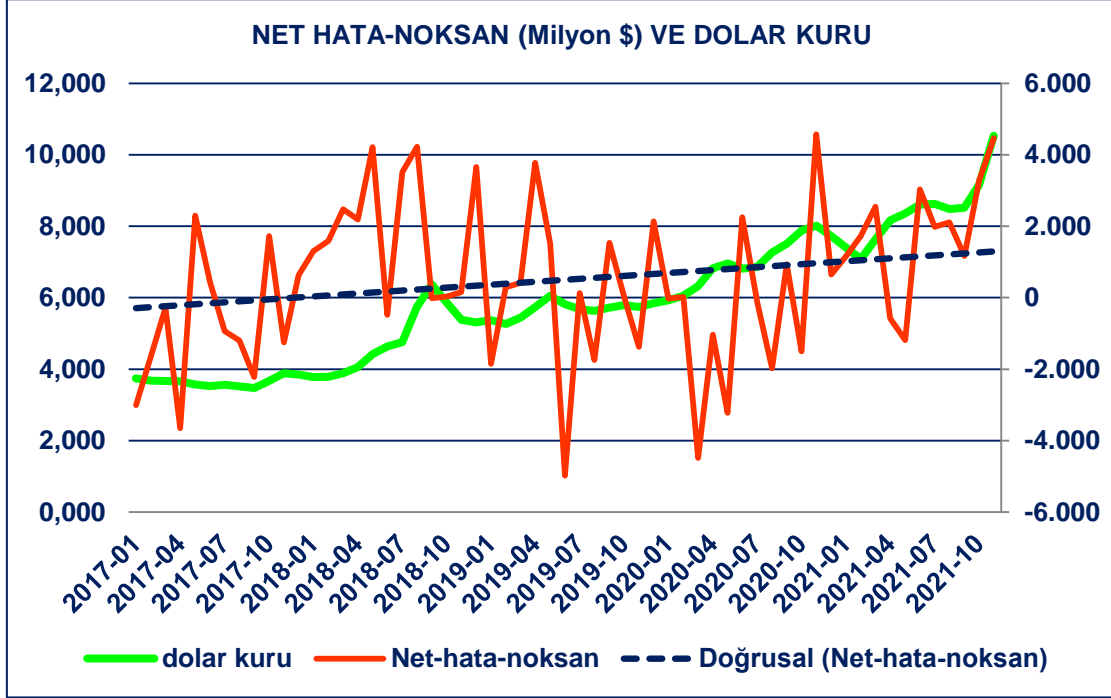
- 2020 yılının 11 aylık döneminde Türkiye'den 1,8 milyar dolarlık net kaynak çıkışı olduğu, 2021 yılının aynı döneminde ise 28,2 milyar dolarlık giriş gerçekleştiği (Türkiye'nin dış yükümlülüğünün arttığı) anlaşılmaktadır.
- Bu dış kaynak girişinin; 6,2 milyar dolarlık bölümünün net doğrudan yatırım girişi, 2,7 milyar dolarlık bölümünün net portföy yatırımlarından, 19,2 milyar dolarının ise mevduat ve kredilerden kaynaklandığı görülmektedir. Dolayısıyla 2021 yılında dış kaynak girişi yeniden başlamıştır.
- Böylece yılın 11 aylık döneminde 10,8 milyar dolarlık cari açık karşısında finans hesabından gelen 28,2 milyar dolarlık net dış kaynak ile cari açık finanse edildiği gibi rezerv biriktirme imkanı da (17,4 milyar dolar) doğmuştur.
- Diğer taraftan, kaynağı/açıklaması bilinmeyen para giriş ve çıkışlarının gösterildiği net hata ve noksan hesabından 2021 yılının 11 aylık bölümünde 19,6 milyar dolarlık kaynak girişi olmuştur. Bu oldukça büyük bir tutara karşılık gelmekte ve açıklanmaya ihtiyaç göstermektedir.
- Tablo 2.29'dan görüldüğü gibi, bu hesaptan hem giriş hem de çıkış yönlerinde ciddi hareketlilik yaşanabilmektedir. Nitekim, 1980-2021/11 döneminde toplam net 65,5 milyar dolarlık giriş olduğu anlaşılmaktadır. Bu kaynağın 61,9 milyar dolarının 2011 sonrasında, bunun da 22,8 milyar dolarlık bölümünün sadece 2018 yılında oluştuğu görülmektedir. Bu düzeyde bir hareketlilik ülkede finansal istikrarı olumlu-olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

TABLO 2.27: NET HATA VE NOKSAN HESABI (Milyon dolar)

YIL	NHN	YIL	NHN	YIL	NHN
1980	1.434	1994	1.832	2008	5.576
1981	649	1995	2.432	2009	621
1982	-75	1996	1.499	2010	-6.779
1983	409	1997	-987	2011	12.090
1984	469	1998	-713	2012	616
1985	-837	1999	1.302	2013	968
1986	-118	2000	-2.661	2014	-618
1987	-506	2001	-2.127	2015	9.209
1988	515	2002	-758	2016	10.292
1989	994	2003	4.489	2017	-9.115
1990	-468	2004	838	2018	22.872
1991	948	2005	1.495	2019	-137
1992	-1.190	2006	-2.660	2020	-3.959
1993	-2.162	2007	140	2021	19.694
1980-1999	2.466	2000-2010	-1.826	2011-2021	61.912

Kaynak: TCMB

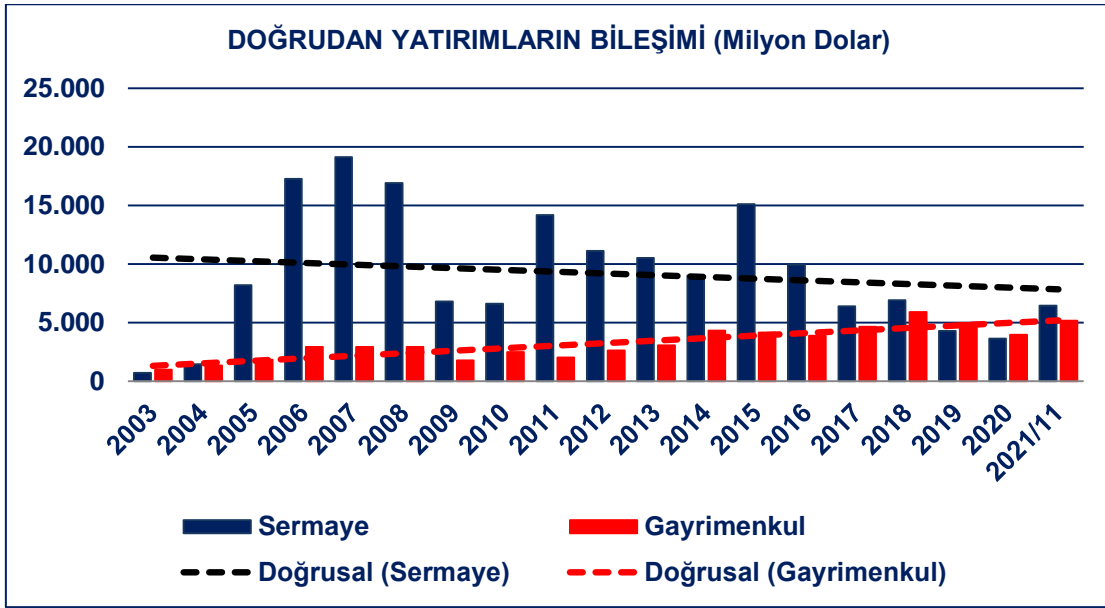
- Aylık hareketler incelendiğinde ise bu hesaptan kaynak girişinin-çıkışının döviz kurlarıyla da yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkün hale gelmektedir. Nitekim, döviz kurları arttığında bu hesaptan büyük miktarda giriş, kurlar düştüğünde ise çıkış yönünde bir hareket olabilmektedir.

- Net Hata-Noksan hesabının bu derece büyük miktarlara ulaşması, ekonomi yönetiminin bu sorunun çözümü için bir adım atması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ödemeler bilançosunun finans hesabının bir diğer önemli kalemi doğrudan yatırımlardır. Ülkenin gelişmesine en fazla katkı yaptığı söylenebilecek olan bu hesaptan gelen kaynaklar uzun vadeli olmakta, teknolojik gelişme, üretim, istihdam ve ihracata da katkılar yapabilmektedir. Bu yatırımların iki bileşeni yani sermaye yatırımları ile gayrimenkul alımlarındaki gelişmeler incelendiğinde;

- Sermaye yatırımları girişini 2016 sonrasında belirgin bir şekilde gerilediği, uzun dönem eğiliminin azalma yönünde olduğu görülmektedir. Bu gelişme uzun dönemli ekonomik kalkınma açısından olumsuz sonuçlar üretebilecektir.
- Yabancıların gayrimenkul yatırımlarının düzenli olarak arttığı ve 2019 ile 2020 yıllarında sermaye yatırımlarını geçtiği anlaşılmaktadır. Bu gelişmede vatandaşlık verilmesi uygulamasının etkili olduğu söylenebilir.

- Sonuç olarak doğrudan yabancı yatırımların bileşiminde son yıllarda ortaya çıkan gelişmelerin alarm verdiği anlaşılmaktadır. Ekonomi yönetiminin bu gelişmeleri iyi değerlendirmesi ve Türkiye'yi yeniden bir yatırım üssü olacak şekilde gerekli önlem ve teşvikleri hayata geçirmesi gerekmektedir.

Türkiye'de kimi zaman olumlu makro ekonomik ve finansal iklimin katalizörü kimi zamanda da krizlerin tetikleyicisi olarak görülen yabancı portföy yatırımlarının, daha iyi bilinen adıyla sıcak paranın (kısa vadeli spekülasyon yabancı sermaye) 2021 yılındaki gelişimi Tablo 2.30'da verilmiştir. Buna göre;

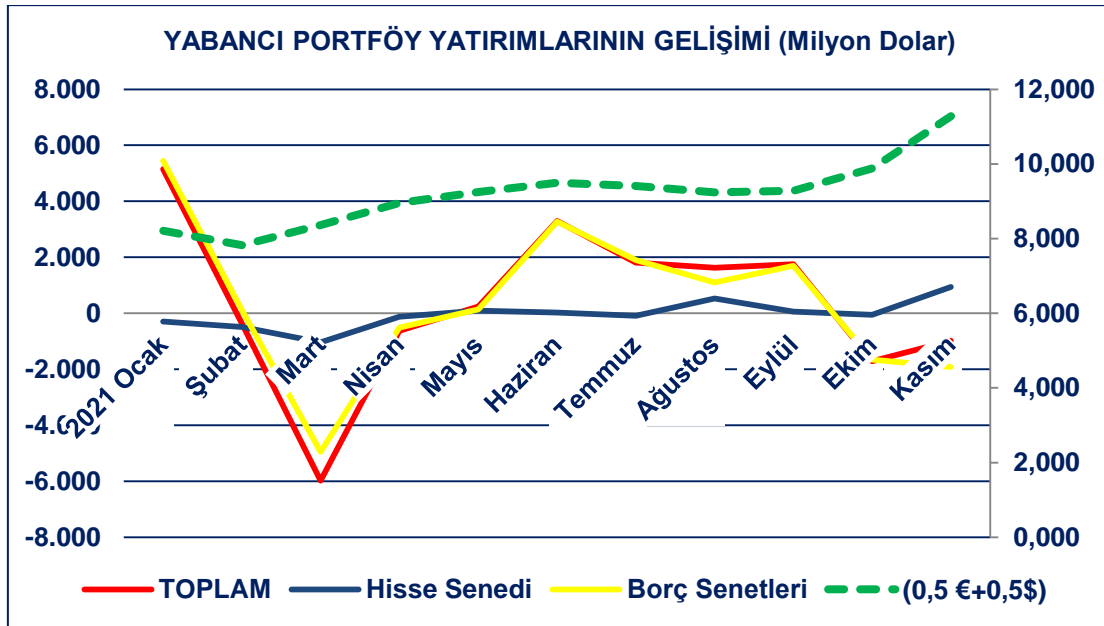
- 2020 yılının sonlarına doğru yaşanan Bakan ve TCMB Başkanı değişikliği ve ardından alınan piyasa beklentileriyle uyumlu kararlar sonucunda döviz kurlarında bir istikrar sağlanmıştı. Faizlerin artırılmasını da içeren bu kararlara bağlı olarak 2021 yılı Ocak ayında borç senetleri için 5,4 milyar dolarlık giriş olmuştur. Ancak, yılın ilk iki ayında hisse senedi için giriş değil tersine çıkış yaşanmıştır.
- Mart ayında Merkez Bankası başkanının görevden alınmasıyla birlikte yabancılar Mart ve Nisan aylarında hem borçlanma senetleri hem de hisse senetlerinden yaklaşık 5,5 milyar dolarlık çıkış yapmıştır. İzleyen aylarda yabancı payının yüzde 40'ın altına düştüğü Borsa İstanbul'da hisse senetlerinde önemli bir tutarda yabancı hareketi görülmezken, Haziran-Eylül döneminde 8 milyar dolara yakın tutarda portföy; borç senetlerine gelmiştir.

TABLO 2.28: YABANCI PORTFÖY YATIRIMLARININ GELİŞİMİ
(Milyon dolar)

Aylar	TOPLAM	Hisse Senetleri	Borç Senetleri
2021 Ocak	5.153	-293	5.446
Şubat	-366	-486	120
Mart	-5.982	-1.033	-4.949
Nisan	-630	-123	-507
Mayıs	244	99	145
Haziran	3.297	28	3.269
Temmuz	1.805	-93	1.898
Ağustos	1.624	523	1.101
Eylül	1.754	62	1.692
Ekim	-1.711	-55	-1.656
Kasım	-981	938	-1.919
2020 Ocak-Kasım	-10.259	-4.524	-5.735
2021 Ocak-Kasım	4.207	-433	4.640
Değişim (%)	-141	-90	-181

Kaynak: TCMB

- TCMB'nin faiz indirmeye başladığı Eylül ayı sonrasında yabancı yatırımcılar, özellikle borçlanma senetlerinden, çıkmaya başlamışlardır. Grafikten de görülebileceği gibi bu gelişme kurları da harekete geçirmiş ve hızlı bir artış süreci başlamıştır. Bu süreç bir dönem kontrolden de çıkmıştır.

- Bu gelişmelere bağlı 2021 yılının 11 aylık bölümünde Türkiye'ye tamamı borçlanma senetlerinden olmak üzere net 4,2 milyar dolarlık giriş olmuştur. 2020 yılının aynı döneminde 10,2 milyar dolarlık çıkış gerçekleştiği dikkate alındığında, yabancıların 2021 yılında Türkiye'ye kısmen döndükleri görülmektedir. Ancak, yıl içinde yaşanan hareketlilik finansal istikrara zarar vermiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, pandemi sürecinin hafifleyerek devam ettiği 2021 yılında altın ithalatındaki azalma, turizm gelirlerindeki ciddi artış ile mal ihracatının yüksek oranda artması cari açığı azaltmıştır. Bu arada finans hesabında bulunan doğrudan yatırım, portföy yatırımı ile mevduat ve kredi gibi kanallardan gelen 28 milyar dolar Türkiye’de rezervlerin artmasına katkı sağlamıştır. Net hata ve noksan hesabından gelen 19,6 milyar dolarlık tarihi ikinci yüksek tutarın da buna eklenmesiyle Türkiye’nin döviz rezervlerinde 37,1 milyar dolarlık artış gerçekleşmiştir. Böylece, 2020 yılının Ocak-Kasım döneminde 38,5 milyar dolar azalan rezervler önemli ölçüde yerine konulmuştur.

2.2.5.3. ULUSLARARASI YATIRIM POZİSYONU

Türkiye'nin, dünyanın diğer ülkelerinden alacakları ile bu ülkelerin Türkiye'den alacaklarını gösteren uluslararası yatırım pozisyonuna ilişkin veriler Tablo 2.31'de sunulmuştur. Buna göre;

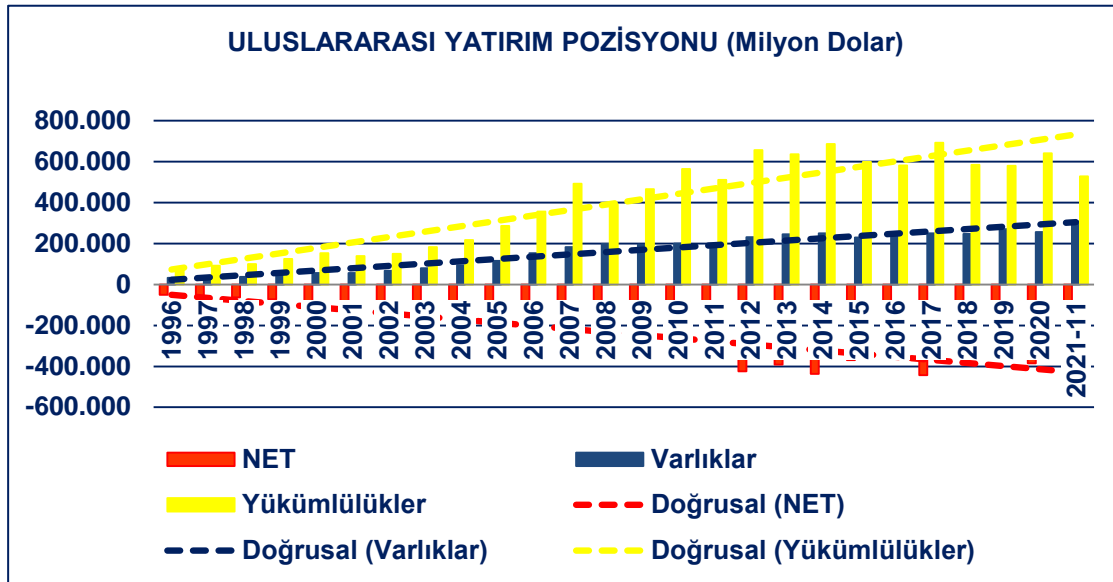
- 2021 yılı Kasım ayı sonu itibariyle Türkiye'nin yurtdışında 307 milyar dolar düzeyinde varlığı, dünya geneline ise 527 milyar dolar yükümlülüğü (borcu) bulunmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin uluslararası yatırım pozisyonunda 220 milyar dolar tutarında açık bulunmakta, yani diğer ülkeler Türkiye'den bu tutarda net alacaklı durumdadır.

TABLO 2.29: ULUSLARARASI YATIRIM POZİSYONU

	(Milyon ABD Doları)	2000	2010	2020	2021Q1	2021Q2	2021Q3	Kasım 21
	Ulus. Yat. Pozisyonu, NET	-98.281	-361.311	-384.858	-317.561	-287.329	-283.052	-220.371
A.	VARLIKLAR	53.166	185.908	255.609	261.102	276.430	301.198	307.443
1.	Doğrudan Yatırımlar	3.668	23.962	52.096	52.874	53.950	56.320	57.423
2.	Portföy yatırımları	0	2.230	1.893	2.383	2.685	2.313	2.313
2.1	Hisse senetleri	0	372	1.055	1.455	1.514	1.418	1.418
2.2	Borç senetleri	0	1.858	838	928	1.171	895	895
3.	Diğer yatırımlar	26.173	73.732	108.343	119.156	122.103	121.309	122.120
3.1	Diğer Hisse Sen. ve Kat. Pay.	602	991	2.176	2.042	2.062	2.064	1.951
3.2	Efektif ve Mevduatlar	19.627	58.139	60.501	71.918	70.492	69.550	66.063
3.3	Krediler	2.063	2.557	6.337	7.323	7.985	8.075	7.266
3.4	Ticari Krediler	2.697	10.526	37.756	36.298	39.987	40.041	45.260
3.5	Diğer Varlıklar	1.184	1.519	1.573	1.575	1.577	1.579	1.580
4.	Rezerv varlıklar	23.325	85.984	93.277	86.689	97.692	121.256	125.587
4.1	Parasal altın	1.026	5.258	43.241	38.948	40.530	38.519	39.297
4.2	Özel Çekiş Hakları	29	1.494	1.412	1.385	1.394	7.694	7.606
4.3	IMF nezdindeki rezerv	145	174	163	160	161	160	158
4.4	Diğer rezerv varlıkları	22.169	79.042	48.461	46.196	55.607	74.883	78.526
B.	YÜKÜMLÜLÜKLER	151.447	547.219	640.467	578.663	563.759	584.250	527.814
1.	Doğrudan Yatırımlar	18.812	188.602	229.652	174.346	149.395	163.210	120.602
2.	Portföy yatırımları	35.862	118.195	112.997	107.298	106.155	106.925	98.957
2.1	Hisse senetleri	7.404	61.311	29.168	22.597	20.511	21.443	19.606
2.2	Borç senetleri	28.458	56.884	83.829	84.701	85.644	85.482	79.351
3.	Diğer yatırımlar	96.773	240.422	297.818	297.019	308.209	314.115	308.255
3.1	Efektif ve Mevduatlar	16.111	44.323	70.414	72.174	75.050	75.507	71.228
3.2	Krediler	72.799	171.240	192.796	190.149	193.793	191.124	186.695
3.3	Ticari Krediler	7.863	23.381	33.222	33.337	37.997	39.815	42.751
3.4	SDR Tahsisatları	0	1.478	1.386	1.359	1.369	7.669	7.581

Kaynak: TCMB

- Diğer ülkelerin/vatandaşlarının Kasım 2021 itibariyle Türkiye'den alacaklarının dağılımına bakıldığında; 120 milyar dolarının doğrudan yatırım, 98 milyar dolarının portföy yatırımı ve 308 milyar dolarının da mevduat ve kredi şeklindedir.
- Yabancı yatırımcılar 2021 yılının 11 aylık bölümünde, 2020 yılı sonuna göre, Türkiye'den alacaklarını yaklaşık 112 milyar dolar azaltmışlardır. Bu azalışın 109 milyar doları doğrudan yatırımlardan, 14 milyar doları portföy yatırımlarından kaynaklanırken, diğer yatırımlarda 10 milyar dolarlık artış gerçekleşmiştir. Doğrudan yatırımlardaki azalış üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.
- Kasım 2021 itibariyle Türkiye'nin/vatandaşlarının dünyadan alacaklarının 57 milyar dolarının doğrudan yatırım, 2,3 milyar dolarının portföy yatırımı, 122 milyar dolarının mevduat ve krediler, 125 milyar dolarının ise rezerv varlıklardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

- Grafik ise uluslararası yatırım pozisyonu açığının özellikle 2002 sonrası dönemde çok hızlı arttığını, 2017 yılında rekor düzeye ulaştıktan sonra izleyen yıllarda gerilediğini, 2021 yılı üçüncü çeyreğinde ise tekrar arttığını ve 384 milyar dolara ulaştığını göstermektedir.
- 2020 yılı sonundan 2021 yılının Kasım ayı sonuna kadar Türkiye'nin döviz rezervlerinde 32 milyar dolarlık artış gerçekleşmiştir. Ancak, TCMB'ni bilançosunun pasifinde yer alan döviz yükümlülükleri ile swap işlemlerinden borçları da dikkate alındığında net rezervlerin negatife düştüğü anlaşılmaktadır. Bu da Türkiye'de, 2021 yılının ardından, 2022 yılında da oldukça dalgalı bir döviz piyasası ile karşılaşılma ihtimalinin yüksekliğine işaret etmektedir.

2.2.5.4. DÖVİZ KURLARI

Türkiye ekonomisi ve ekonomik birimler açısından döviz kurlarının önemi ve kurlardaki gelişmelerin algısı son derece yüksektir. Bu yükseklik; büyük miktarlardaki toplam dış borç, kamunun döviz ve/veya dövize bağlı iç borçlarının yüksekliği, tasarrufların bileşiminde dövizin ağırlıklı olması, petrol, doğalgaz ve elektrik fiyatlarının büyük ölçüde kurlar tarafından belirlenmesi gibi nedenlerle açıklanabilir. Ayrıca 2021 yılında, özellikle Eylül ayı ve sonrasında kurlarda yaşanan çok hızlı artışlar ve dalgalanmalar, neredeyse herkesi ve her kesimi kurları takip etmeye yöneltmiştir. Bu algı önceliğinin değişmesi de oldukça zaman alacak gibi görünmektedir.

Türkiye’de döviz kurlarına ilişkin yıllık bazda gelişmeler Tablo 2.32’de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

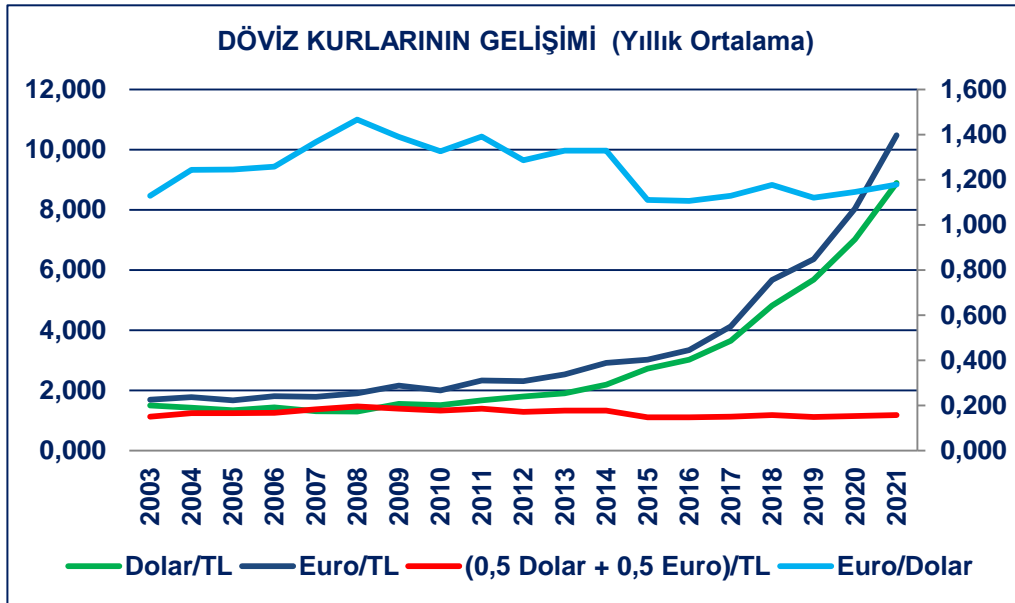
- 2021 yılının sonunda ortalama dolar kuru yüzde 26,8, Euro kuru yüzde 30,4 ve yarım dolar ile yarım Euro’dan oluşan döviz sepeti yüzde 28,7 oranında artmıştır. Bu yıl içinde ayrıca Euro, dolar karşısında yüzde 2,4 oranında değer kazanmıştır.

TABLO 2.30: DÖVİZ KURLARINDA YILLIK GELİŞMELER

YIL	Dolar	(%)	Euro	(%)	0,5 Euro + 0,5 Dolar	(%)	EURO/ DOLAR	(%)
2002	1,509		1,433		1,471		0,949	
2003	1,497	-0,8	1,689	17,9	1,593	8,3	1,129	18,9
2004	1,426	-4,7	1,772	4,9	1,599	0,4	1,243	10,1
2005	1,344	-5,8	1,674	-5,5	1,509	-5,6	1,245	0,2
2006	1,435	6,8	1,804	7,8	1,619	7,3	1,258	1,0
2007	1,305	-9,1	1,782	-1,2	1,544	-4,6	1,366	8,6
2008	1,296	-0,7	1,900	6,6	1,598	3,5	1,466	7,3
2009	1,551	19,7	2,156	13,5	1,854	16,0	1,39	-5,2
2010	1,504	-3,0	1,994	-7,5	1,749	-5,7	1,326	-4,6
2011	1,674	11,3	2,328	16,8	2,001	14,4	1,391	4,9
2012	1,797	7,3	2,310	-0,8	2,053	2,6	1,286	-7,6
2013	1,903	5,9	2,528	9,4	2,216	7,9	1,328	3,3
2014	2,19	15,1	2,909	15,1	2,549	15,0	1,328	0,0
2015	2,722	24,3	3,021	3,9	2,872	12,7	1,11	-16,5
2016	3,024	11,1	3,343	10,7	3,183	10,8	1,105	-0,4
2017	3,651	20,7	4,120	23,2	3,886	22,1	1,129	2,1
2018	4,818	32,0	5,668	37,6	5,243	34,9	1,176	4,2
2019	5,676	17,8	6,353	12,1	6,015	14,7	1,119	-4,9
2020	7,015	23,6	8,035	26,5	7,525	25,1	1,145	2,3
2021	8,893	26,8	10,478	30,4	9,686	28,7	1,178	2,9
ORT.		11,1		12,6		11,0		1,4

Kaynak: TCMB

- 2021 yılında ortalama dolar ve Euro kurundaki artış; ortalama TÜFE enflasyonunun (19,6) üzerinde, ortalama Yi-ÜFE (%43,9) enflasyonunun ise altında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, tüketiciler için kurlarda reel artış, üreticiler için ise düşüş olduğu yani kur artışları karşısında her iki grubun farklı şekilde etkilendiği söylenebilir.
- Diğer taraftan, 2002-2021 döneminde, 2018 yılından sonra, döviz kurlarının en yüksek oranda arttığı yıl, 2021 olmuştur. Böylece 2017 sonrasındaki dört yılda kurlardaki artış; dolarda yüzde 143,5, Euro'da yüzde 154,3 oranında gerçekleşmiştir. Son yıllarda enflasyonda yaşanan artış ve döviz cinsinden borçlanmanın TL cinsinden maliyetlerinin geldiği düzeyin büyüklüğü bu artışlar ile yakından ilgilidir.

Döviz kurlarında 2021 yılı içinde aylık bazda yaşanan değişimler ise Tablo 2.33'de verilmiştir. Buradan;

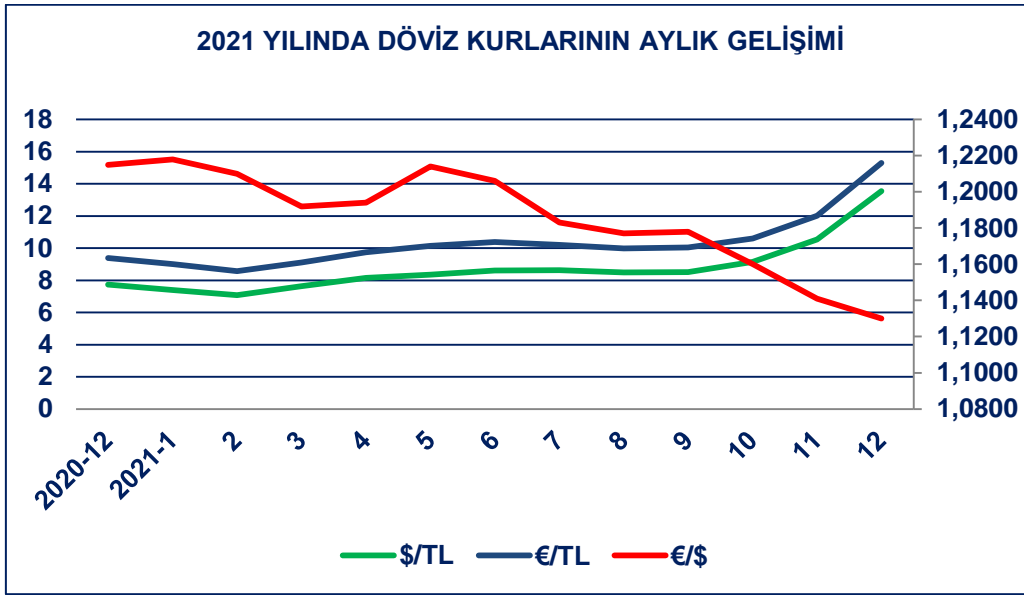
- 2020 yılını 7,72 TL düzeyinde kapatan ortalama dolar kurunun yıl sonunda yüzde 75,2 oranında artarak 13,54 TL'ye yükseldiği görülmektedir. Euro ise 2020 yılını 6,48 TL'den kapatmış, 2021 yılını yüzde 62,9 oranında artış ile 15.30 TL düzeyinde tamamlamıştır.

TABLO 2.31: DÖVİZ KURLARINDA AYLIK GELİŞMELER

AY	DOLAR			EURO			€/ \$
	\$/TL	Aylık değişim	Yıllık Değişim	€/TL	Aylık değişim	Yıllık Değişim	
2020-12	7,728	-3,5	32,3	9,393	-0,8	44,8	1,215
2021-1	7,401	-4,2	24,9	9,016	-4,0	37,0	1,218
2	7,079	-4,3	17,0	8,564	-5,0	29,8	1,210
3	7,635	7,9	20,8	9,100	6,3	30,1	1,192
4	8,162	6,9	19,6	9,743	7,1	31,2	1,194
5	8,350	2,3	20,0	10,140	4,1	34,0	1,214
6	8,604	3,0	26,3	10,381	2,4	35,4	1,206
7	8,621	0,2	25,7	10,201	-1,7	30,3	1,183
8	8,483	-1,6	16,9	9,987	-2,1	16,4	1,177
9	8,520	0,4	13,4	10,038	0,5	13,2	1,178
10	9,148	7,4	16,1	10,611	5,7	14,3	1,160
11	10,533	15,1	31,5	12,022	13,3	27,0	1,141
12	13,541	28,6	75,2	15,303	27,3	62,9	1,130

Kaynak: TCMB

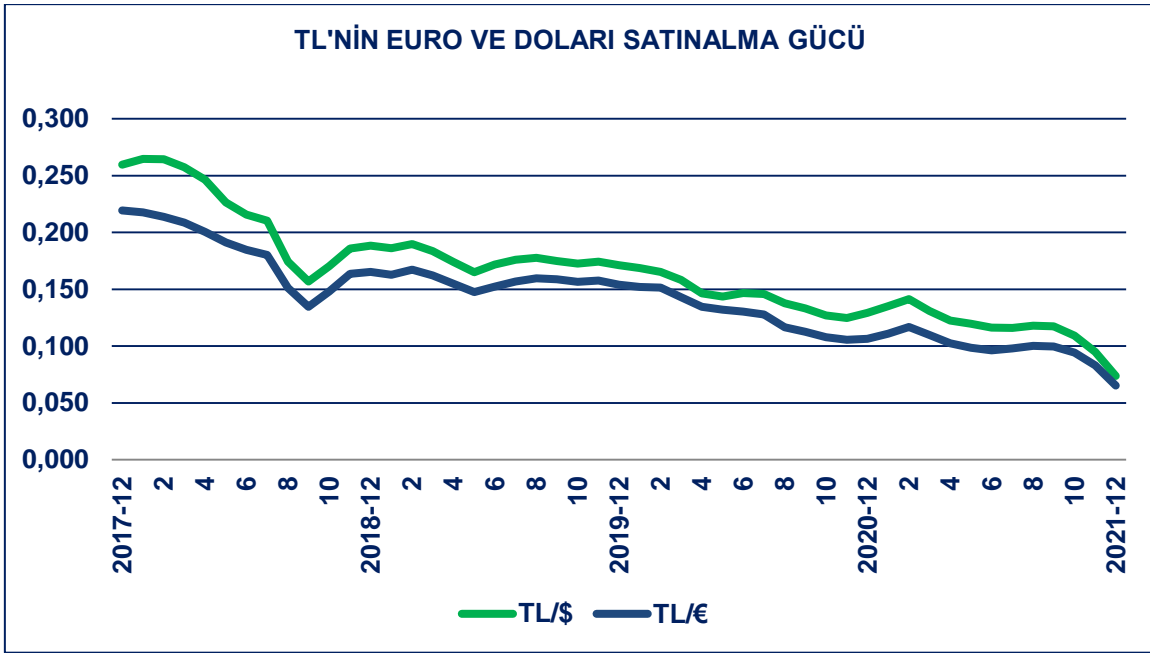
- Döviz kurlarının 2020 yılındaki gelişimine ilişkin grafik incelendiğinde, 2021 yılına kısmi bir düşüş ile başladığı, Mart ayı sonrasında artış eğilimine girildiği, Mayıs-Eylül döneminde istikrarlı bir dönem geçirildiği, faiz indirimleriyle birlikte Ekim ayı sonrasında hızla yükseldiği görülmektedir.

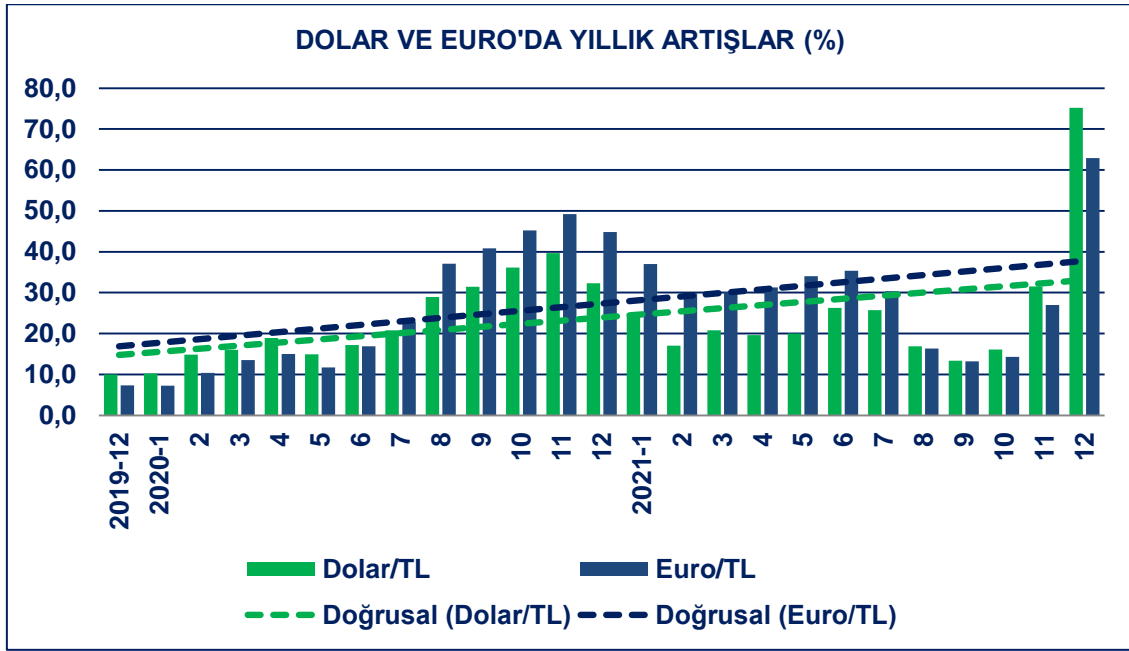
Diğer taraftan, Türkiye’de döviz kurlarındaki gelişmeler ensersten kur üzerinden yani dövizin TL cinsinden değeri üzerinden incelenmektedir. Bir başka ifadeyle yabancı ülke vatandaşlarının ellerindeki döviz ile satın alabilecekleri TL üzerinden değerlendirilmektedir. Oysa daha doğru yöntem; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ellerindeki TL ile satın alabilecekleri döviz miktarındaki (serten kur) gelişmelere bakılmasıdır. Bu konu özellikle kur artışı/TL’nin değersizleşmesi durumlarında oldukça önem taşımaktadır.

Zira, Türkiye gibi dolarize olmuş bir ekonomide, cebinde 100 doları olan da, milyon doları olan da kur artışını olumlu algılayabilmektedir. Bu da kurları kontrol etmek için gerektiğinde halkın desteğine başvurulmasından sonuç alınmasını güçleştirmektedir. Bu çerçevede aşağıdaki grafik incelendiğinde;

- TL'nin dolar ve Euro'yu satınalma gücünün 2018 yılının başından itibaren azaldığı, bu yılın Eylül ayında ayrıca bir kur şoku yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde Ağustos 2018'de başlayan kur atağı ancak çok yüksek oranlı bir faiz artışı ile kontrol edilebilmişti.

- TL'nin değer kaybı değişik dozlarda da olsa izleyen yıllarda da devam etmiş, 2020 ve 2021 yılının son çeyreklerinde yine ve yeniden kur şoku yaşanmıştır. Bir başka deyişle ekonomi yönetiminin yüksek faiz düşük kur zemininden, düşük faiz-düşük kur iklimine geçme çabası ülkenin dış kaynak bağımlılığı koşulları ile ekonomi biliminin fizikten beslenen yasalarına takılmıştır.
- Türkiye'nin, uygulanan ekonomi politikalarının farklı ulusal ve küresel konjonktür ile farklı rezerv koşullarında nasıl sonuçlar yarattığı konusunda yeterince deneyimi bulunmaktadır. Ancak, yaşanan gelişmeler bu deneyimden yeterince faydalanılmadığını ortaya koymaktadır.
- Diğer taraftan 2020-2021 döneminde döviz kurlarında yıllık bazda yaşanan değişimler de hem yüksek hem de istikrarsız kur artışlarına işaret etmektedir. Ayrıca genel trendin artış yönünde olduğu, Aralık 2021'de yaşanan kur artışlarının bu trendin de çok üzerine çıktığı görülmektedir.

- 2021 yılı içinde kurlardaki yıllık değişimler ayrıca istikrarsızlığı çok belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Küresel koşullarda çok belirgin bir değişikliğin olmadığı, içeride yabancı yatırım tutarının tarihi en düşük düzeylere indiği bir dönemde yaşanan bu istikrarsızlık, iç dinamiklere işaret etmektedir.

Döviz kurlarında yaşanan gelişmeleri daha geniş bir zeminde değerlendirmek amacıyla bakılabilecek bir gösterge de Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi (RER)'dir. Bu endeks TL'nin, ticaret partnerlerinin paralarının ortak değeri karşısındaki durumunu ölçmektedir. Reel efektif kuru artması TL'nin reel olarak değer kazandığını, düşmesi ise TL'nin reel olarak değer kaybettiğini göstermektedir. Tablo 2.34'de yer alan veriler incelendiğinde;

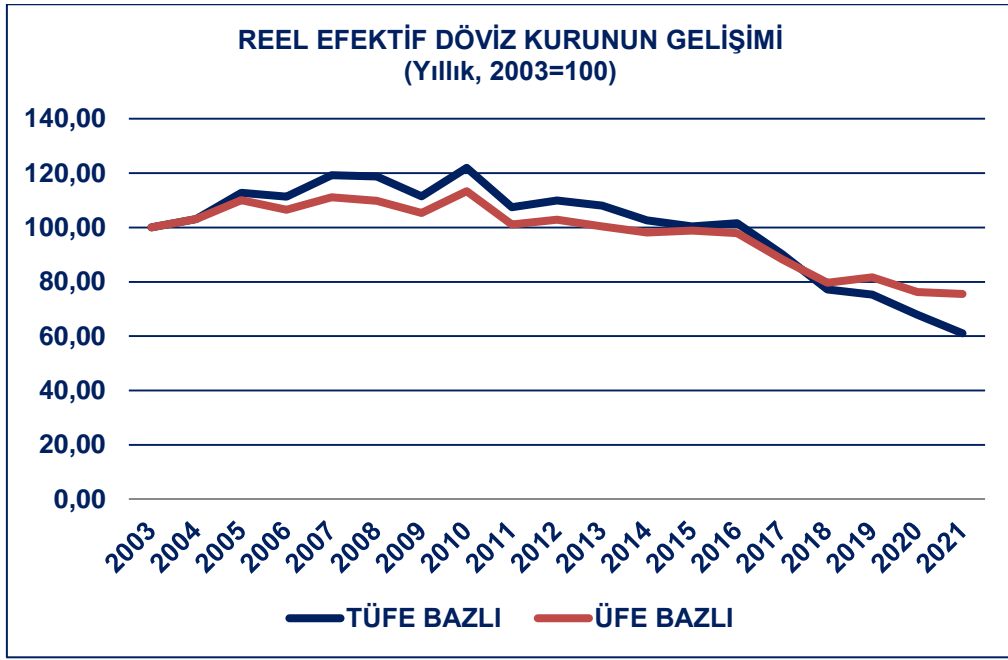
- 2021 yılı sonunda TL'nin yabancı para sepeti karşısındaki değeri hem TÜFE hem de Yi-ÜFE bazlı endeksler itibariyle gerilemiştir. Bu gerileme, TÜFE enflasyonunun (yüzde 36) ÜFE enflasyonundan (yüzde 79) daha düşük olması nedeniyle TÜFE bazlı endekste daha yüksek olmuştur.

TABLO 2.32: REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU ENDEKSİNDE GELİŞMELER

YIL	YILLIK ORTALAMA		AY	AYLIK	
	TÜFE BAZLI	ÜFE BAZLI		TÜFE BAZLI	ÜFE BAZLI
2003	100,00	100,00	06.20	69,19	77,55
2004	103,04	103,13	07.20	68,40	76,59
2005	112,74	110,11	08.20	63,89	72,07
2006	111,29	106,50	09.20	62,28	71,40
2007	119,25	111,16	10.20	60,55	70,45
2008	118,79	109,83	11.20	60,48	71,22
2009	111,44	105,34	12.20	62,16	73,27
2010	121,97	113,30	01.21	65,93	77,25
2011	107,42	101,14	02.21	69,54	80,98
2012	109,89	102,86	03.21	65,67	77,94
2013	108,05	100,41	04.21	62,26	75,10
2014	102,61	98,16	05.21	60,45	74,17
2015	100,44	98,85	06.21	59,68	74,10
2016	101,51	97,91	07.21	61,24	75,80
2017	90,14	88,27	08.21	62,85	78,27
2018	77,22	79,70	09.21	63,02	77,90
2019	75,24	81,71	10.21	60,18	74,95
2020	67,87	76,19	11.21	54,13	72,21
2021	61,06	75,53	12.21	47,82	67,69
ORT.	100,00	97,90	ORT. 2021	61,06	75,53

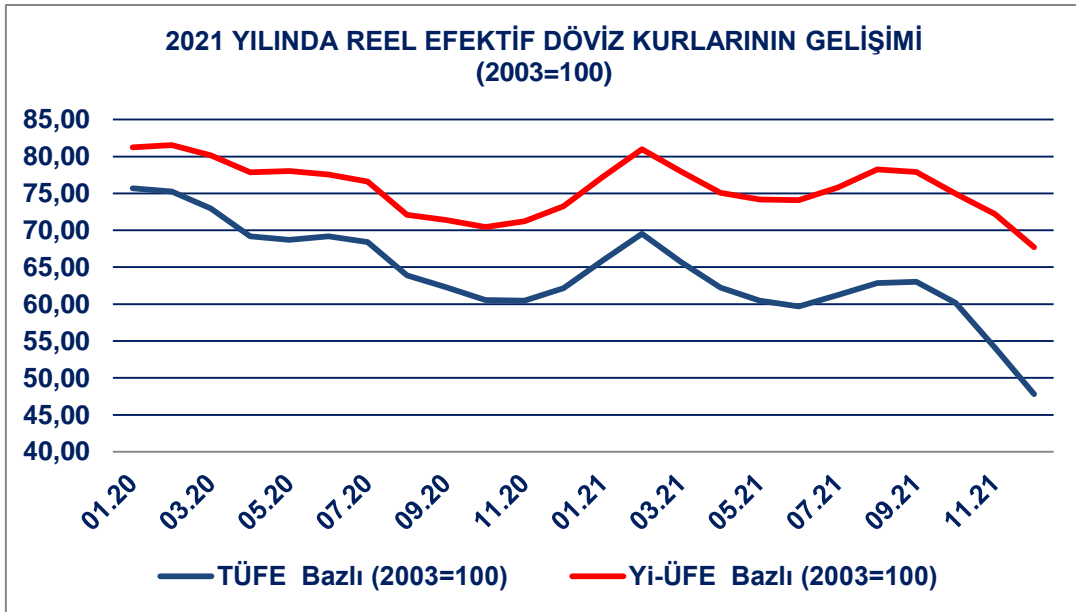
Kaynak: TCMB

- Bununla birlikte her iki endeksin yıllık ortalama değeri 2003 sonrasının en düşük düzeyine gerilemiştir. Bir başka deyişle TL'nin dış değeri son 19 yılın en düşük düzeyindedir. Bu durum ihracat açısından avantaj yaratsa da, geldiği çok düşük düzey nedeniyle aşırı değer kaybına işaret etmektedir. Ayrıca, enflasyonu körüklemesi ve ülkenin fakirleşmesine yol açması nedeniyle olumsuz bir gelişmedir.
- Tablodaki veriler, Türkiye'de 2004-2016 döneminde aşırı değerli, 2017 sonrasında da değersiz TL'ye işaret etmektedir. Her iki durumda ekonomi açısından sorunlar yaratmaktadır. Bu nedenle gerçekçi değerlendirilmiş yani endeks değerlerinin 100 düzeyine yakın tutulması gerekmektedir.
- Bu durum ekonomiye çok ciddi maliyetler yüklemektedir. Ekonomi politikası karar birimlerinin Türkiye'yi bu noktaya getiren tercihleri iyi sorgulaması gerekmektedir. Zira, TL'nin hem mevcut hem de olası daha fazla reel değer kaybı, ülkeyi daha da yoksullaştıracaktır.

TÜFE ve Yi-ÜFE bazlı reel efektif kur endekslerinin 2020-2021 yıllarındaki aylık değerleri incelendiğinde ise;

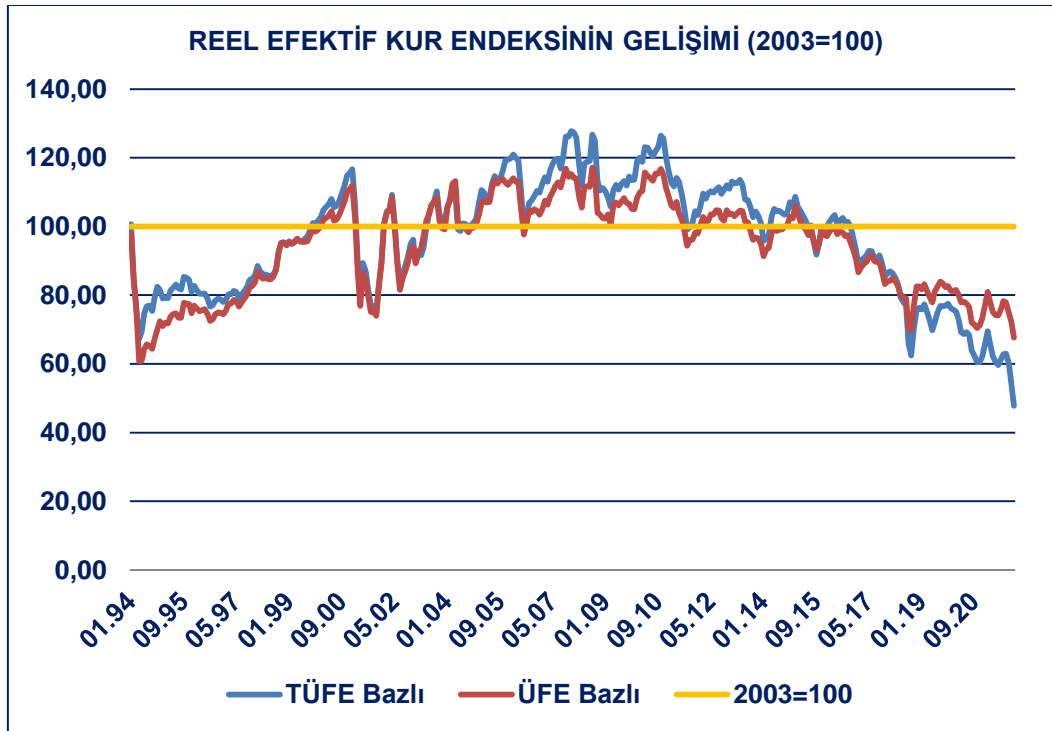
- 2020 yılının başından itibaren TL'nin düzenli olarak değer kaybettiği, bu sürecin eski Maliye Bakanının merkez bankası başkanı olarak atanması ve faiz artışı yapılmasıyla tersine döndüğü anlaşılmaktadır.
- 2021 yılı Mart ayında ise merkez bankası başkanının tekrar değiştirilmesinin ardından TL yeniden değer kaybetmeye başlamıştır. Eylül ayı sonrasında bu kayıp daha önce görülmemiş bir hıza erişmiştir.

- Bu durum ekonomi yönetimindeki ve stratejilerindeki değişimin Türkiye ekonomisine salgından daha çok zarar verdiğini ortaya koymaktadır. Zira, bu düzeyde kaybetmiş bir TL'nin başta enflasyon, yoksulluk ve istikrarsızlık olmak üzere ekonomiye ve topluma çok ciddi zararlar verdiği açıktır.

2021 yılında kurlarda yaşanan dalgalanma ve TL'deki değer kaybı tarihi niteliktedir. Nitekim, Reel Efektif Kur Endeksinin 1994-2021 dönemindeki aylık gelişim grafiği incelendiğinde;

- Türkiye'nin, bu boyutta adeta 1990'lı yıllara geri döndüğü anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle, TL'nin dış değeri o düzeylere düşmüştür.
- 2017 sonrası dönemde TL'de yaşanan değer kaybının yüksek olmasında 2003-2015 döneminde TL'nin yapay olarak değerlendirilmesine izin verilmesinin ciddi bir rolü bulunmaktadır. Bir başka deyişle enflasyonu ticaret ortaklarından yüksek olan bir ülkenin (içerde değer kaybeden bir paranın) parasının bu ülke paralarına karşı değer kazanması (dış değerinin artması) ve bunun uzun süre devam etmesine izin verilmesini anlamak mümkün değildir.

- Zira, bu durumun bir bumerang gibi zamanla geri döneceği açıktır. Ne yazık ki, bu bumerang, iktisat politikası tercihlerinin de etkisiyle, olası en kötü koşullarda yani pandemi sürecinde geri dönmüştür. Bu açıdan, fatura büyüktür ve olası en kötü zamanda kesilmiştir.

Özetle; Türkiye gibi yapısal sorunları bulunan, dış kaynak bağımlılığı yüksek ülkelerde ulusal paranın yapay ve uzun süreli olarak, yani teknoloji geliştirmeden, verimlilik artışı sağlamadan, değerli tutulmasına izin verilmemelidir. Yapay olarak değerli ulusal para; enflasyon, büyüme, istihdam ve refah açısından bir süreliğine serap oluştursa da, bir sonra çöl gerçeğiyle karşılaşmak kaçınılmaz olmaktadır.

2.2.5.5. DIŞ BORÇLAR

Dış ekonomik ilişkiler ve bunu etkileyen iç ekonomik koşulların sonucunun yansıdığı alan, nihayetinde, dış borçlar olmaktadır. Bu alandaki gelişmeleri değerlendirmek amacıyla Türkiye'nin brüt dış stokuna ilişkin veriler Tablo 2.35'de sunulmuştur. Buradan görülebileceği gibi;

- 2021 yılının üçüncü çeyreği itibarıyla Türkiye'nin toplam dış borcu 453 milyar dolara ulaşmıştır. Son bir yılda, yani 2020 yılının üçüncü çeyreğine göre dış borç stoku 35 milyar dolar artmıştır. Bu artış, son 15 çeyreğin en yüksek yıllık artışına karşılık gelmektedir. Borcun geldiği düzey ise 2018 yılı ilk çeyreğinden sonraki en yüksek düzeydir.

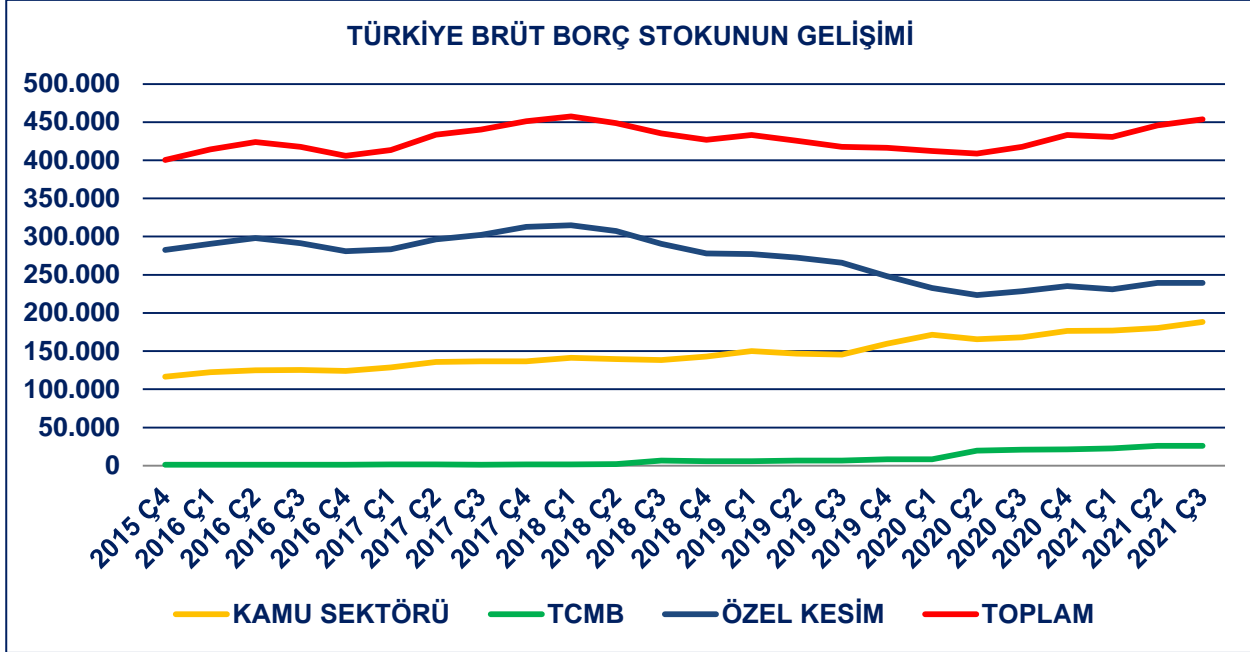
TABLO 2.33: TÜRKİYE BRÜT DIŞ BORÇ STOKU (Milyon Dolar)

DÖNEM	KAMU SEKTÖRÜ	TCMB	ÖZEL KESİM	TOPLAM	TOPLAM/ GSYİH (%)
1990 Ç4	33.268	8.342	10.770	52.381	26,1
2000 Ç4	50.081	14.090	54.431	118.602	43,6
2005 Ç4	70.411	15.425	84.945	170.781	34,2
2010 Ç4	89.109	11.565	191.086	291.760	37,8
2015 Ç4	116.638	1.327	282.366	400.332	46,4
2016 Ç4	123.931	1.102	281.018	406.051	46,7
2017 Ç4	136.473	1.753	312.872	451.099	52,5
2018 Ç1	141.334	1.437	314.722	457.493	51,4
2018 Ç2	139.625	1.826	307.128	448.579	50,3
2018 Ç3	138.177	6.706	290.499	435.382	51,5
2018 Ç4	143.059	5.914	278.013	426.985	53,6
2019 Ç1	150.115	5.896	277.233	433.244	56,9
2019 Ç2	146.723	6.491	272.475	425.689	58,4
2019 Ç3	145.222	6.394	265.907	417.523	56,4
2019 Ç4	159.684	8.452	248.027	416.163	54,7
2020 Ç1	171.276	8.383	232.621	412.279	54,0
2020 Ç2	165.639	19.617	223.556	408.812	55,2
2020 Ç3	168.034	20.989	228.537	417.560	56,9
2020 Ç4	176.651	21.344	235.047	433.042	60,4
2021 Ç1	177.060	22.616	230.781	430.457	59,0
2021 Ç2	180.261	25.824	239.479	445.564	58,1
2021 Ç3	188.183	25.850	239.430	453.463	57,0
2021 Ç3-2020 Ç3	20.149	4.861	10.893	35.903	

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- 453 milyar dolarlık borcun; 188,1 milyar doları kamu, 239,4 milyar doları özel sektör, 25,8 milyar doları ise Merkez Bankasına aittir.

- Son bir yılda, yani 2020 yılının üçüncü çeyreğinden 2020 yılının üçüncü çeyreğine kadar geçen sürede dış borç stoku; kamuda 20,1 milyar dolar, merkez bankasında 4,8 milyar özel sektörde 10,9 milyar dolar artmıştır.
- Kamu ve merkez bankasındaki borç artışı yanında, 2018 yılı ilk çeyreği sonrasında düzenli olarak dış borç stokunu azaltan özel sektörün 2020 yılı üçüncü çeyreği sonrası yeniden borçlanmaya başlaması dikkat çekicidir.

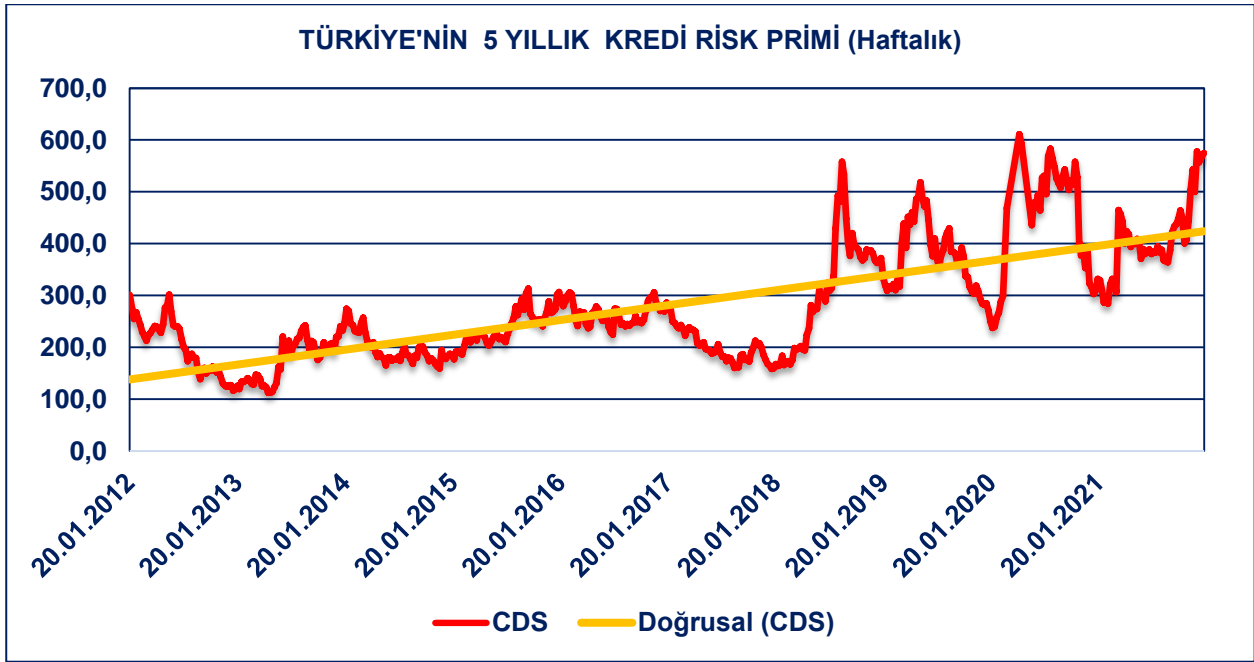
- 2018 yılı üçüncü çeyreğinden itibaren dış borç kullanımını artıran Merkez Bankası ise, 2021 yılının üçüncü çeyreği sonrasında yeniden rekor kırmış ve borç stokunu 25,8 milyar dolara yükseltmiştir. Bu gelişme, TCMB'nin kurları kontrol altında tutmak için 2020 yılı ve sonrasında rezervlerini kullanmasının bir sonucudur.
- Bu gelişmelere bağlı olarak yılın üçüncü çeyreği sonunda brüt dış borç stokunun GSYİH'ya oranı yüzde 57 olmuştur. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında bu oran düşük görünse de, kurlardaki artış, yavaşlaması beklenen büyüme, TCMB döviz rezervlerinin durumu endişe yaratmaktadır.
- Endişeyi besleyen bir boyut da borçların vade yapısıyla ilgilidir. Zira kısa vadeli borç stoku artmaktadır. Nitekim 2019 yılı sonunda 96 milyar dolar olan kısa vadeli dış borç stoku, 2020 yılının sonunda 114 milyar dolara, 2021 yılı üçüncü çeyreği sonrasında da 126 milyar dolara yükselmiştir.

TABLO 2.34: TÜRKİYE KISA VADELİ DIŞ BORÇ STOKU

(Milyon ABD Doları)	2005	2010	2015	2019	2020	2021		
	Ç4	Ç4	Ç4	Ç4	Ç4	Ç1	Ç2	Ç3
KISA VADE	43.563	93.083	104.788	96.741	114.205	115.899	124.433	126.028
KAMU	2.133	4.290	17.046	21.699	23.257	24.986	24.752	25.645
GENEL YÖNETİM	0	0	0	0	0	0	0	0
FİNANSAL KUR.	1.733	4.290	17.046	21.699	23.257	24.986	24.752	25.645
FİNANSAL OLM. KUR.	400	0	0	0	0	0	0	0
TCMB	2.763	1.553	176	8.452	21.344	22.616	25.824	25.850
ÖZEL	38.667	87.240	87.566	66.590	69.604	68.297	73.857	74.533
FİNANSAL KUR.	18.260	49.228	55.792	31.852	35.530	34.081	34.884	33.764
Bankalar	17.599	48.207	53.733	30.688	34.097	32.781	33.465	32.501
Bankacılık Dışı	661	1.021	2.059	1.164	1.433	1.300	1.419	1.263
FİNANSAL OLM. KUR.	20.407	38.012	31.774	34.738	34.074	34.216	38.973	40.769
UZUN VADE	132.195	215.107	297.180	319.422	318.837	314.558	321.131	327.435
T. DIŞ BORÇ STOKU	175.758	308.190	401.968	416.163	433.042	430.457	445.564	453.463

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- Bu kısa vadeli borç stokunun 25 milyar doları kamuya, 25 milyar doları TCMB'ye, 74,5 milyar doları da özel sektöre aittir. Alt grup olarak en yüksek kısa vadeli borç tutarı 40,7 milyar dolar ile özel reel sektöre aittir. Dolayısıyla, kur artışlarından en fazla etkilenecek kesim olacaklardır. Nitekim, bu borç stokunun TL değeri 2020 yılı sonunda 315 milyar TL'ye karşılık gelirken, 2021 yılı sonunda 552 milyar TL olmuştur. Bu açıdan, kur artışlarının getirdiği TL bazında ilave maliyet 237 milyar TL'dir. 2022 yılında iç talep ve özellikle de ihracatta istenilen düzeyde bir gelişme olmaması durumunda bazı şirketlerin zorlanması olasılığı yüksektir.
- Ayrıca, Türkiye'nin kredi risk priminin (CDS) yüksekliği de borçların çevrilmesini güçleştirebilecektir. Nitekim, grafikte yer alan risk primlerinin haftalık bazdaki verilerine ilişkin eğilim çizgisi ciddi artışa işaret etmektedir. 2021 yılı sonu itibarıyla 575 düzeyinde bulunan bu risk primi, Türkiye'ye borç verecek kurumların bekledikleri faiz getirisinin yanında bu prim kadar da ilave faiz (yüzde 5,75) talep edeceklerini ortaya koymaktadır. Bundan ötürü, dışarıdan döviz cinsinden borçlanmanın maliyetleri yüzde 10 düzeylerine yaklaşacaktır. Bu düzeyde faizle borçlanmak ya da borçlarını çevirmek durumunda kalan firmaların da zorlanacağı açıktır.

Sözün özü, dış borç stoku ve çevrilmesi konusunda zorlu bir sürece girilmiştir. Zira, artan kurların, özellikle iç piyasa ağırlıklı üretim yapan firmalara getirdiği ilave TL yükün yanında, küresel piyasalarda Fed'in olası faiz artışı sonrası borçlanma maliyetlerinin artması söz konusudur. Bu koşullarda Türkiye'nin hem kurlarda istikrarı sağlaması hem de güven ortamını oluşturmasının önemi artmaktadır.

2.2.6. KAMU KESİMİ DENGESİ BOYUTUNDA

Türkiye ekonomisinin en önemli çıpası hala kamu açıkları ve borçlarının makul düzeylerde bulunmasıdır. Her ne kadar kamu açıkları ve borçları Maastricht kriterlerini karşılıyor olsa da, özellikle kamu borçlarının vadesinin kısa olması ve döviz cinsinden borç düzeyinin yüksekliği bu konuda risklerin görüldüğünden daha fazla olabileceğini akla getirmektedir.

Ayrıca, bütçe açığı, artan borç faiz yükü, Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) projelerinden gelen yük ve nihayet Kur Korunmalı Mevduat uygulamasının Hazineye getireceği ilave kaynak ihtiyacı da bu savı desteklemektedir. Bu çerçevede, kamu/bütçe dengelerinde 2021 yılında yaşanan gelişmeler izleyen bölümde değerlendirilmiştir.

2.2.6.1. BÜTÇE DENGESİ

Merkezi yönetim bütçesinde 2021 yılında yaşanan gelişmeler Tablo 3,37'de verilmiştir. Buradan görüleceği gibi;

- 2021 yılında bütçe harcamalarının yüzde 32,9 oranında artarak hedeflerin üzerine çıktığı (%118,8) ve 1,6 trilyon TL'ye ulaştığı görülmektedir. Bu yılda faiz dışı giderler yüzde 32,6, faiz giderleri yüzde 35 oranında artmıştır. Bu yıl içinde en yüksek harcama artışlarının yüzde 68 ile sermaye transferleri ve sermaye (yatırım) giderlerinde (yüzde 39,7) yaşandığı anlaşılmaktadır.
- Toplam bütçe harcamalarından; cari transferlere 626 milyar TL, SGK primleriyle birlikte personel harcamalarına 403 milyar TL ve faiz harcamalarına 180 milyar TL ayrılmıştır.
- Bu bütçe hedeflerinin en fazla aşıldığı harcamalar; yüzde 290 ile sermaye transferleri ve yüzde 146 ile mal ve hizmet alımları olmuştur. Borç vermede de hedefler çok yüksek oranda aşılmış olmakla birlikte tutarın düşük olması bu sapmayı önemsizleştirmektedir.

TABLO 2.35: MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİ (Milyar TL)

(Milyon TL)	2020		2021		DEĞİŞİM(%)
	GERÇ.	HEDEF	GERÇ.	G. ORANI	2020/2019
Bütçe Giderleri	1.203,7	1.346,1	1.599,6	118,8	32,9
Faiz Hariç Giderler	1.069,8	1.166,6	1.418,8	121,6	32,6
Personel Giderleri	287,8	326,6	346,3	106,0	20,3
Sosyal Güv.Kur. Devlet Primi	48,3	54,5	57,4	105,2	18,8
Mal ve Hizmet Alımları	97,0	89,1	130,1	146,1	34,2
Cari Transferler	498,1	536,0	626,7	116,9	25,8
Sermaye Giderleri	93,7	103,7	130,9	126,2	39,7
Sermaye Transferleri	15,2	8,8	25,5	290,3	68,0
Borç Verme	29,7	38,0	102,0	268,5	242,8
Yedek Ödenekler	0,0	9,9	0,0	0,0	
Faiz Harcamaları	134,0	179,5	180,9	100,7	35,0
Bütçe Gelirleri	1.028,4	1.101,1	1.407,4	127,8	36,8
Genel Bütçe Gelirleri	999,1	1.076,3	1.369,5	127,2	37,1
Vergi Gelirleri	833,3	922,7	1.164,8	126,2	39,8
Teşebbüs ve Mülkiyet Geliri	60,2	57,9	55,5	95,9	-7,8
Özel Gelirler ile Bağışlar ve Yardımlar	8,3	13,7	17,9	130,1	114,2
Faizler, Paylar ve Cezalar	88,6	67,5	121,2	179,6	36,8
Sermaye Gelirleri	7,5	13,1	8,8	67,4	17,0
Alacaklardan Tahsilat	1,2	1,4	1,3	90,2	8,5
Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	21,5	16,5	28,9	174,8	34,3
Düzen. Ve Denet. Kurumların Gelirleri	7,8	8,3	9,0	108,5	15,6
Bütçe Dengesi	-175,3	-245,0	-192,2	78,5	9,7
Faiz Dışı Denge (Maliye Tanımlı)	-41,3	-65,5	-11,4	17,4	-72,4

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- Bu yıl toplam bütçe gelirleri yüzde 37,1, vergi gelirleri ise yüzde 39,8 oranında artmıştır. Bu verilere göre 2021 yılı toplam bütçe gelir hedefleri yüzde 27,8 oranında aşılmıştır.
- Pandeminin ilk yılı olan 2020'den gelen baz etkisiyle 2021 yılı büyüme hızının yüzde 10-12 aralığında gerçekleşmesi beklenmektedir. Yıllık ortalama olarak enflasyon; TÜFE için yüzde 19,6, Yİ-ÜFE için ise yüzde 43,9 olmuştur. Dolayısıyla vergi gelirlerinde yaşanan artış makul görünmektedir.
- 2021 yılında bütçe açığı 2020 yılına göre yaklaşık yüzde 9,7 oranında artarak 192,2 milyar TL'ye ulaşmıştır. Faiz dışı bütçe dengesi-açığı ise yüzde 72 oranında azalmış ve 11,4 milyar TL olmuştur. Bu iki denge tanımında da öngörülenden daha iyi bir performans yakalanması sevindirici bir gelişmedir.

Bütçenin en önemli gelir kalemi olan vergi gelirlerinde, 2021 yılında yaşanan gelişmeler ise Tablo 2.38'de verilmiştir. Buna göre;

- 2021 yılında toplam vergi gelirleri yüzde 39,8 oranında artarken, kurumlar vergisi tahsilatı yüzde 69,4, gelir vergisi hasılatı yüzde 38,3 oranında artmıştır. Bu gelişmede pandemi sürecindeki birçok kısıtlamanın kaldırılmasının etkisi bulunmaktadır.
- Dâhilde alınan KDV tahsilâtında çok yüksek oranlı artış gerçekleşmiştir. Nitekim, kısmi normalleşmeye bağlı olarak talep deseninin yeniden genişlemesi, baskılanmış talebin devreye girmesi sonucunda tahsilat yüzde 72,5 oranında artmıştır.
- İthalattan alınan KDV tahsilâtı ise hem ithalatın hem de kurların artmasına bağlı olarak yüzde 64,5 oranında artmış ve 262 milyar TL'ye ulaşmıştır.
- Türkiye'de tekil vergi olarak en büyük vergi tahsilatı özel tüketim vergisinden elde edilmektedir. 2021 yılında tahsilat miktarı binde dokuz azalmasına rağmen bu durum geçerliliğini korumuştur. Bu gerilemenin temel nedeni ise petrol ve doğalgaz ürünlerindeki fiyat artışlarının tüketicilere yansıtılmaması için bir süre vergilerden karşılanmamasıdır. Böylece, bu vergi kaleminden elde edilen gelir yüzde 54,7 oranında gerilemiştir. Ayrıca elde edilen 31,2 milyar TL'lik gelir hedefin yüzde 59 oranında gerisinde kalmıştır. Bu nedenle de, 2021 yılı sonuna doğru bu uygulamadan vazgeçilmiş ve petrol fiyatlarında çok yüksek artışlar olmuştur.

- ÖTV tahsilâtının 2020 yılında en çok artan kalemlerinden biri; yüzde 42,4 oranında artış ile motorlu taşıtlardan alınan bölümü olmuştur. Kurlarda ortaya çıkan artışlar sonucu otomobil fiyatlarının artması bu gelişmenin temel nedeni olmuştur.

TABLO 2.36: 2020 YILINDA VERGİ GELİRLERİNİN DAĞILIMI

(Milyon TL)	2020		2021		ARTIŞ (%)
	GERÇ.	HEDEF	GERÇ.	GERÇ. (%)	
Merkezi Yönetim Gelirleri	1.028.446	1.101.146	1.407.399	127,8	36,8
I-Vergi Gelirleri	833.251	922.744	1.164.809	126,2	39,8
1. Gelir ve Kazanç Üz. Alınan Vergiler	263.898	300.462	397.603	132,3	50,7
a) Gelir Vergisi	158.842	195.288	219.632	112,5	38,3
b) Kurumlar Vergisi	105.057	105.174	177.970	169,2	69,4
Beyana Dayanan Kurumlar Vergisi	-268	1.694	13.967	824,6	5.306,0
Kurumlar Vergisi Tevkifatı	180	199	441	221,3	144,7
Kurumlar Geçici Vergisi	105.145	103.281	163.562	158,4	55,6
2. Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	17.281	20.091	21.110	105,1	22,2
a) Veraset ve İntikal Vergisi	1.298	1.220	2.255	184,8	73,7
b) Motorlu Taşıtlar Vergisi	15.983	18.521	18.832	101,7	17,8
c) Değerli Konut Vergisi	0	350	23	6,6	
3. Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	314.910	323.952	377.361	116,5	19,8
a) Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	71.555	71.579	123.444	172,5	72,5
b) Özel Tüketim Vergisi	207.283	213.731	205.392	96,1	-0,9
Petrol ve Doğalgaz Ürünleri (I)	69.009	75.682	31.292	41,3	-54,7
Motorlu Taşıtlar (II)	46.596	39.644	66.372	167,4	42,4
Alkollü İçkiler (III-a)	16.464	17.901	22.785	127,3	38,4
Tütün Mamülleri (III-b)	61.801	65.506	67.620	103,2	9,4
Kolalı Gazozlar (III-c)	1.341	1.583	1.973	124,6	47,1
Dayanımlı Tüketim ve Diğer Mallar (IV)	12.070	13.415	15.348	114,4	27,2
c) Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	27.069	28.462	33.027	116,0	22,0
d) Şans Oyunları Vergisi	3.464	4.081	6.092	149,3	75,9
e) Özel İletişim Vergisi	4.488	4.674	6.618	141,6	47,5
f) Dijital Hizmet Vergisi	1.061	1.425	2.830	198,6	166,7
g) Dahilde Alınan Diğer Mal ve Hizmet Vergileri	-10	0	-41		-305,3
4. Uluslararası Tic. ve Muam. Alınan Vergiler	185.452	220.026	297.477	135,2	60,4
a) Gümrük Vergileri	25.637	24.430	34.444	141,0	34,4
b) İthalde Alınan Katma Değer Vergisi	159.206	194.923	261.885	134,4	64,5
c) Diğer Dış Ticaret Gelirleri	609	674	1.148	170,3	88,4
5. Damga Vergisi	20.964	23.812	28.199	118,4	34,5
6. Harçlar	30.741	34.395	41.956	122,0	36,5
7. Başka Yerde Sın.mayan Diğer Vergiler	4	6	1.103	19.598,0	27.327,5
II-Diğer Gelirler	195.195	178.402	242.590	136,0	24,3

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- Diğer taraftan, petrol ve doğalgaz ürünleri, tütün mamulleri, motorlu taşıtlar ve alkollü içkilerden alınan ÖTV, bütçenin adeta kurtarıcısı konumuna gelmiştir. Bu çok da sağlıklı bir durum değildir.

Merkezi yönetim bütçesinin harcama kalemleri boyutunda yaşanan gelişmelerin detayları Tablo 2.39'da verilmiştir. Buradan;

- 2021 yılında yüzde 32,9 oranında artarak 1,6 trilyon TL'ye ulaşan merkezi yönetim bütçe harcamaları içinde en büyük tutarın 626,6 milyar TL ile cari transferlere ait olduğu görülmektedir. Bu transferler içinde 254 milyar TL'lik büyüklüğe ulaşan sağlık, emeklilik ve sosyal yardım giderleri en büyük alt gider kalemidir.
- Kamuda 2007 yılı sonunda 2,1 milyon olan çalışan sayısı 2021 yılı Eylül ayı itibarıyla yaklaşık 4,9 milyon kişiye ulaşmıştır. Bu yüzde 134'lük devasa personel artışının kamu hizmetlerinde ne düzeyde iyileşme getirdiği tartışabilir olsa da, bütçe harcamalarındaki büyüklüğü tartışma götürmeyecek boyutlara ulaşmıştır.
- Ancak, 2021 yılında bu harcamalarda yaşanan yüzde 20 düzeyindeki artış enflasyonun oldukça gerisinde kalmıştır. Bu farkın giderilmesi amacıyla yapılan maaş artışları da 2022 yılının bütçesini zorlayacak niteliklere ulaşmıştır.

TABLO 2.37: MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE GİDERLERİNİN DAĞILIMI

(Milyon TL)	2020	2021			ARTIŞ (%)
	GERÇ.	HEDEF	GERÇ.	GERÇ. (%)	
Me. Yön. Bütçe Giderleri (A+B)	1.095.461	1.346.139	1.599.642	118,8	32,9
A) Faiz Hariç Bütçe Giderleri	956.521	1.166.596	1.418.790	121,6	32,6
1. Personel Giderleri	282.488	326.633	346.258	106,0	20,3
2. SGK'ya Devlet Primi Giderleri	48.120	54.527	57.368	105,2	18,8
3. Mal ve Hizmet Alım Giderleri	75.550	89.067	130.104	146,1	34,2
4. Cari Transferler	451.122	536.014	626.664	116,9	25,8
a) Görevlendirme Giderleri	9.238	13.641	41.928	307,4	281,0
KİT Görevlendirme Giderleri	1.748	2.643	23.836	902,0	1.145,9
Halk Bankası-Esnaf ve Sanatkârlara Kredi Faiz Desteği	2.199	3.808	5.238	137,6	71,9
Ziraat Bankası-Tarımsal Üreticilere Kredi Faiz Desteği	4.172	5.453	4.718	86,5	6,0
Diğer Görevlendirme Giderleri	1.119	1.737	8.136	468,3	409,5
b) Hazine Yardımları	240.618	284.457	294.324	103,5	6,7
SGK'ya Hazine Yardımları	6.859	7.110	8.087	113,7	49,5
Sağlık, Emeklilik ve Sosyal Yardım Giderleri	218.779	259.737	254.072	97,8	3,3
Mahalli İdarelere Hazine Yardımları	1.868	1.991	1.850	92,9	2,3
Diğer Hazine Yardımları	13.112	15.619	30.316	194,1	33,7
c) Kar Amacı Gütmeyen Kur. Yapılan Trans.	3.249	3.808	5.551	145,8	39,6
d) Hane Halkına Yapılan Transferler	7.720	8.873	9.047	102,0	18,1
e) Tarımsal Destekleme Ödemeleri	21.969	22.000	24.125	109,7	9,9
f) Hane Halkına Yapılan Diğer Transferler	20.054	29.931	42.125	140,7	65,8
g) Sosyal Amaçlı Transferler	23.325	26.599	26.907	101,2	17,0
h) Yurtdışına Yapılan Transferler	4.407	6.073	6.248	102,9	25,7
i) Gelirden Ayrılan Paylar	120.541	140.632	176.408	125,4	42,0
Mahalli İdare Payları	90.707	106.943	135.674	126,9	42,0
Fon Payları	29.596	33.417	40.217	120,4	42,1
Gelirden Ayrılan Diğer Paylar	239	271	517	190,5	33,5
5. Sermaye Giderleri	56.607	103.734	130.926	126,2	39,7
6. Sermaye Transferleri	6.784	8.782	25.492	290,3	68,0
a) Yurtiçi Sermaye Transferleri	6.267	7.722	24.395	315,9	71,9
b) Yurtdışı Sermaye Transferleri	517	1.060	1.097	103,5	12,4
Kıbrıs	406	900	1.019	113,2	28,1
Diğer	111	160	78	48,5	-57,0
7. Borç Verme	27.087	37.984	101.978	268,5	242,8
8. Yedek Ödenekler	8.764	9.857	0	0,0	
B. Faiz Giderleri	138.940	179.542	180.852	100,7	35,0

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- Bütçe harcamaları içinde dikkat çeken bir harcama kalemi de tarımsal destekleme ödemelerine ilişkindir. Tüm girdilerin fiyatlarında rekor artışların yaşandığı 2022 yılında sektöre verilen destekler sadece yüzde 9,9 düzeyinde artmıştır. Tarıma, Ziraat Bankası aracılığıyla verilen kredi faiz desteğinin de sadece yüzde 6 artması bu durumu pekiştirmektedir. Pandemi sürecinde öneminin altı bir kez daha çizilen tarıma yönelik desteklerin reel olarak gerilemesi, yüksek ihtimalle, ithalat faturası olarak geri dönecektir. Bu nedenle tarıma bütçeden daha fazla kaynak ayrılması, en azından Tarım Kanunu'nda yazılı şekliyle GSYİH'nın yüzde biri düzeyine getirilmesi gerekmektedir.

Bütçe dengesi, bütçe gelir ve harcamalarındaki gelişmeler dikkatlice incelendiğinde, karşımıza pek de parlak bir tablo çıkmamaktadır. Gelir boyutunda bazı alt kalemlere yoğunlaşmış (taşıt, akaryakıt, tütün ve alkol) dolaylı vergilerin ağırlığı, harcama boyutunda esnekliği olmayan harcamaların (personel, faiz, cari transferler) payının artmaya devam etmesi söz konusudur.

2022 yılında artan borçlar ve faiz yükü ile SGK açıkları nedeniyle bütçedeki yapısal bozuklukların daha da artması kaçınılmaz görünmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin elinde kalan son çıpasının da kaybedilme riski bulunmaktadır.

2.2.6.2. BÜTÇE NAKİT DENGESİ VE FİNANSMANI

Bilindiği gibi bütçe dengesine emanet ve avans hesaplarının bakiyeleri eklenerek bütçe nakit dengesine ulaşılmaktadır. Bu denge durumu da finansman ihtiyacını veya fazlasını belirlemektedir. Türkiye'de bütçe dengesi 1971 yılından günümüze aralıksız açık verdiği için, nakit açığı da oluşmaktadır. 2021 yılına ilişkin bütçe nakit dengesi ve finansmanında yaşanan gelişmeler Tablo 2.40'da verilmiştir. Buradan;

- 192,2 milyar TL olan bütçe açığına emanet ve avans hesaplar eklendiğinde bütçe nakit dengesinin 129,9 milyar TL açık verdiği görülmektedir. Dolayısıyla, nakit açığı 2020 yılına göre yüzde 24,2 oranında azalmıştır. Bu gelişmenin gerisinde emanet hesaplarda yer alan ve 69,3 milyar TL ile daha önce görülmemiş büyüklüğe ulaşan emanet hesaplardaki fazla tutar bulunmaktadır.
- Emanet hesaplar; tahakkuk etmiş, bütçeye gider yazılmış ancak henüz alacaklısına ödenememiş tutarları göstermektedir. Daha çok müteahhit alacakları ve KDV iadelerinden oluşmaktadır. Bu sebeple, devlet 69,3 milyar TL tutarındaki alacağı 2021 yılında ödememiş ve 2022 yılına sarkıtmıştır. Bu da bütçe nakit açığını olabileceğinde düşük görünmesine neden olmuştur.

TABLO 2.38: MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE FİNANSMANI

(Milyon TL)	2018	2019	2020	2021	Değişim (%)
MER. YÖN. BÜTÇE DENGESİ	-72.813	-124.747	-175.292	-192.244	9,7
BÜTÇE EMANETLERİ	-1.472	2.062	4.472	69.312	1449,9
DİĞER EMANETLER	450	0	0 0	0	0
AVANSLAR	-14.631	-2.925	-683	-7.064	933,8
MER. YÖN. BÜTÇE NAKİT DENGESİ	-88.465	-125.610	-171.503	-129.996	-24,2
MER. YÖN. BÜTÇE FİNANSMANI	88.465	125.610	171.503	129.996	-24,2
A-BORÇLANMA (NET)	60.145	157.082	246.949	115.643	-53,2
1-DIŞ BORÇLANMA (NET)	9.656	31.805	25.172	28.444	13,0
Kullanım	41.391	66.426	68.255	91.160	33,6
Ödeme	-31.735	-34.621	-43.083	-62.716	45,6
2-İÇ BORÇLANMA (NET)	50.489	125.277	221.776	87.200	-60,7
a-TL Cinsinden Hazine Bonosu	4.521	9.987	-18.261	6.918	-137,9
Satış	7.959	22.472	23.937	6.918	-71,1
Ödeme	-3.439	-12.485	-42.197	0	-100,0
b-Döviz Cinsinden Hazine Bonosu	0	-109	0	0	
Satış	0	1.122	0	0	
Ödeme	0	-1.232	0	0	
c-TL Cinsinden Devlet Tahvili	41.216	64.384	112.207	131.841	17,5
Satış	111.089	135.056	255.109	282.473	10,7
Ödeme	-69.873	-70.671	-142.902	-150.631	5,4
d-Döviz Cinsinden Devlet Tahvili	4.752	51.014	127.830	-51.560	-140,3
Satış	4.998	53.238	160.890	112.925	-29,8
Ödeme	-246	-2.224	-33.060	-164.485	397,5
B-NET BORÇ VERME (-)	-938	-876	-775	-1.302	68,1
BORÇ VERME	68	0	367	242	-33,9
GERİ ÖDEME (-)	1.006	876	1.142	1.544	35,3
C-ÖZELLEŞTİRME GELİRİ	0	0	0	0	
D-TMSF GELİR FAZLALARI	0	0	0	0	
KASA/BANKA VE DİĞER İŞLEMLER	27.382	-32.348	-76.220	13.051	-117,1

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- 2021 yılında nakit açığının finansmanı için devlet içeriden net 87,2 milyar TL, dışarıdan ise 28 milyar TL borçlanmıştır. Geriye kalan nakit ihtiyacı ise mevcut nakitlerden (13 milyar TL) ve borç geri dönüşlerinden (1,3 milyar TL) karşılanmıştır. Yani, devletin borç stokundaki artış, yavaşlayarak da olsa, 2021 yılında da devam etmiştir.

Bütçe açığı ve borç geri ödemeleri ile ekonomi yönetiminin tercihleri çerçevesinde devletin borç çevirme oranları şekillenmektedir. Tablo 2.41'de yer alan veriler incelendiğinde;

- 2006-2021 döneminde iç borçlar için ortalama borç çevirme oranı yüzde 143 olmuştur. Yani devlet geri ödediğinden yüzde 43 oranında daha fazla borçlanmıştır. Böylesi bir durumda iç borç stokunun, dolayısıyla da faiz ödemelerine ayrılacak kaynak artacaktır. Bu süreç, ivmesi azalmakla birlikte, 2021 yılında da devam etmiştir.

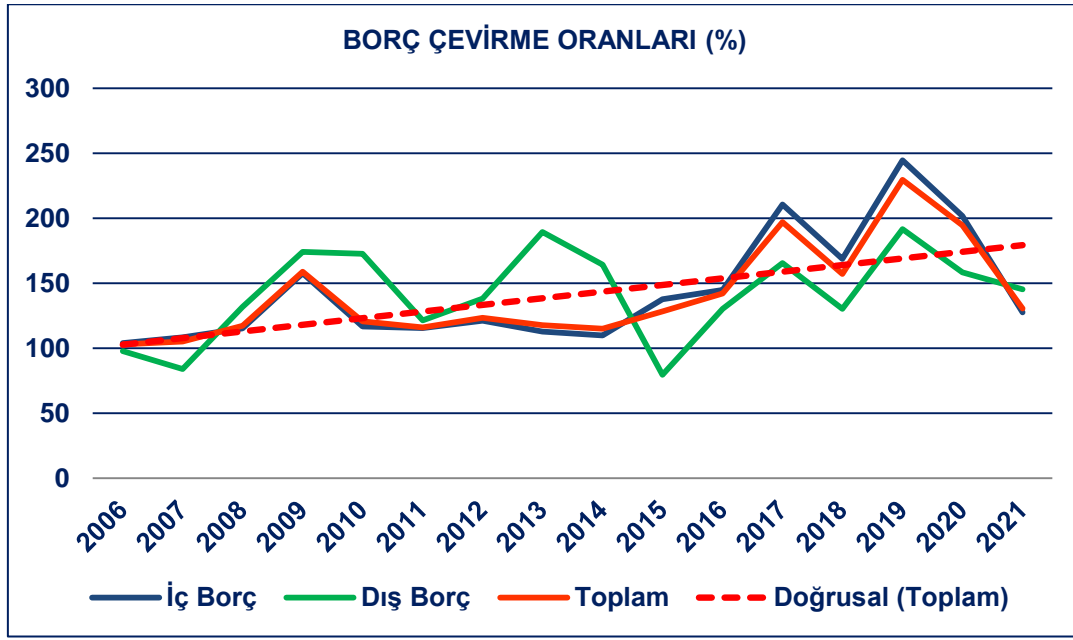
- Yine 2006-2021 döneminde devlet 1,8 trilyon TL iç borç geri ödemesi yaparken 2,6 trilyon TL yeniden borçlanmıştır. Bu gelişme iç borç stokundaki büyük artışı ortaya koymaktadır.

TABLO 2.39: MERKEZİ YÖNETİM BORÇ ÇEVİRME ORANLARI

Milyon TL ve (%)	TOPLAM İÇ BORÇLAR			TOPLAM DIŞ BORÇLAR			TOPLAM		
	Borçlanma	Ödeme	ROR	Borçlanma	Ödeme	ROR	Borçlanma	Ödeme	ROR
2006	116.231	-111.769	104	18.069	-18.476	97,8	134.300	-130.245	103,1
2007	116.223	-107.307	108,3	13.060	-15.538	84,1	129.283	-122.845	105,2
2008	103.983	-90.124	115,4	14.597	-11.075	131,8	118.580	-101.199	117,2
2009	149.897	-95.126	157,6	14.395	-8.272	174	164.292	-103.398	158,9
2010	162.637	-139.308	116,7	18.436	-10.680	172,6	181.073	-149.988	120,7
2011	112.073	-97.074	115,5	13.990	-11.522	121,4	126.063	-108.595	116,1
2012	101.899	-84.018	121,3	16.581	-11.987	138,3	118.480	-96.006	123,4
2013	144.528	-128.062	112,9	16.469	-8.702	189,3	160.997	-136.765	117,7
2014	129.430	-117.788	109,9	20.645	-12.569	164,2	150.075	-130.358	115,1
2015	92.831	-67.355	137,8	10.403	-13.092	79,5	103.234	-80.448	128,3
2016	92.067	-63.547	144,9	19.136	-14.684	130,3	111.203	-78.231	142,1
2017	127.248	-60.443	210,5	42.471	-25.655	165,5	169.719	-86.098	197,1
2018	124.047	-73.558	168,6	41.354	-31.735	130,3	165.401	-105.293	157,1
2019	211.839	-86.612	244,6	66.344	-34.621	191,6	278.183	-121.232	229,5
2020	439.935	-218.159	201,7	68.255	-43.083	158,4	508.190	-261.242	194,5
2021	402.315	-315.116	127,7	91.160	-62.716	145,4	493.475	-377.832	130,6
2021-2020	-8,6	44,4	-36,7	33,6	45,6	-8,3	-2,9	44,6	-32,9
TOP ve ORT.	2.627.183	-1.855.366	143,6	485.365	-334.407	124,0	3.112.548	-2.189.775	141,0

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

- 2021 yılında devletin 315 milyar TL geri ödeme, 402 milyar TL yeni borçlanma yapması sonucunda, iç borç çevirme yüzde 127,7 oranında gerçekleşmiştir. Bu arada 2020 ve 2021 yıllarında ödeme ve yeniden borçlanma rakamlarındaki devasa artış dikkati çekmektedir.
- Bununla birlikte, yüzde 127,7 düzeyindeki 2021 yılı iç borç çevirme oranı 2014 sonrası dönemin en düşük oranıdır. Bu gelişme emanet hesapların nakit açığını azaltması ve borç geri ödemelerinde kasadaki nakitten faydalanılmasından etkilenmiştir.
- 2006-2021 döneminde dış borçlar için ortalama bor çevirme oranı ise yüzde 124 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla devlet ödediği her 100 TL dış borç karşılığında dışarıdan 124 TL yeniden borçlanmıştır. Böylece dönem bütününde 334 milyar TL'lik dış borç geri ödemesi yapılırken 485,3 milyar TL yeniden borçlanılmıştır. Bu da kamu dış borç stokunun artması anlamına gelmektedir.

- 2021 yılında ise 62 milyar TL tutarında dış borç geri ödemesi, 91 milyar TL yeniden borçlanma yapılmıştır. Böylece, dış borç çevirme oranı önceki yıllara göre gerilemiş ve yüzde 145 olmuştur.
- İç ve dış borç çevirme oranlarındaki gelişmelere bağlı olarak 2006-2021 döneminde toplam borçlarda çevirme oranı yüzde 141 olarak gerçekleşmiştir. Bu veri ise 2,1 trilyon TL'lik toplam borç ödemesine karşılık 3,1 trilyon TL yeniden borçlanmaya işaret etmektedir. Dolayısıyla kamu toplam borç stoku artmaya devam etmiştir.

Özetle, son yıllarda yaşanan gelişmeler kamu dengeleri ve toplam borç stokunda belirgin bir kötüleşmeye işaret etmektedir. Faizlerdeki artış bu olumsuz gelişmeyi pekiştirecek, artan enflasyon ise borçlar çevirmeyi kolaylaştırabilecek bir gelişme olabilecektir.

2.2.6.3. KAMU BORÇ STOKU

Bütçe ve finansmanına ilişkin gelişmeler, trend yavaşlamış gibi görünse de, borçlanmanın devam ettiğini ortaya koymuştur. Tablo 2.42 incelendiğinde;

- İçeriden ve dışarıdan yapılan borçlanmalar sonucunda; 2015 yılında 440,1 milyar TL olan kamu iç borç stoku 2021 yılı sonunda 1,3 trilyon TL'ye, 238 milyar TL olan kamu dış borç stokunun TL karşılığı da 1,4 trilyon TL'ye, toplam kamu borç stoku da 678 milyar TL'den 2,7 trilyon TL'ye yükselmiştir.

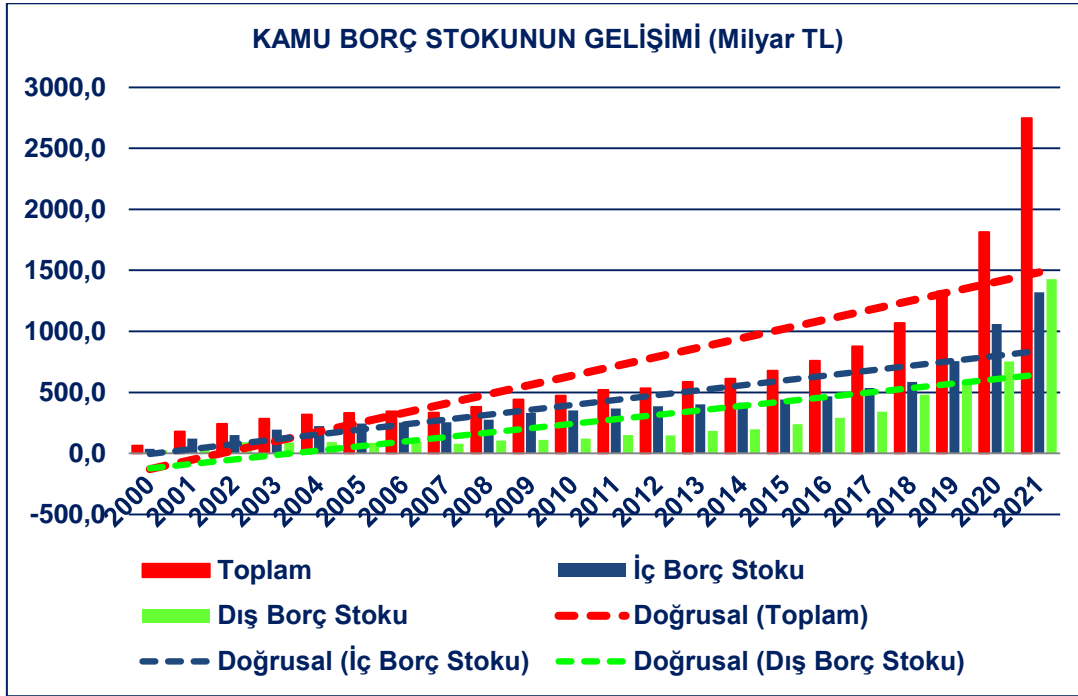
TABLO 2.40: MERKEZİ YÖNETİM TOPLAM BORÇ STOKU

(Milyar TL)	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Değişim (%)
Toplam	678,2	760	876,5	1.067,1	1.329,1	1.812,8	2.747,7	51,6
İç Borç Stoku	440,1	468,6	535,4	586,1	755,1	1.060,4	1.321,2	24,6
Hazine Bonosu	0	1	1	5,5	18,3	0,0	9,9	--
Devlet Tahvili	440,1	467,6	534,5	580,6	736,8	1.060,4	1.311,3	23,7
Dış Borç Stoku	238,1	291,3	341	481	574	752,5	1.426,5	89,6
Uluslararası Tahvil	167,3	211,4	252,3	364,9	451,2	593,0	1.087,3	83,4
Kredi	70,8	79,9	88,7	116,1	122,8	159,5	339,2	112,6
Merkezi Yönetim İç Borç Stokunun Elinde Bulunduranlara Göre Dağılımı								
Toplam	458,5	496,8	574,1	633,4	873,6	1.213,2	1.540,3	27,0
Yurt İçi Yerleşikler	379,1	410,8	462,8	544,4	785,7	1.164,9	1.495,1	28,3
Bankacılık Kesimi	224,3	236,4	270,4	339,5	507,1	823,0	1.119,6	36,0
Kamu Bankaları	85,6	93,3	101,6	141,1	223,3	423,8	594,9	40,4
Özel Bankalar	108,9	90,2	108,5	120,7	163,8	222,9	290,4	30,3
Yabancı Bankalar	25,7	48,9	55,9	61,5	74,6	92,6	122,7	32,6
Kalkınma ve Yat.Bank.	4,1	3,9	4,3	7,2	14,5	18,9	19,1	0,9
Katılım Bankaları				9	30,9	64,9	92,6	42,8
Banka Dışı Kesim	145,9	160,6	178	191,3	259,7	252,6	301,7	19,4
Gerçek Kişiler	1,5	0,9	1,3	3,5	3,7	11,6	13,6	17,2
Tüzel Kişiler	115,9	128	143,2	153,6	189,8	161,4	182,6	13,1
Menkul Kıy. Yat. Fon.	28,4	31,7	33,5	34,2	66,3	79,7	105,5	32,4
TCMB	9	13,9	14,5	13,6	18,9	89,3	73,8	-17,3
Yurtdışı Yerleşikler	79,4	86	111,3	88,9	87,9	48,3	45,2	-6,4

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- 2021 yılında da kamu borç stoku devasa boyutlarda artmıştır. Nitekim, kamu iç borç stoku 2021 yılının sonunda, 2020 yılına göre yüzde 24,6 oranında artarak 1,1 trilyon TL'den 1,3 trilyon TL'ye yükselmiştir. Aynı dönemde kamunun dış borç stoku ise TL bazında yüzde 89,6 oranında artarak 1,4 trilyon milyar TL'ye ulaşmıştır. Böylece, 2000 sonrası dönemde ilk kez kamu dış borç tutarı, iç borç tutarını aşmıştır. Kamunun dış borçlar yanında içeriden de döviz cinsinden borçlanması ve kurlarda yaşanan yüksek oranlı artışlar bu gelişmenin temel nedenidir.

- Bu gelişmelere bağlı olarak 2021 yılı sonunda kamunun TL bazında toplam borç stoku, 51,6 oranında artarak 1,8 trilyon TL'den 2,7 trilyon TL'ye yükselmiştir. Bir başka deyişle, 2020 yılına göre kamu borç stoku yaklaşık 935 milyar TL artmıştır.

- Veriler ve grafikten de görülebileceği gibi bu düzeyde bir borç artışı, 2003 sonrası dönemin hiçbir yılında söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla ileriki yıllarda çevrilmesi gereken borçlar da, ödenecek faizler de çok yüksek miktarlarda artacaktır.

2021 yılında kamu borçlarında uzun yıllardır tanık olunmayan bir düzeyde artış yaşanmıştır. Bu gelişme bütçeden anapara ve faiz ödemelerine ayrılacak miktarın daha artması anlamına gelecektir. Ayrıca bu, vergi hasılatının bileşimi itibariyle alt gelir gruplarından üst gelir gruplarına kaynak aktarılmasına neden olarak gelir dağılımını daha da bozacaktır. Bu sebeple, kamu borç stoku ekonomik olduğu kadar sosyal açıdan da sorunlar yaratacaktır.

2.2.6.4. KAMU BORÇLANMA FAİZLERİ

Tablo 2.43'da kamu iç borçlanma faizlerinin 2008-2021 dönemindeki aylık gelişimi verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

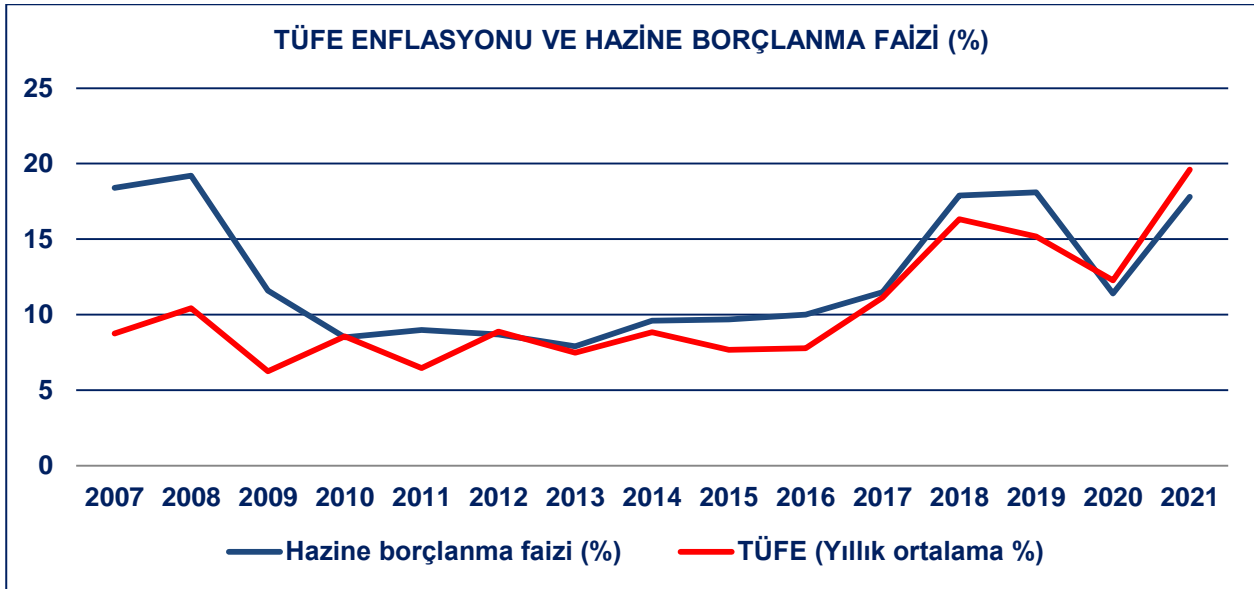
- 2000 sonrası dönemde yıllık ortalama olarak Hazine borçlanma faizleri 2013 yılında yüzde 7,9 ile en düşük düzeyine gerilemiştir. 2014 yılında yüzde 9,6 düzeyine yükselen borçlanma faizleri izleyen iki yılda istikrarlı seyretmiştir. 2017-2019 döneminde artış trendine giren bu faizlerde 2020 yılında belirgin bir gerileme yaşanmıştır. Ancak, 2021 yılında faizleri düşürmek için çıkılan yolda, TCMB politika faizi dışındaki tüm faizlerin artırılmasına neden olunmuş, Hazine borçlanma faizleri de bu gelişmeden nasibini almıştır.

TABLO 2.41:HAZINE İSKONTOLU İHALELERİ YILLIK BİLEŞİK FAİZ ORANLARI

AYLAR	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ocak	16,2	16,2	8,8	7,7	10,5	6,5	10,8	7,8	11,1	11,3	12,8	18,6	10,2	13,9
Şubat	16,7	15,0	8,5	8,7	9,4	6,2	10,9	8,1	10,9	11,1	12,7	18,6	10,7	13,7
Mart	17,5	14,3	8,7	9,0	9,6	6,5	11,1	8,2	10,1	11,4	13,4	19,7	11,0	15,4
Nisan	18,3	13,4	9,1	9,0	9,6	6,6	10,4	9,7	9,6	10,9	13,4	22,2	9,3	18,7
Mayıs	19,6	11,6	9,7	8,8	9,5	5,7	9,2	9,6	9,6	11,2	16,3	25,8	8,8	18,6
Haziran	21,5	12,1	9,1	9,1	9,1	8,4	8,7	9,9	9,3	10,8	18,1	23,6	9,0	19,1
Temmuz	20,5	11,0	8,4	9,1	8,0	9,0	8,6	9,6	9,1	11,0	18,7	20,4	9,9	18,4
Ağustos	18,9	9,5	8,4	8,9	7,9	9,3	9,2	10,5	9,7	11,0	22,5	15,3	14,1	18,5
Eylül	18,8	9,1	8,1	8,1	7,9	9,8	9,4	11,3	9,2	11,1	25,3	15,3	13,6	18,0
Ekim	20,6	7,5	7,7	8,4	7,5	8,5	9,8	10,8	9,7	12,0	23,8	14,3	13,3	18,9
Kasım	21,4	8,5	7,9	10,5	7,2	8,9	8,3	10,3	10,7	13,2	18,7	12,3	13,3	18,8
Aralık	18,6	9,0	8,0	10,3	5,8	9,2	8,8	10,9	11,4	13,0	18,6	11,7	13,6	21,6
Ortalama	19,2	11,6	8,5	9,0	8,7	7,9	9,6	9,7	10,0	11,5	17,9	18,1	11,4	17,8

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- Kamu iç borçlanma faizleri 2021 yılına makul bir düzeyde başlamış, Merkez Bankası başkanının değiştirildiği Mart ve Nisan ayında yükselmiştir. Kasım ayına kadar yüzde 18-19 aralığında yüksek ancak istikrarlı seyreden bu faizler, Aralık ayında yüzde 21,6 ile son 28 ayın en yüksek oranına gelmiştir.
- Hazine borçlanma faizleri aylık olduğu için karşılaştırma yapmak amacıyla 2021 yılına ilişkin yıllık ortalama enflasyon oranları (yıllık değil) dikkate alındığında, Hazinenin nominal olarak yükselmiş olmasına rağmen 2021 yılındaki borçlanmalar için negatif reel faiz ödediği anlaşılmaktadır. Kuşkusuz ödenen faizin reel düzeyi hakkında yorum yapabilmek için vade sonunu eklemek gerekecektir. Ancak, enflasyonist dinamikler dikkate alındığında, 2021 yılında tahvil alanların gelecek 2 yılda reel olarak kazanç elde etmeleri olası görünmemektedir.

2021 yılında alternatif finansal yatırım araçlarının getirileri de dikkate alındığında, 2022 yılında Hazine borçlanabilmek için daha yüksek faiz ödemek zorunda kalacaktır. Bu da, enflasyonun düzeyine bağlı olarak, kamu dengelerini olumsuz etkileyebilecek bir gelişme olacaktır.

2.2.7. ENFLASYON BOYUTUNDA

2021 yılında ortaya çıkan tablo göstermektedir ki, Türkiye enflasyonla mücadelede dünyanın en az başarılı ülkesi olup büyük olasılıkla, 2022 yılı da enflasyon açısından kayıp bir yıl olacaktır. 2021 yılı sonu itibariyle adeta 2000'li yılların başına dönüldüğü görüntüsünü veren enflasyonun geldiği düzey, dünya genelinde de yükselen enflasyonun arkasına sığınarak geçirilecek gibi değildir. Zira, Türkiye'deki enflasyonun düzeyini karşılaştırabilecek çok fazla ülke bulunmamaktadır.

Nihayetinde parasal bir olgu olan ve para miktarı ile mal-hizmetler arasındaki dengenin para lehine bozulması anlamına gelen enflasyon para politikalarında bir şeylerin yanlış yapıldığının en somut göstergesidir. Dünya genelinde enflasyonun yüzde 3-6 bandında bulunduğu ve Türkiye'de yüzde 50'ye ve daha fazlasına doğru yöneldiği dikkate alındığında, bu düzeyde enflasyonun sürdürülemez olduğu açıktır.

2021 yılına ilişkin aylık ve yıllık enflasyon verileri Tablo 2.43'de verilmiştir. Buradan;

- Yurtiçi Üretici Fiyatları Endeksindeki (Yİ-ÜFE) 2021 yılı Aralık ayında gerçekleşen yüzde 19,1'lik artış, 1983 sonrası dönemdeki, yani 468 ay içindeki en yüksek ikinci aylık enflasyon olmuştur. Bundan daha yüksek oranlı aylık ÜFE enflasyonu yüzde 32 ile 1994 yılının Nisan ayında görülmüştür. Bu ay, büyük bir krizin yaşandığı ve 5 Nisan Kararlarının alındığı dönemdir.
- Aralık ayında ÜFE enflasyonu yıllık bazda yüzde 79,9 gibi çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Bu da yine büyük bir krizin yaşandığı 2001 yılı Aralık ayından sonraki en yüksek Aralık ayı ÜFE enflasyonudur.
- Bu iki veri, ÜFE'de sadece sanayi ürünleri bulunduğu için, Türkiye'de sanayi ürünleri açısından enflasyonun çok kısa bir sürede adeta kontrolden çıktığını ortaya koymaktadır. Bu gelişmede kur artışlarının getirdiği ithal girdi maliyeti artışları yanında enerji ve akaryakıt fiyatlarında yapılan çok yüksek oranlı artışların da etkisi bulunmaktadır.
- Diğer taraftan, 2022 yılına da yüksek oranlı ücret artışları ve yine ilave yüksek oranlı elektrik, doğalgaz ve akaryakıt zamlarıyla girilmiş olması bu enflasyonun üç haneli sayılara ulaşabilmesine neden olabilecektir.

TABLO 2.42: 2021 YILI ENFLASYON ORANLARI (%)

Aylar	TÜFE		Yİ-ÜFE		(0,5 € + 0,5 \$) (%)	
	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık
Ara.20	1,3	14,6	2,4	25,2	-2,0	38,9
Oca.21	1,7	15,0	2,7	26,2	-4,1	31,3
Şub.21	0,9	15,6	1,2	27,1	-4,7	23,7
Mar.21	1,1	16,2	4,1	31,2	7,0	25,7
Nis.21	1,7	17,1	4,3	35,2	7,0	25,7
May.21	0,9	16,6	3,9	38,3	3,3	27,3
Haz.21	1,9	17,5	4,0	42,9	2,7	31,1
Tem.21	1,8	19,0	2,5	44,9	-0,9	28,2
Ağu.21	1,1	19,3	2,8	45,5	-1,9	16,6
Eyl.21	1,3	19,6	1,6	44,0	0,5	13,3
Eki.21	2,4	19,9	5,2	46,3	6,5	15,1
Kas.21	3,5	21,3	10,0	54,6	14,1	29,1
Ara.21	13,6	36,1	19,1	79,9	27,9	68,5

Kaynak: TÜİK

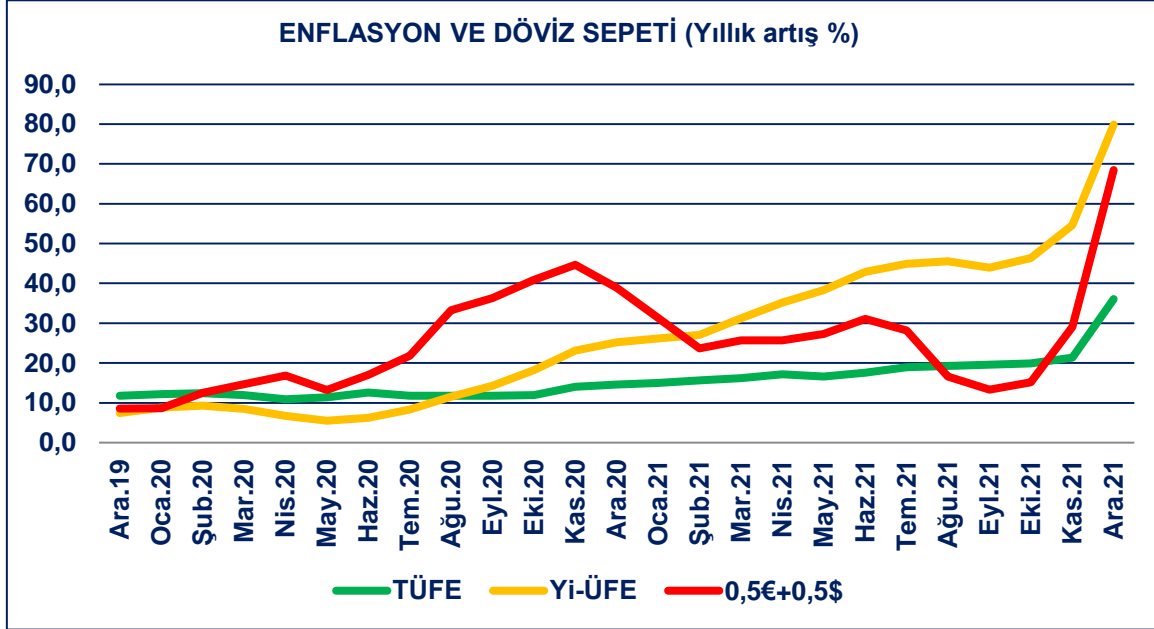
- 2021 yılında Tüketici Fiyatları Endeksinde (TÜFE) gerçekleşen gelişmeler değerlendirildiğinde ise, Mart ayı dışındaki tüm aylarda yıllık enflasyonun yükseldiği ve yılı Aralık ayındaki yüzde 13,6'lık sıçrama ile yüzde 36,1 düzeyinde kapattığı görülmektedir.

- TÜFE’de Aralık ayında karşılaşılan yüzde 13,6’lık enflasyon 1983 sonrasında en yüksek aylık Aralık ayı enflasyonudur. Ayrıca son 468 ayın ise üçüncü (Ocak 1988 ve Nisan 1994’ten sonra) en büyük enflasyonudur. Yüzde 36,1’lik yıllık TÜFE enflasyonu ise 2002 yılı Eylül ayı sonrasında, yani son 231 ayın en yüksek yıllık enflasyonu olmuştur.
- Bu veriler TÜFE enflasyonunda da bir kontrolden çıkmadan bahsedilebileceğini ortaya koymaktadır.
- 2021 yılında enflasyon boyutunda dikkat çeken önemli gelişme; ÜFE ve TÜFE enflasyonları arasındaki büyük ve uzun süreli farktır. Daha önce de ÜFE ve TÜFE arasında önemli farklar olmasına rağmen, bu farkın bu kadar uzun süre devam etmemiş olması üzerinde durulması gereken bir konudur. Ayrıca, bu durum; 2022 yılına potansiyel TÜFE enflasyonu aktarılması anlamına da gelmektedir. Yılbaşında elektrik, doğalgaz ve akaryakıt fiyatlarında yapılan artışların etkisi de eklendiğinde 2022 yılının enflasyonda yeni rekorlara açık olduğu söylenebilir.
- 2018 yılının ardından bir kez daha faiz-kur ve kur-enflasyon ilişkileri konusunda ciddi dersler içeren 2021 yılından, enflasyon boyutuyla geriye kırık bir karne kalmıştır. Bu süreç, dış kaynağa bağımlılığın makul düzeylere çekilmesi gerektiğini, kurları kontrol etmeden enflasyonu, enflasyonu kontrol etmeden kurların kontrol edilmesinin mümkün olmadığını, ayrıca enflasyonun altında bir nominal faizi ekonomik birimlerin kabul etmediğini de ortaya koymuştur. Aslında literatürde bu değişkenler arasındaki etkileşimler konusunda yaşayarak öğrenmeye gerek bırakmayacak düzeyde kaynak bulunmaktadır. Zira kanıtlanmış teorileri yeniden ve tersten test etmeye kalkışmak maliyeti yüksek bir tercih olmaktadır. Türkiye’de de böyle olmuştur.

Diğer taraftan, TÜFE ve Yİ-ÜFE enflasyonları ile yarım dolar ve yarım Euro’dan oluşan döviz sepetindeki yıllık değişimleri gösteren grafik incelendiğinde;

- Türkiye’de döviz sepetinin 2020 sonrasında iki kez ralli yaptığı görülmektedir. Bunların ilki; 2020 Haziran-Kasım dönemi, ikincisi ise 2021 Kasım-Aralık dönemidir. Yine ilki döviz rezervlerinin eritilerek kurların kontrol edilebilmesi çabasının ardından, ikincisi ise TCMB politika faizinin enflasyonun altına çekilmesi tercihinden sonra gelmiştir.

- 2020 yılında döviz sepetindeki artışa TÜFE enflasyonu sınırlı tepki vermiş iken, ÜFE hızlı bir şekilde uyum sağlamış ve artış trendini 2021 yılında da devam ettirmiştir. TÜFE enflasyonu 2021 yılı boyunca ılımlı bir artış gösterirken, adeta yılın son ayında kur artışıyla uyumlu ve yüksek bir tepki vermiştir.

- Yapılan korelasyon hesaplamalarına göre kur artışlarına 2020 yılında ÜFE, 2021 yılında ise TÜFE daha uyumlu davranmıştır. 2020'deki durum, perakendeci ve hizmet üreticilerinin pandemi nedeniyle işlerin daha da yavaşlamasını istememeleri ile açıklanabilir. Ancak, 2021 yılı sonuna doğru maliyet artışlarının taşınamaz hale gelmesiyle TÜFE'de de tarihi bir patlama yaşanmıştır. Her şeye rağmen 2020-2021 döneminde; döviz sepeti-TÜFE enflasyonu ve ÜFE ile TÜFE enflasyonu etkileşimi konusunda açıklanmaya muhtaç boyutlar bulunduğu söylenebilir.
- ÜFE'nin kur artışlarına hemen uyum sağlaması, Türkiye'nin bulunduğu coğrafya ve ürün deseni itibarıyla sağladığı navlun ve kur artışının getirdiği fiyat avantajlarının ihracatı artırmasıyla ilgilidir. Bir başka deyişle dış talep; canlı ve avantajlı fiyat sunduğu için ihracat potansiyeli olan firmalar kur artışlarının getirdiği maliyet artışlarını kolaylıkla iç piyasa fiyatlarına da yansıtabilmişlerdir.
- Bu veriler ve açıklanmalardan Türkiye'de döviz kuru artışlarından enflasyona geçişkenliğin hem hızlandığını hem de geçişkenlik katsayısının arttığını söylemek mümkündür. Bir başka deyişle enflasyonun kura duyarlılığı iyiden yükselmiştir ve bundan sonra kurlardaki artışın daha hızlı ve yüksek oranda ürün fiyatlarına yansımaları söz konusu olabilecektir.

- Diğer taraftan, 2022 yılı başında gerek asgari ücrette gerekse kamu çalışanlarının ücretlerinde yapılan artışların, Ocak ve izleyen aylarda, girişimcilerin maliyet artışlarını ürünlerine yansıtması daha kolay hale getirebilecek, bu da enflasyonu farklı bir platoya taşıyabilecektir.
- Şu da vurgulanmalıdır ki; Türkiye’de yaşanan kur artışları ve buna bağlı olarak yükselen enflasyon rasyonel olmayan politikaların sonucudur. Bir başka deyişle, TCMB politika faizinin yüzde 1-3 aralığında artırılmasıyla oluşturulabilecek istikrar ortamı, teorik zemini olmayan tartışmalı deneysel çabalara feda edilmiş ve herkese büyük bir fatura çıkarılmıştır. Bu durum, başta ekonomi politikası karar birimleri olmak üzere tüm kesimlerce iyi değerlendirilmelidir.

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de pandeminin devam ettiği 2021 yılında, uygulanan ekonomi politikaları ve yaşanan gelişmeler her sektöre ve kesime farklı dozda yansımıştır. Bunun bir ölçme alanı da, maliyet artışlarının farklılaşması yanında talep desenindeki kaymalardan da etkilenerek fiyat artışlarının ürün-grup-sektör bazında farklılaşmasıdır. Bu durumu Tablo 2.44 aracılığıyla görmek mümkündür. Nitekim;

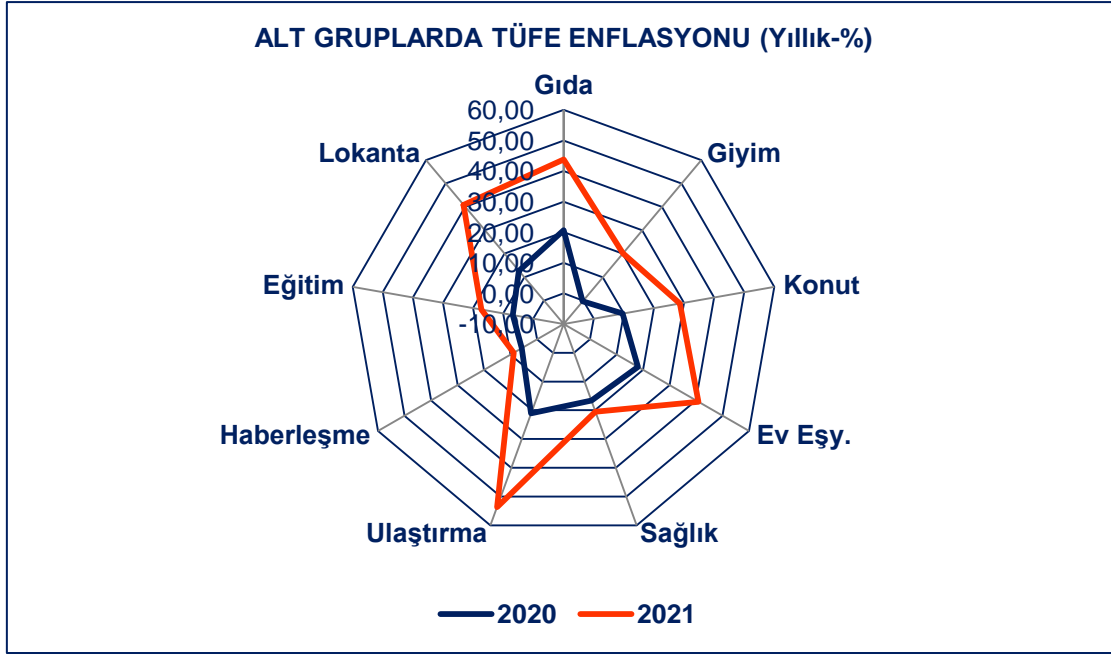
- 2021 yılı sonu itibariyle sektörel bazda en yüksek fiyat artışlarının; ulaştırma, gıda, ev eşyası ve lokanta ürünlerinde gerçekleştiği görülmektedir. Ulaşım hizmeti fiyatlarındaki artış devasa boyutlara ulaşan akaryakıt fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Gıda ürünlerindeki yüksek fiyat artışları ise hem tarımsal üretim hem de lojistik maliyetlerindeki artışla yakında ilgilidir. Ev eşyası ve lokanta hizmetleri fiyatlarındaki artışın da; maliyet artışları yanında normalleşme süreciyle birlikte talepteki artış ve de kapalı dönemin olumsuzluklarını telafi etme çabasıyla kaynaklandığı söylenebilir.

TABLO 2.43: BAZI SEKTÖRLERDE YILLIK TÜFE ENFLASYON ORANLARI (%)

	TÜFE	Gıda	Giyim	Konut	Ev Eşy.	Sağlık	Ulaştırma	Haberleşme	Eğitim	Lokanta
2020-12	14,60	20,61	-0,32	9,59	18,04	16,67	21,12	5,73	6,84	12,70
2021-1	14,97	18,11	2,12	11,56	23,25	16,99	21,43	6,32	6,13	12,89
2	15,61	18,40	6,31	11,69	23,74	18,11	22,47	7,15	6,13	13,44
3	16,19	17,44	7,43	12,17	23,64	19,17	24,85	8,01	8,33	15,39
4	17,14	16,98	11,03	13,60	22,27	19,20	29,31	9,05	10,21	16,81
5	16,59	17,04	5,75	14,08	21,79	19,30	28,39	8,07	10,57	17,73
6	17,53	19,99	7,05	14,62	25,69	19,06	26,29	6,13	10,86	18,86
7	18,95	24,92	8,54	19,31	22,70	18,61	24,62	4,41	10,61	20,63
8	19,25	29,00	7,47	19,30	22,91	17,88	21,76	4,79	10,75	21,48
9	19,58	28,79	7,32	20,97	23,27	17,47	20,21	4,99	16,53	23,27
10	19,89	27,41	8,08	21,30	23,03	17,19	20,67	5,29	16,73	25,23
11	21,31	27,11	8,33	23,78	25,14	17,29	22,74	5,77	17,04	28,90
12	36,08	43,80	20,13	28,57	40,95	20,52	53,66	8,76	17,23	40,85

Kaynak: TÜİK

- Salgının etkisini yoğun olarak gösterdiği ve hareketliliğin kısıtlandığı dönemde talebi oldukça gerileyen giyim eşyalarında 2020 yılında fiyat artışı olmamışken, 2021 yılında özellikle de Aralık ayında çok yüksek fiyat artışları gerçekleşmiştir.
- Farklı gruptaki fiyat artışlarının pandemiden etkilenme düzeyi ve dövizle ilgili girdi kullanım oranına göre farklılaşması, kaynak dağılımını etkileyebilecektir. Bunun ne düzeyde gerçekleşeceğini ise 2022 yılında uygulanacak ekonomi politikaları ve konjonktür netleştirecektir.

Kısaca ifade etmek gerekirse; 2021 yılında enflasyon öncelikli konu olarak öne çıkmıştır. Enflasyon ve bağlı değişkenlerin dinamiklerinde ciddi hareketler bulunmaktadır. Bu süreçte ekonomi politikası tercihleri de etkili olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye yeniden çözümü zorlu yüksek enflasyon sürecine girmiştir. 2022 yılı başında hem talep hem maliyet enflasyonu devrede olacak, ücretlilerin satınalma gücü azaldıkça, maliyet enflasyonunun daha belirginleşmesi söz konusu olabilecektir.

Yılın ikinci çeyreğinde iç talepteki yavaşlamayla birlikte, dış talepteki gelişmelere bağlı olarak, Türkiye'yi stagflasyonist veya slumflasyonist bir süreç bekleyecektir. Bu süreci tersine çevirebilecek bir anlayış ve politika çerçevesi ise ortada bulunmamaktadır.

2.2.8. FİNANSAL YATIRIM ARAÇLARI BOYUTUNDA

14-15. yüzyılda başlayan ticari kapitalizm yerini 18-19. yüzyılda sınai kapitalizme, sınai kapitalizm de yerini 20. yüzyılın sonlarına doğru finansal kapitalizme bırakmıştır. Finansal kapitalizmde girişimciler açısından reel üretim yanında, hatta daha fazla öne çıkan kazanç alanı finansal yatırımlar olmuştur. Bugünün dünyasında, anlık olarak bile değerler değiştiği için, tam olarak söylemek mümkün olmasa da, reel üretimin 10-15 katı büyüklüğünde finansal varlıktan söz edilmektedir. Aslında bu durum da dünya ekonomisinde yaşanan sorunların önemli kaynaklarından biridir. Zira, ekonomi politikalarının dizaynında daha çok egemen kesim haline gelen finansal sistemin beklentileri belirleyici olmaktadır.

Dünya genelindeki bu süreç Türkiye'ye de yansımıştır. Göçebe kültürün izlerinin hala belli ölçüde toplumda taşınıyor olması, bunun getirdiği fırsatçılık ve kurnazlık, ayrıca bir şekilde toplumda oluşan kolay yoldan kazanma beklentisi, yansımanın biçimini şekillendirmiştir.

Ancak, bugünün gelişmiş ülkeleri finansal piyasaları güçlü bir reel ekonominin üzerine inşa etmişken, Türkiye'de bu mümkün olamamıştır. Bu nedenle, finansal veya reel sektörde yaşanan olumsuzluklar çok kolayca birbiri içine geçebilmektedir.

Reel ekonomiye göre daha zayıf olan finansal piyasalardaki olumsuzlukların Türkiye'de çok hızlıca reel bir krize dönüşmesi mümkün olabilmektedir. Her 7-9 yılda bir ekonomik kriz yaşanıyor olması ve bu krizlerin çoğu kez finansal boyuttaki gelişmelerden kaynaklanması da bunu teyit eden bir durumdur.

Böylesi bir yapı içerisindeki Türkiye ekonomisinde yerleşik vatandaşların portföy tercihleri Tablo 2.45'de verilmiştir. Buradan;

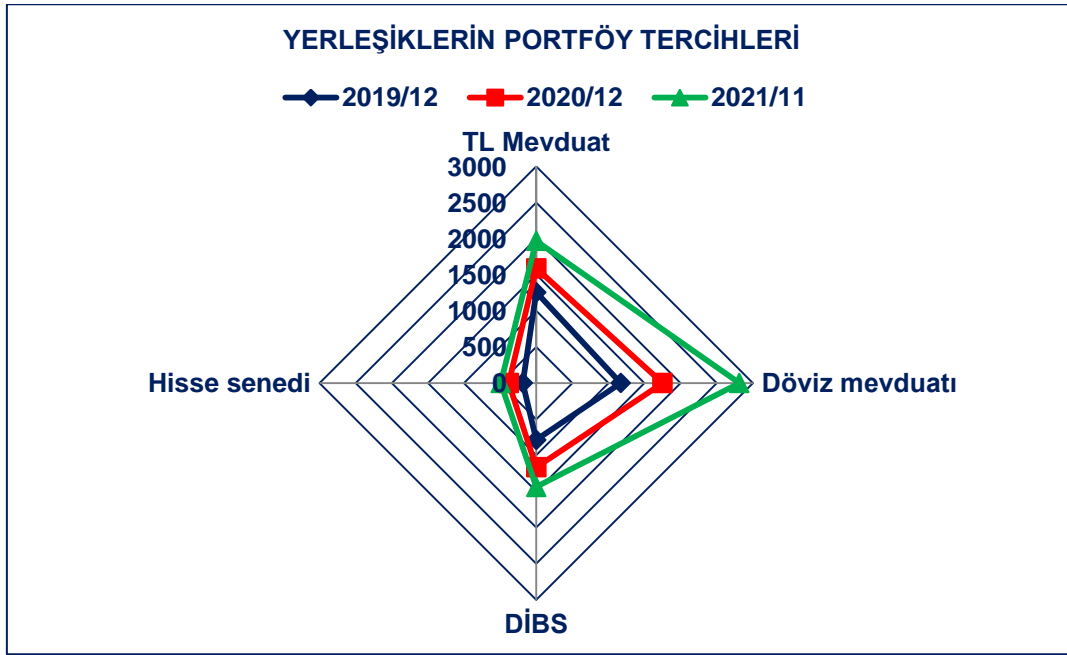
- Türkiye'de portföy tercih sıralamasının genellikle; TL mevduat, döviz (yabancı para) mevduatı, Devlet iç borçlanma senedi (DİBS) ve hisse senedi şeklinde olduğu görülmektedir. Özel sektör tahvilleri ve Eurobond'lar ise daha sınırlı bir miktarda olup, düşük paya sahiptirler.

TABLO 2.44: YERLEŞİKLERİN PORTFÖY TERCİHLERİ (Milyar TL)

Tarih	TP Mevduat/ Katılım Fonu	YP Mevduat/ Katılım Fonu	DİBS (Repo dahil)	Hisse Senedi	Özel Sektör Tahvili	Eurobond	TOPLAM
2010	410,9	158,7	344,6	59,0	2,6	5,4	981,3
2015	708,8	470,7	379,1	85,1	45,8	9,2	1.698,8
2018	1.034,8	880,1	544,4	111,1	69,7	18,8	2.658,9
2019	1.257,0	1.170,4	785,7	185,8	91,0	25,9	3.515,8
2020 Aralık	1.589,7	1.750,2	1.164,9	380,8	96,5	29,2	5.011,4
2021 Ocak	1.577,5	1.757,7	1.158,1	406,5	94,5	49,3	5.043,6
2021 Şubat	1.613,1	1.697,6	1.177,7	414,6	96,6	49,7	5.049,3
2021 Mart	1.675,5	1.798,8	1.185,4	404,2	95,4	52,6	5.211,9
2021 Nisan	1.695,3	1.861,7	1.207,0	402,8	94,9	56,1	5.317,8
2021 Mayıs	1.694,1	1.946,9	1.214,9	405,3	97,5	60,1	5.418,8
2021 Haziran	1.720,9	1.984,5	1.227,0	385,3	103,4	62,9	5.484,1
2021 Temmuz	1.768,6	1.993,0	1.236,6	396,3	104,5	63,9	5.562,9
2021 Ağustos	1.780,6	2.001,2	1.257,9	413,5	106,2	65,1	5.624,5
2021 Eylül	1.845,3	2.060,2	1.285,3	402,6	108,1	67,2	5.768,6
2021 Ekim	1.913,4	2.231,0	1.321,7	435,9	112,0	77,2	6.091,2
2021 Kasım	1.968,9	2.813,2	1.439,0	491,4	114,8	95,7	6.923,1
2021/11-2020/12 (%)	23,9	60,7	23,5	29,0	18,9	227,4	38,1

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı

- Pandemi öncesinde, yani 2019 yılında toplam portföy içinde; TL mevduatların payı yüzde 35,8, döviz mevduatlarının yüzde 33,3, DİBS'lerin yüzde 22,3 ve hisse senetlerinin yüzde 5,3 düzeyinde olduğu anlaşılmaktadır. 2020 yılı sonunda portföy bileşiminde az da olsa döviz mevduatı, DİBS ve hisse senedi yönünde bir kayma olmuştur.
- Ancak, 2021 yılı Kasım ayına gelindiğinde portföy bileşiminde çok belirgin bir değişim yaşanmış ve döviz mevduatlarının payında ciddi, Eurobondların payında da önemli bir artış gerçekleşmiştir. Böylece 6,9 trilyon TL'lik portföy büyüklüğünün 2,8 trilyon TL'si döviz mevduatlarında (yüzde 40,6), 1,9 trilyon TL'si TL mevduatlarda (yüzde 28,4), 1,4 trilyon TL'si DİBS'lerde (yüzde 20,8) ve 491 milyar TL'si hisse senetlerinde tutulmaya başlanmıştır. Grafikten portföy bileşimindeki değişimi görmek mümkündür.

- Bu gelişmeler vatandaşların TL varlıklara güveninin azaldığını ortaya koymaktadır. 2021 yılı Eylül ayından itibaren faiz indirimlerinin ve buna bağlı olarak kur artışlarının başlamasının da etkisiyle vatandaşlar döviz yatırımına yönelmiştir.

Tablo 2.46’da finansal yatırım araçlarının 2021 yılındaki yıllık getirilerine yer verilmiştir. Buradan;

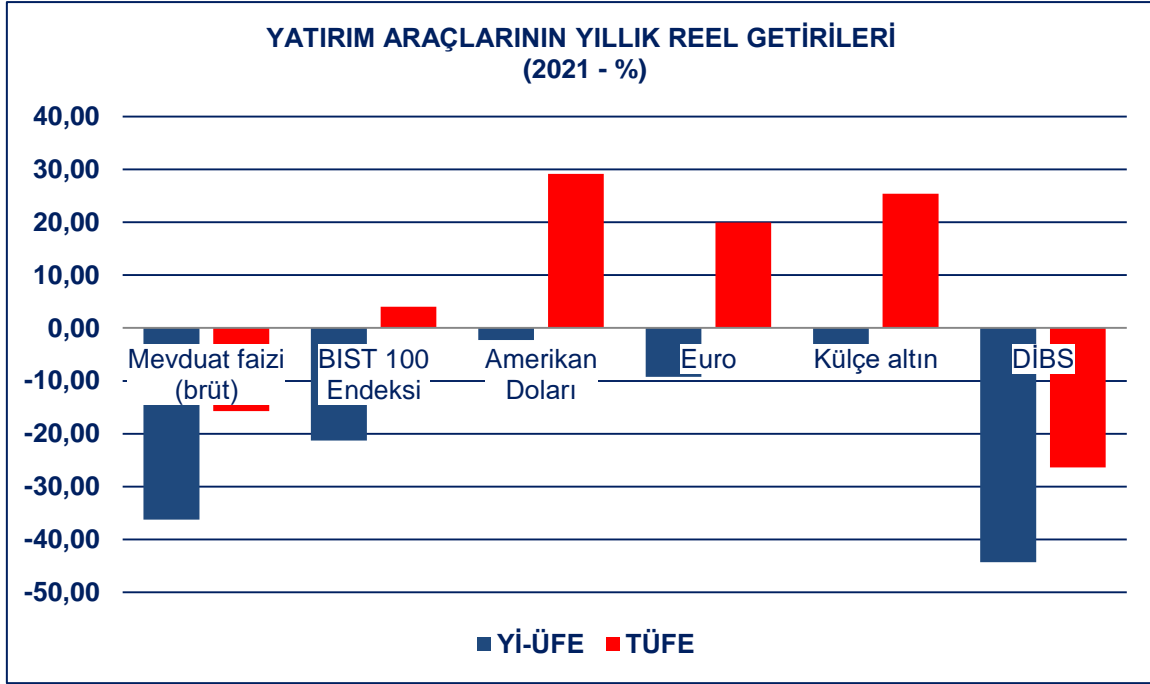
- Yİ-ÜFE ile indirildiğinde tüm finansal yatırım araçlarının yatırımcısına reel olarak zarar ettirdiği görülmektedir.
- TÜFE ile enflasyondan arındırıldığında ise yatırımcısına yıllık bazda en yüksek reel getirileri sırasıyla: Dolar (% 29,19), külçe altın (% 25,43), Euro (% 19,99) ve Borsa yani BIST 100 endeksinin (%4) sağladığı görülmektedir.

TABLO 2.45: 2021 YILINDA BAZI YATIRIM ARAÇLARININ GETİRİSİ

YATIRIM ARAÇLARI	YILLIK		
	Nominal Getiri (%)	Reel Getiri (%)	
		Yİ-ÜFE (%36,08)	TÜFE (%79,89)
Mevduat faizi (brüt)	14,67	-36,26	-15,73
BIST 100 Endeksi	41,53	-21,32	4,00
Amerikan Doları	75,80	-2,27	29,19
Euro	63,28	-9,23	19,99
Külçe altın	70,68	-5,12	25,43
DİBS	0,20	-44,30	-26,37

Kaynak: TÜİK

- 2021 yılında reel olarak devlet iç borçlanma senetleri (DİBS-%26,37) ve mevduat faizi (%15,73) ise yatırımcısına kaybettirmiştir. Reel getiri hesabının TÜFE değil de Yİ-ÜFE ile yapılması durumunda ise, ÜFE enflasyonu çok daha yüksek olduğu için, reel getiriler gerilemekte, kayıplar artmaktadır.
- Bu veriler çerçevesinde tasarrufunu TL olarak faizde değerlendiren yatırımcıların 2021 yılını büyük oranlı kayıpla kapattıkları görülmektedir. Bu kayıp alternatif yatırım araçlarının getirisi dikkate alındığında daha da artmaktadır.

- Son iki yılda TL (faiz) yatırımcısına zarar ettirmiştir. Bu koşullarda, üstelik negatif reel faiz vererek, vatandaşların dövizlerini bozdurarak TL'ye geçmelerini beklemek rasyonel değildir. Kur Korunmalı Mevduat uygulamasının gördüğü ilgi karşısında ve enflasyonun üç hanelere gelmesinin dillendirildiği bir ortamda, istenen başarıyı sağlaması ihtimali zor olabilecektir.
- Bu nedenle enflasyon garantili yeni bir uygulamaya ihtiyaç bulunduğu söylenebilir. Kuşkusuz TCMB'nin mevcut faiz politikasından vazgeçmesi, sadece vatandaşların dövizden TL'ye geçmelerine değil aynı zamanda dış kaynak girişi sağlayarak döviz arzının artmasına da imkan verebilecektir.
- Dolayısıyla, hem talebi azaltacak hem de arzı artıracak reel faiz politikasına geçilmesi çok daha olumlu sonuçlar doğurabilecektir. Zira gelinen noktada kur artışlarının ekonomiye faiz artışlarından daha fazla zarar verdiği de dikkate alınmalıdır.

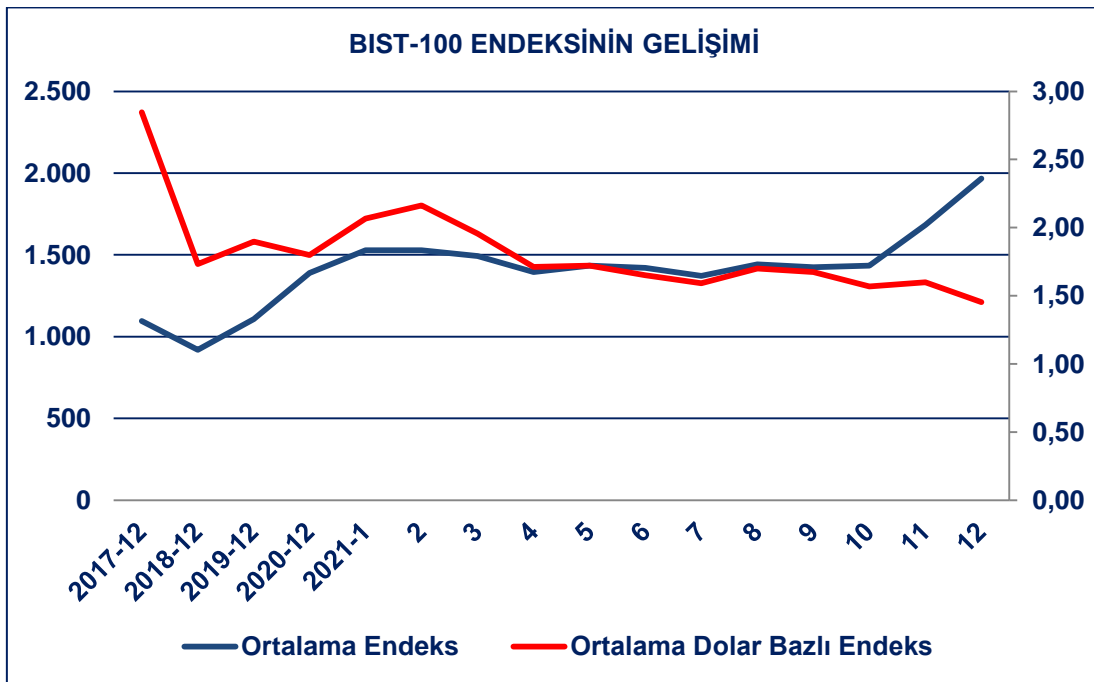
TABLO 2.46: BORSA ENDEKSİ VE İŞLEM HACMİNDE GELİŞMELER

	Ortalama Endeks	Ortalama Dolar Bazlı Endeks	Ortalama İşlem Hacmi (Milyon TL)	Ortalama İşlem Hacmi (Milyon Dolar)
2017-12	1.095	2,85	6.551	1.706
2018-12	919	1,73	5.603	1.026
2019-12	1.107	1,90	12.617	2.160
2020-12	1.389	1,80	39.678	5.150
2021-1	1.528	2,07	46.578	6.304
2	1.529	2,16	43.582	6.168
3	1.492	1,96	35.089	4.593
4	1.395	1,71	23.799	2.922
5	1.435	1,72	22.428	2.685
6	1.420	1,65	18.932	2.202
7	1.371	1,59	15.341	1.784
8	1.441	1,70	20.680	2.441
9	1.425	1,67	19.349	2.266
10	1.434	1,57	22.829	2.483
11	1.683	1,60	40.230	3.756
12	1.966	1,45	48.723	3.555
ORTALAMA	1.510	1,74	29.797	3.430

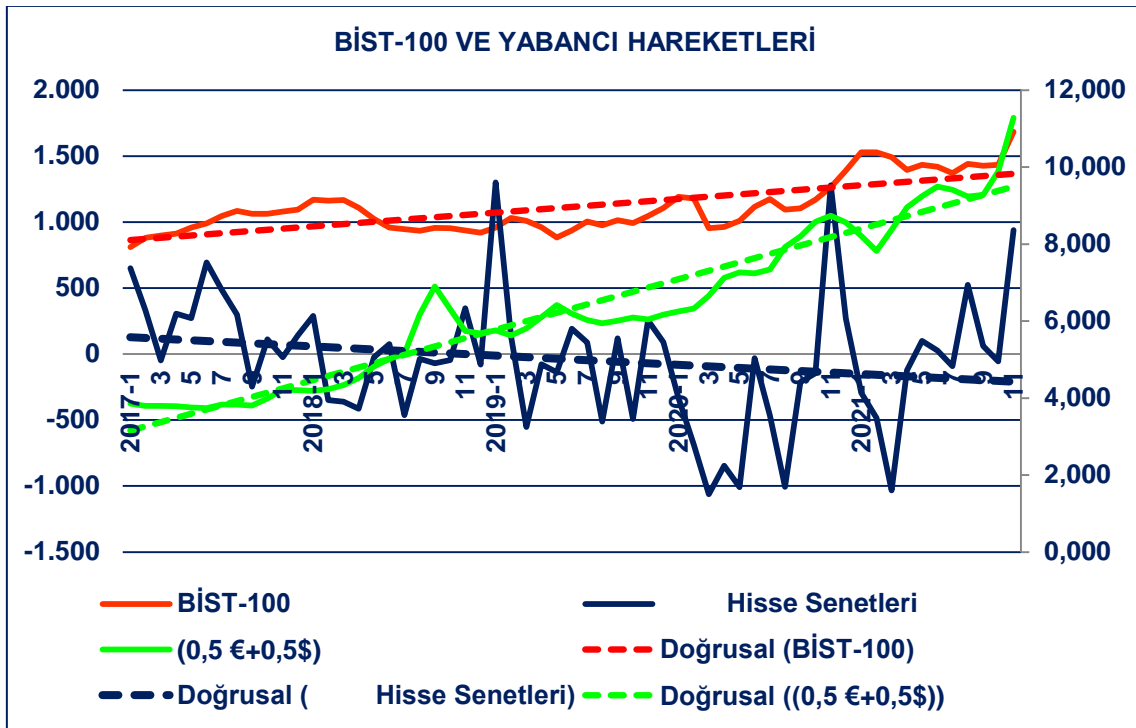
Kaynak: Borsa İstanbul

Borsa İstanbul'da 2021 yılında endeks bazında aylık olarak yaşanan gelişmeler Tablo 2.47'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- BIST-100 endeksi 2021 yılının ilk 10 aylık bölümünde çok dar bir bantta dalgalanmış, yılın son iki ayında ise önemli ölçüde yükseliş kaydetmiştir. Bu artışa rağmen endeks dolar bazında sürekli gerilemiştir.

- 2020 yılında borsada günlük ortalama işlem hacmi 29,7 milyar TL olmuş, Aralık ayında 1.966 ile endeks yılın en yüksek değerine ulaşmıştır.
- Diğer taraftan, uzun yıllar boyunca Borsa İstanbul'da yabancı yatırımcılar ağırlıkta olmuştur. Ancak son yıllarda yabancılar borsadan önemli ölçüde çıkmış, Borsadaki payları yüzde 40'ın altına gerilemiştir.
- Grafikten de görülebileceği gibi, 2021 yılının ilk dört ayında borsadan yabancı yatırımcı çıkışı gerçekleşmiştir. İzleyen aylarda küçük tutarlarda girişler olmuş, ilki Ağustos'ta (523 milyon dolar) ve ikincisi de Kasım ayında (938 milyon dolar) olmak üzere önemli tutarda yabancı girişleri olmuştur. Ancak, yılın 11 aylık bölümünde toplamda 433 milyon dolarlık çıkış gerçekleşmiştir.

Özetle, 2021 yılı TL yatırımcılarına zarar ettirirken, dolar, altın, Euro yüksek, borsa düşük değerde reel getiri sağlamıştır. Bu kazanç/kayıp oluşumunda öncelikle piyasa dinamikleri değil, yönetsel tercih ve kararlar belirleyici olmuştur.

2.2.9. BANKACILIK BOYUTUNDA

2021 yılında Merkez Bankası, para, banka ve krediler boyutlarında yaşanan gelişmeler izleyen bölümde değerlendirilmiştir.

2.2.9.1. TCMB BİLANÇOSU VE REZERVLER

2020 ve 2021 yıllarında Türkiye ekonomisinin en önemli gündem maddelerinden biri Merkez Bankası başkanları ve döviz rezervleri olmuştur. Bu süreçte, merkez bankası bağımsızlığı, kurumsal güven, yeterli rezerv, rezervin anlamı, swap anlaşmaları gibi konu ve kavramlar geniş kitlelerin de gündemlerine girmiştir.

Merkez Bankasının biri haftalık (haftalık vaziyet planı) diğeri de günlük olarak (analitik bilanço) yayınlanan iki temel bilançosu bulunmaktadır. Analitik bilanço, vaziyet planının sadeleştirilmesi ve para politikası uygulamaları açısından daha kolay anlaşılır hale getirilmesiyle oluşturulmaktadır. Bu sadeleştirme işleminde vaziyet planından öncelikle para politikasını ilgilendirmeyen hesaplar çıkarılmakta, ardında da hem aktif hem de pasifteki hesaplar TL (İç varlık ve Merkez Bankası parası) ve TL dışı (Dış varlıklar ve döviz yükümlülükleri) olmak üzere iki ana hesaba ayrılmaktadır.

Merkez bankasının aktifinde yer alan dış varlıklar; döviz ve altın varlıklarını/alacaklarını tanımlarken, pasifteki döviz yükümlülükleri de içeriye ve yurtdışına olan döviz borçlarını göstermektedir. Aktifteki iç varlıklar kalemi de merkez bankası parası ile finanse edilen TL cinsinden alacakları içermektedir.

Gündeme yoğun olarak gelen rezerv varlıklar ise sadece analitik bilançonun aktifindeki döviz ve altın varlıklarını içerdiğinde brüt rezerv, bu rezervlerden pasifteki döviz yükümlülüklerinin düşülmesi ile bulunan da net rezervleri tanımlamaktadır.

Merkez Bankalarının net rezervlerine bilanço dışında kalan swap işlemlerinden doğan net alacak/borçların eklenmesiyle “swap dahil net rezerv” bulunmaktadır. Türkiye’de Merkez Bankasının kurları kontrol etmek amacıyla büyük miktarlarda döviz satışı sonrasında azalan rezervlerini swap işlemlerinden elde ettiği döviz borçları ile telafi etmeye çalıştığı görülmektedir.

Merkez Bankası analitik bilançosunda ortaya çıkan değişimler, ana hesaplar itibarıyla Tablo 2.48’de verilmiştir. Buradan;

- 2018 yılından sonra bilançoda hızlı bir büyüme gerçekleştiği ve 2017 yılında 396 milyar TL olan aktif/pasif büyüklüğünün 2021 yılı sonunda 1,6 trilyon TL’ye ulaştığı görülmektedir. 2021 yılında bilançonun yüzde 99,5 düzeyinde büyümesi dikkat çekmektedir. Bu oran 2001 yılından sonraki en büyük artışa karşılık gelmektedir.

TABLO 2.47: TCMB BİLANÇOSUNDA GELİŞMELER (Milyar TL)

	AKTİF					PASİF					
	Dış Varlıklar	İç Varlıklar			Aktif Toplamı	Toplam Döviz Yükümlülükleri	Merkez Bankası Parası				Pasif Toplamı
		Hazine Borçları	Diğer	Toplam			Rezerv Para	API	Kamu Mevduatı	Toplam	
2000	18,0	1,5	-2,6	-1,1	16,9	15,9	5,9	-5,2	0,2	1,0	16,9
2005	72,3	19,4	-1,7	17,7	90,0	51,5	32,7	5,0	0,9	38,5	90,0
2006	91,5	18,8	-5,9	12,9	104,4	62,4	41,4	-1,1	1,6	41,9	104,4
2007	88,5	16,8	-0,6	16,2	104,7	50,0	44,9	4,4	5,5	54,7	104,7
2008	113,2	13,7	-14,4	-0,7	112,5	58,5	55,8	-2,8	1,0	54,0	112,5
2009	115,4	8,6	-14,0	-5,4	110,0	59,3	64,7	-18,9	4,9	50,7	110,0
2010	135,5	7,9	-15,0	-7,1	128,4	57,8	76,0	-10,9	5,5	70,6	128,4
2011	173,1	7,7	-34,6	-26,9	146,2	93,1	84,0	-39,1	8,2	53,2	146,2
2012	217,6	8,2	-22,2	-14,0	203,6	139,2	75,2	-21,0	10,2	64,4	203,6
2013	282,3	8,9	-4,3	4,6	265,7	197,5	92,2	-34,0	10,1	68,2	265,7
2014	297,3	9,1	-3,5	5,6	280,1	205,5	102,2	-36,2	8,5	74,6	280,1
2015	326,7	8,9	-9,6	-0,8	293,2	244,1	122,3	-95,4	22,2	49,1	293,2
2016	381,0	13,8	4,5	18,2	345,4	260,9	168,0	-95,5	12,0	84,5	345,4
2017	436,8	14,4	2,0	16,4	396,2	299,7	174,1	-117,7	40,2	96,5	396,2
2018	503,2	13,3	-14,4	-1,1	457,0	345,1	185,3	-96,2	22,7	111,9	457,0
2019	642,4	18,9	39,3	58,3	653,4	422,4	204,0	-9,8	36,9	231,1	653,4
2020	699,5	89,4	99,3	188,6	820,2	673,5	382,3	-277,0	41,4	146,6	820,2
2021	1.478,1	73,9	138,0	211,9	1.636,4	1.489,7	620,5	-563,6	89,8	146,7	1.636,4
2021-2020 (%)	111,3	-17,3	39,0	12,3	99,5	121,2	62,3	103,4	117,2	0,1	99,5

Kaynak: TCMB

- Aktifteki büyümenin kaynağı, büyük ölçüde yüzde 111 oranında artan dış varlıklar (altın, döviz) olmuştur. Bununla birlikte, pasifteki döviz yükümlülüklerinin daha fazla, yüzde 121 oranında arttığı görülmektedir.
- Analitik bilançoda; aktifin yüzde 90,3’ünün, pasifin ise yüzde 91’inin merkez bankasının kendi ürünü (TL) olmayan altın ve dövizlerden oluşması, para politikasının etkinliği açısından büyük bir kısıt oluşturmaktadır. Zira, bir Merkez Bankasının bilançosu ne kadar çok kendi ürünü olan ulusal paradan oluşursa, para politikasıyla ekonomiyi yönlendirme imkanı o kadar fazla olmaktadır. Ancak mevduatların yarıdan fazlasının dövizden oluştuğu, yüksek enflasyon nedeniyle TL’nin birçok işlevinin zayıfladığı, ekonomik karar süreçlerinde kişi ve firmaların daha çok döviz kontrol ettiği çift paralı gibi bir ekonomide etkin bir para politikası uygulamak güçtür.

Para ve döviz boyutundan önemi her geçen gün artan rezerv varlıklar ve swap işlemlerine ilişkin veriler Tablo 2.49'da verilmiştir. Buradan;

- TCMB analitik bilançosunun aktifindeki dış varlıklardan pasifteki döviz yükümlülüklerinin çıkarılmasıyla bulunan net rezervlerin 2019 yılı sonundan itibaren azalmaya başladığı ve 2021 yılının Şubat ayında negatif olduğu görülmektedir.
- İzleyen aylarda ise net rezervlerin yeniden artmaya başladığı ve bu artışın Ekim ayına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak, yılın son iki ayında bu eğilim tersine dönmüş ve yıl 900 milyon dolarlık açık ile kapatılmıştır.
- Merkez Bankası işlemlerinde daha önceleri çok sınırlı bir yer tutan swap ile borçlanma 2019 yılından sonra hızla artmıştır. Nitekim, 2018 yılı sonunda sadece 1,8 milyar dolar olan swap borcu 2021 yılının Ekim ve Kasım aylarında 63 milyar doları aşmıştır.

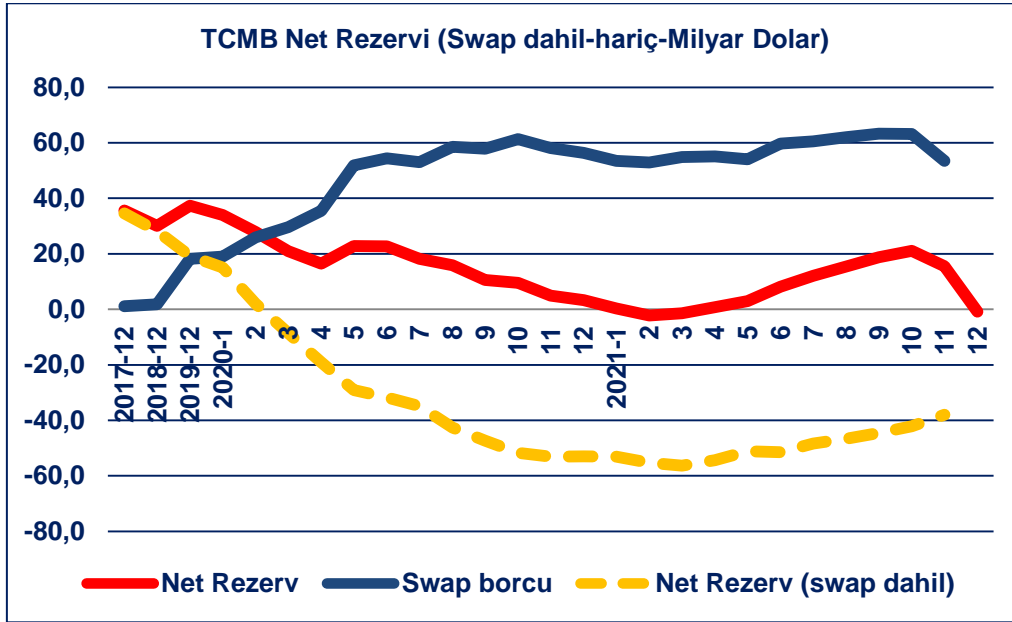
TABLO 2.48: TCMB REZERVLERİNDE GELİŞMELER (Milyar TL)

	Net Rezerv	Swap borcu	Net Rezerv (swap dahil)
2017-12	35,6	1,1	34,5
2018-12	30,1	1,8	28,2
2019-12	37,4	18,2	19,2
2020-1	34,0	19,0	15,0
2	27,9	25,9	2,0
3	21,0	29,6	-8,6
4	16,5	35,5	-19,1
5	22,8	51,9	-29,1
6	22,6	54,4	-31,8
7	18,2	53,0	-34,8
8	15,9	58,6	-42,6
9	10,6	57,9	-47,3
10	9,5	61,3	-51,7
11	4,9	58,1	-53,1
12	3,4	56,4	-53,0
2021-1	0,3	53,4	-53,1
2	-2,3	52,9	-55,2
3	-1,4	54,9	-56,3
4	0,8	55,1	-54,3
5	2,9	54,0	-51,1
6	8,2	59,7	-51,5
7	12,1	60,5	-48,4
8	15,4	62,0	-46,6
9	18,8	63,3	-44,5
10	21,1	63,2	-42,1
11	15,6	53,5	-37,9
12	-0,9		

Kaynak: TCMB

- Bu gelişmeler sonucu swap dahil rezervler 2020 yılı Mart ayı sonrasında sürekli negatif olmuştur. Bu da kur artışları karşısından TCMB'nin doğrudan müdahale imkanını sınırlandırmıştır.

- TCMB'nin yaptığı swap işlemleri daha çok konvertibl niteliği düşük ülke (Katar, Çin, BAE gibi) paralarıyla. Bu işlemlerin amacı swap yapılan tutarda brüt rezervlerin artışını sağlamaktır. Ancak bu işlemler aynı tutarda döviz yükümlülüğü de yaratmasının yanında bir de faiz gideri doğurmaktadır.

- TCMB'nin yaptığı swap işlemleri daha çok konvertibl niteliği düşük ülke (Katar, Çin, BAE gibi) paralarıyla. Bu işlemlerin amacı swap yapılan tutarda brüt rezervlerin artışını sağlamaktır. Ancak, bu işlemler aynı tutarda döviz yükümlülüğü de yaratmasının yanında bir de faiz gideri doğurmaktadır.
- Gelinen noktada, TCMB'nin net dış kaynaklı döviz arzının sınırlı olduğu bir dönemde, kurları düşük tutmak amacıyla rezervlerini eritmesinin pek de işe yaramayacağı yüksek bir fatura karşılığı öğrenilmiştir. Anlaşılması gereken şey Merkez Bankası rezervlerinin satılarak değil korunak işlevsel olabileceğidir.
- Şimdilerde ise negatif reel politika faizi test edilmektedir. Bunun faturası da yüksek kur artışı, yüksek enflasyon ve yoksullaşma olarak ödenmektedir.
- Diğer taraftan, 30 Aralık 2021 tarihinde bilançosunda 70 milyar TL zarar görünürken 31 Aralık tarihinde bunun 60 milyar TL kara dönüştüğü görülmüştür. Düşük kurdan alınan dövizlerin satılıp yeniden alınmasıyla oluştuğu anlaşılan bu karın Hazineye düşen payı, Genel Kurul sonrası, ödenecektir. Bu durum Hazineye ilave kaynak sağlayacak, bütçeyi bir miktar rahatlatacaktır. Ancak bunun sonuçta parasal genişleme yaratması ve enflasyonu körüklemesi söz konusu olacaktır.

Özetle, son yıllarda para politikası ve Merkez Bankası bilançosu boyutunda yaşanan gelişmeler dikkatle takip edilmelidir. Türkiye ekonomisinin geç likidite penceresinin politikaya aracı olarak kullanılmasıyla başlayan ve swaplar ile devam eden yaklaşımın sürdürülebilirliği henüz net değildir.

2.2.9.2. BANKACILIK SEKTÖR RASYOLARI

Bankacılık sektörüne ilişkin temel rasyolar Tablo 50’de verilmiştir. Buna göre;

- Basel Kriterlerine göre yüzde 8 olması gereken, BDDK tarafından yüzde 12 olarak uygulanan sermaye yeterlilik rasyosunun 2020 yılı sonunda 18,7 iken 2021 Kasım ayı sonunda yüzde 17,8’e gerilediği görülmektedir. Bu oranın hala yüksek olması önemlidir. Zira pek dile getirilmese de, kamu dengeleri ve borçlarının düşük olması yanında Türkiye’nin önemli bir çıpası da bankacılık sektörünün güçlü yapısıdır.

TABLO 2.49: BANKACILIK SEKTÖRÜNE İLİŞKİN ORANLAR

Yıl	Sermaye Yeterliliği	Takipteki Al. / Toplam Krediler	Kredi / Mevduat	Menkul Değerler / Mevduat	TL Kredi / TL Mevduat	Krediler / Varlıklar	Faiz Geliri / Faiz Gideri	Özkaynak Karlılığı
2002	25,1	17,5	35,5	62,4		23	140,5	11,3
2005	23,7	4,7	65,7	56,9		37,8	176,3	12,1
2006	21,9	3,7	74,3	51,7	87,6	43,8	161,3	21,0
2007	18,9	3,5	83,2	46,2	94,8	49,1	158,5	24,8
2008	18,0	3,7	84,1	42,7	95,9	50,2	156,5	18,7
2009	20,6	5,3	80,6	51,1	86,9	47,1	196,1	22,9
2010	19,0	3,7	88,5	46,7	89,6	52,2	199,9	20,1
2011	16,5	2,7	101,0	41,0	105,7	56,1	180,5	15,5
2012	17,9	2,9	106,1	35,0	112,0	58,0	190,7	15,7
2013	15,3	2,7	114,1	30,3	125,4	60,5	207,6	14,2
2014	16,3	2,8	121,6	28,7	139,5	62,2	189,7	12,2
2015	15,6	3,1	123,4	26,5	146,6	63,0	189,0	11,3
2016	15,6	3,2	123,6	24,1	131,7	63,5	188,3	14,3
2017	16,8	3,0	126,6	23,4	64,4	64,4	184,6	16,8
2018	17,3	3,9	122,6	23,4	61,9	61,9	165,8	17,3
2019	18,4	5,4	109,6	25,7	59,1	59,1	162,9	18,4
2020	18,7	4,1	108,3	29,6	58,6	58,6	202,9	18,7
2020-11	19,4	4,0	108,9	30,0	59,2	52,2	206,9	19,4
2021-11	17,8	3,2	95,6	27,8	53,5	56,1	164,9	17,8

Kaynak: BDDK

- Bankaların takibe düşen alacaklarının toplam kredilere oranı, 2020 yılının 11. ayı itibariyle yüzde 4 iken, bu oran 2021 yılının aynı döneminde yüzde 3,2’ye gerilemiştir.
- Ancak, büyük miktarlara ulaştığı tahmin edilen batık/yüzdürülen kredilerin sistemden bir an önce ayıklanması ve bu rasyonun gerçek durumunun ortaya çıkması faydalı olacaktır.

- 2021 yılında kredilerin mevduatlara oranında ciddi gerileme yaşanmıştır. Nitekim, 2020 yılı Kasım ayında yüzde 108,9 olan bu oran 2021 yılı Kasım ayı sonunda yüzde 95,6'ya gerilemiştir. Bu, 2011 sonrası dönemin en düşük düzeyini ifade etmektedir. Dolayısıyla, bankalar artık mevduatların daha düşük bir bölümünü kredi vermek için kullanmaktadır.
- Rasyolar boyutunda 2021 yılında ortaya çıkan bir diğer gelişme ise faiz gelirlerinin faiz giderlerine oranınının 2020 Kasım ayına (%202) göre 2021 yılında (%164) önemli oranda azalmasıdır.

Bu veriler itibarıyla, bankacılık sektörü güçlü yapısını hala korumakta, bununla birlikte aktif ve pasif bileşimini yeni koşullara göre yeniden dizayn etmektedir. Ayrıca, 2022 yılında kredi geri ödemelerindeki aksaklıklar sıkça gündeme gelebilecektir.

2.2.9.3. PARASAL GELİŞMELER

Tablo 2.51 temel parasal göstergelerde 2021 yılında yaşanan gelişmeler verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 2021 yılında Merkez Bankasının piyasaya çıkardığı ilave TL (emisyon) 2019 yılına göre yıl sonunda yüzde 25 oranında artmış ve 235 milyar TL'ye ulaşmıştır. Yıl içinde bu artışın öngörülen büyüme ve enflasyon oranıyla uyumlu götürülmeye çalışıldığı ancak Ekim ayından sonra artışın hızlandığı görülmektedir.

TABLO 2.50: PARASAL BÜYÜKLÜKLER (Milyar TL)

YIL	Milyar TL				Yıllık artış (%)			
	Emisyon	M1	M2	M3	Emisyon	M1	M2	M3
2014	86,5	252,0	1.018,5	1.063,2	13,8	11,8	11,9	11,8
2015	103,0	312,0	1.195,8	1.238,1	19,2	23,8	17,4	16,5
2016	123,0	382,4	1.406,7	1.450,7	19,3	22,5	17,6	17,2
2017	131,5	449,6	1.624,7	1.675,8	6,9	17,6	15,5	15,5
2018	134,5	512,5	1.940,6	1.988,3	2,3	14,0	19,4	18,6
2019	156,4	712,8	2.457,5	2.575,2	16,3	39,1	26,6	29,5
2020	188,4	1.219,9	3.325,0	3.418,7	20,5	71,1	35,3	32,8
2021	235,4	2.097,2	5.063,5	5.167,6	25,0	71,9	52,3	51,2
2021-1	182,5	1.196,8	3.321,2	3.416,1	-3,1	-1,9	-0,1	-0,1
2	180,0	1.174,5	3.287,3	3.381,9	-4,4	-3,7	-1,1	-1,1
3	186,7	1.221,7	3.457,7	3.559,0	-0,9	0,2	4,0	4,1
4	196,9	1.274,5	3.561,4	3.665,0	4,5	4,5	7,1	7,2
5	213,0	1.339,7	3.691,2	3.798,4	13,1	9,8	11,0	11,1
6	215,4	1.375,0	3.778,2	3.889,6	14,3	12,7	13,6	13,8
7	227,4	1.414,0	3.824,5	3.938,1	20,7	15,9	15,0	15,2
8	219,1	1.413,8	3.829,5	3.944,8	16,3	15,9	15,2	15,4
9	221,1	1.461,3	4.009,4	4.130,5	17,4	19,8	20,6	20,8
10	233,5	1.566,5	4.225,3	4.352,8	24,0	28,4	27,1	27,3
11	242,0	1.873,2	4.815,3	4.952,1	28,5	53,6	44,8	44,9
12	235,4	2.097,2	5.063,5	5.167,6	25,0	71,9	52,3	51,2

Kaynak: TCMB

- 2021 yılında dolaşımdaki para ile vadesiz mevduatların toplamından oluşan M1 tanımlı para arzı yüzde 71,9 oranında artmış ve 2,1 trilyon TL'ye ulaşmıştır. M1 tanımlı para arzına vadeli mevduatlar ve yerleşik olmayanların döviz mevduatının eklenmesiyle bulunan M2 tanımlı para miktarında önceki yıllarda görülmeyen düzeyde, yüzde 52,3 oranında artmış ve 5 trilyon TL'yi geçmiştir. Artışların yılın sonunda belirginleşmesi söz konusudur. Bu veriler ise enflasyonu körükleyecek düzeyde artışlara karşılık gelmektedir. Dolayısıyla, 2021 yılında belirginleşen maliyet enflasyonunun talep enflasyonu da körüklendiğini söylemek mümkündür.

2.2.9.4. MEVDUAT VE KREDİ FAİZLERİ

Tablo 2.52'de Merkez Bankası'nın gecelik faiz düzeyi ile bankacılık sektöründe TL ve döviz mevduat faizlerinin gelişimi verilmiştir. Buradan;

- 2020 yılının dördüncü çeyreğinde başlayan hızlı kur artışları ve ardından Merkez Bankası başkanı değişikliği sonucunda faiz artışları yapılmıştır. Böylece 2019 yılında ortalama yüzde 10,5 düzeyinde olan Merkez Bankasının gecelik borç alma (mevduat) faizleri 2020 yılında yüzde 15,5'e yükselmiştir. 2021 yılı Mart ayında tekrar yükseltile bu faizler Ağustos ayı sonuna kadar bu yüzde 17,5'lik düzeyde tutulmuştur. Eylül-Kasım döneminde bu faiz oranlarında, politika faiziyle uyumlu olarak, yüzde 4 indirim yapılmıştır.

TABLO 2.51 TL VE DÖVİZ MEVDUAT FAİZLERİ (%)

YIL	TCMB Gecelik Borç Alma Faiz Oranları	TL MEVDUAT FAİZİ ⁽¹⁾			DTH FAİZİ ⁽¹⁾					
		3 Ay	6 Ay	1 Yıl	DOLAR			EURO		
					3 Ay	6 Ay	1 Yıl	3 Ay	6 Ay	1 Yıl
2000	118,42	81,8	41,9	173,4	12	10,3	9,6	7,4	8,1	9,4
2005	13,5	16,9	17,4	16,6	3,6	3,8	3,4	2,9	3	2,9
2010	1,5	8,8	8,8	9,0	2,9	2,8	2,7	2,6	2,6	2,6
2015	7,25	11,8	11,6	10,7	2,1	2,1	2,1	1,4	1,4	1,5
2016	7,25	10,6	10,6	10,3	2,9	2,9	2,4	1,4	1,4	1,3
2017	7,25	13,6	13,6	13,5	3,4	3,0	3,1	1,5	1,4	1,6
2018	22,50	23,6	25,1	22,3	4,3	4,4	4,4	1,9	2,0	1,8
2019	10,50	11,2	11,0	14,6	2,0	2,2	2,6	0,3	0,4	0,7
2020	15,50	16,4	14,0	13,5	2,0	1,6	1,7	1,0	0,5	0,5
2021-1	15,50	17,4	15,3	14,6	1,8	1,7	1,9	1,0	0,6	0,5
2	15,50	17,3	16,1	15,5	1,4	1,6	1,9	0,7	0,6	0,5
3	17,50	17,9	17,9	17,1	1,3	1,5	1,9	0,6	0,6	0,5
4	17,50	18,8	18,1	17,6	1,4	1,4	1,8	0,6	0,5	0,5
5	17,50	18,9	18,5	18,1	1,4	1,4	1,8	0,6	0,5	0,5
6	17,50	18,9	18,5	18,4	1,3	1,3	1,7	0,6	0,5	0,5
7	17,50	18,9	18,4	18,6	1,1	1,3	1,6	0,5	0,5	0,4
8	17,50	19,0	18,3	18,7	1,0	1,2	1,5	0,4	0,5	0,4
9	16,50	19,0	18,3	18,5	0,8	1,1	1,4	0,3	0,4	0,4
10	14,50	18,1	17,9	18,3	0,7	1,0	1,3	0,3	0,3	0,4
11	13,50	16,5	16,8	17,8	0,7	0,9	1,2	0,3	0,3	0,4

(1) Ağırlıklı Ortalama Basit Faiz Oranı

Kaynak: TCMB

- 2021 yılında TL mevduat faizleri Eylül ayına kadar genelde yükselme eğilimi göstermiş, bu aydan sonra düşürülmüş ve yüzde 19'dan yüzde 13,5'e gerilemiştir. Enflasyonun önce yüzde 20, sonra yüzde 30'u aştığı bir ortamda bu düzeydeki mevduat faizinin tasarruf sahiplerine başka alanlara yönelmesini tavsiye etmekten başka işlevinin olmayacağı açıktır. Nitekim de öyle olmuş, vatandaşlar daha çok dövize yönelmiştir.
- 2021 yılında döviz mevduatı faizlerinde ise genel olarak gerileme yaşanmış ve Dolar için faiz oranları yüzde bir, Euro için ise yüzde birin altına inmiştir. Adeta, döviz mevduatlarını cezalandıran düzeydeki bu faizlere rağmen döviz mevduatları gerilememiş, öngörülenin tam aksine hızla artmıştır.

Bankaların kredi faizleri Tablo 2.53'de verilmiştir. Buna göre;

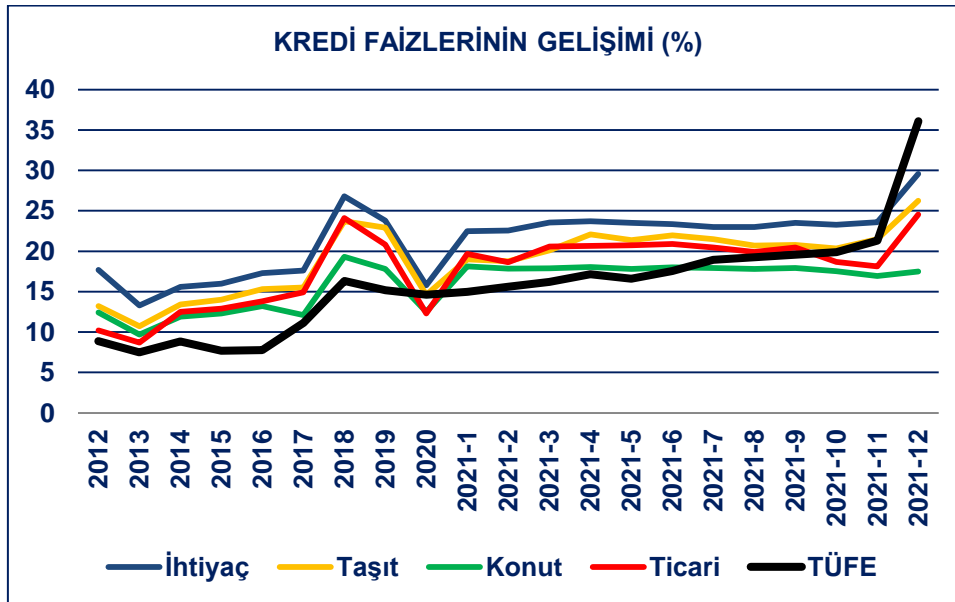
2020 yılında belirgin bir şekilde düşen kredi faizleri 2021 yılında genel olarak artmış, ancak bu artış Aralık ayında çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Merkez Bankasının faiz indirdiği, kurların çok hızlı arttığı ve enflasyonda sıçrama beklentisinin olduğu bir ortamda böylesi bir artış kaçınılmaz olmaktadır.

TABLO 2.52: KREDİ FAİZLERİ (%)

Yıl	TCMB Gecelik Borç verme	İhtiyaç	Taşıt	Konut	Ticari
2012	10,88	17,7	13,2	12,4	10,2
2013	7,56	13,3	10,7	9,7	8,7
2014	11,69	15,6	13,4	11,9	12,5
2015	10,79	16,0	14,0	12,3	12,9
2016	9,27	17,3	15,3	13,2	13,8
2017	9,25	17,6	15,5	12,1	14,9
2018	17,17	26,8	23,7	19,3	24,1
2019	21,50	23,8	22,9	17,8	20,8
2020	12,00	15,8	14,6	12,5	12,3
2021-1	18,50	22,5	19,0	18,1	19,7
2	18,50	22,6	18,8	17,9	18,6
3	20,50	23,6	20,1	17,9	20,6
4	20,50	23,7	22,1	18,1	20,7
5	20,50	23,5	21,4	17,8	20,8
6	20,50	23,4	22,0	18,0	20,9
7	20,50	23,0	21,5	17,9	20,5
8	20,50	23,0	20,7	17,8	19,9
9	19,50	23,5	20,8	17,9	20,5
10	17,50	23,3	20,3	17,5	18,7
11	16,50	23,6	21,5	16,9	18,1
2021-12	15,50	29,6	26,2	17,5	24,5

Kaynak: TCMB

- Nitekim, 2020 yılı sonunda yüzde 15,8 olan ihtiyaç kredisi faizleri nisan ayında yüzde 23,7'ye, taşıt kredileri yüzde 14,6'dan mayısta yüzde 22,1'e, konut kredileri yüzde 12,5'den nisanda yüzde 18,1'e, ticari krediler de yüzde 12,3'den haziranda yüzde 20,9'a kadar yükselmiştir. Aralık ayındaki dalgada ise faizler yüzde 30'a yaklaşmıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, ekonomi yönetiminin tercih ettiği faiz politikası Türkiye ekonomisini faiz indirimlerinin başladığı günün gerisinde bir noktaya getirmiştir. 2022 yılında ekonomide yaşanacak gelişmeler, piyasa ikliminden kopuk negatif reel politika faizine devam edilip edilmeyeceği ile yakından ilgili olacaktır.

2.2.9.5. KREDİ GELİŞMELERİ

Tablo 2.54'de, kredilerdeki gelişmeler verilmiştir. Buradan;

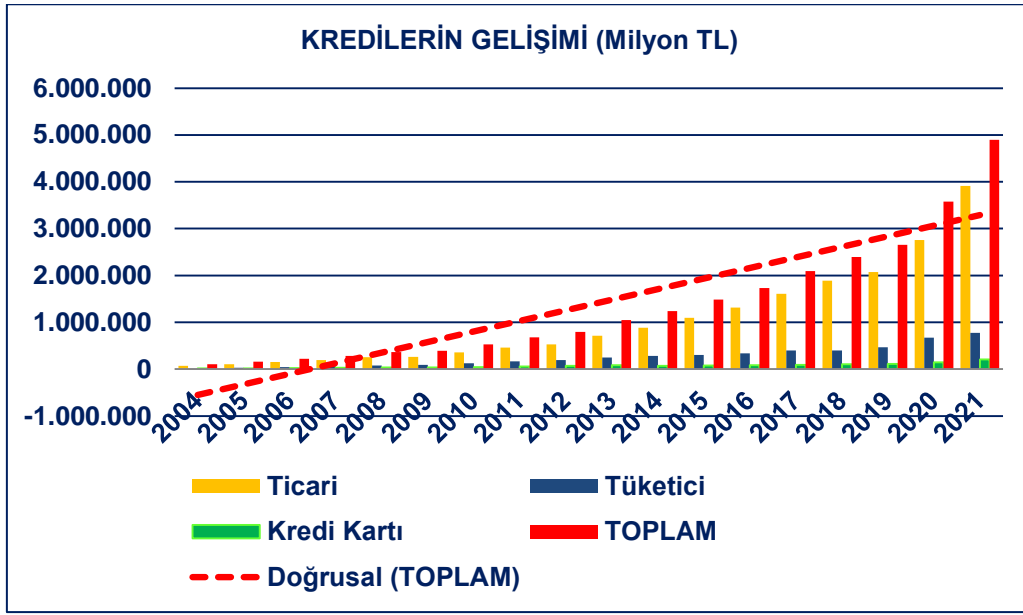
- 2021 yılında toplam kredi hacminin 2020 yılına göre yüzde 37 oranında arttığı ve 4,8 trilyon TL'ye ulaştığı görülmektedir. Yıllık ÜFE ve TÜFE enflasyonu birlikte dikkate alındığında, kredilerde reel bir artışın olmadığını söylemek mümkündür.

TABLO 2.53: KREDİ GELİŞMELERİ (Milyon TL)

	Ticari	Tüketici	Kredi Kartı	TOPLAM
2004	71.690	12.731	13.717	102.387
2005	108.097	29.599	17.227	160.515
2006	151.722	47.520	21.466	225.113
2007	193.542	67.628	26.352	287.970
2008	254.484	83.124	33.419	373.862
2009	265.907	93.319	36.465	400.510
2010	355.338	129.041	43.582	535.336
2011	460.386	168.429	54.987	693.395
2012	529.794	194.034	70.435	805.684
2013	716.088	248.008	82.406	1.064.711
2014	884.110	281.084	72.522	1.256.138
2015	1.099.298	306.145	78.933	1.512.648
2016	1.313.044	337.799	82.113	1.765.096
2017	1.609.349	397.382	89.249	2.134.607
2018	1.890.708	399.678	102.394	2.392.780
2019	2.072.197	464.636	115.429	2.652.262
2020	2.754.827	675.951	145.145	3.575.923
2021	3.912.749	776.883	209.948	4.899.579
Değişim (%)	42,0	14,9	44,6	37,0

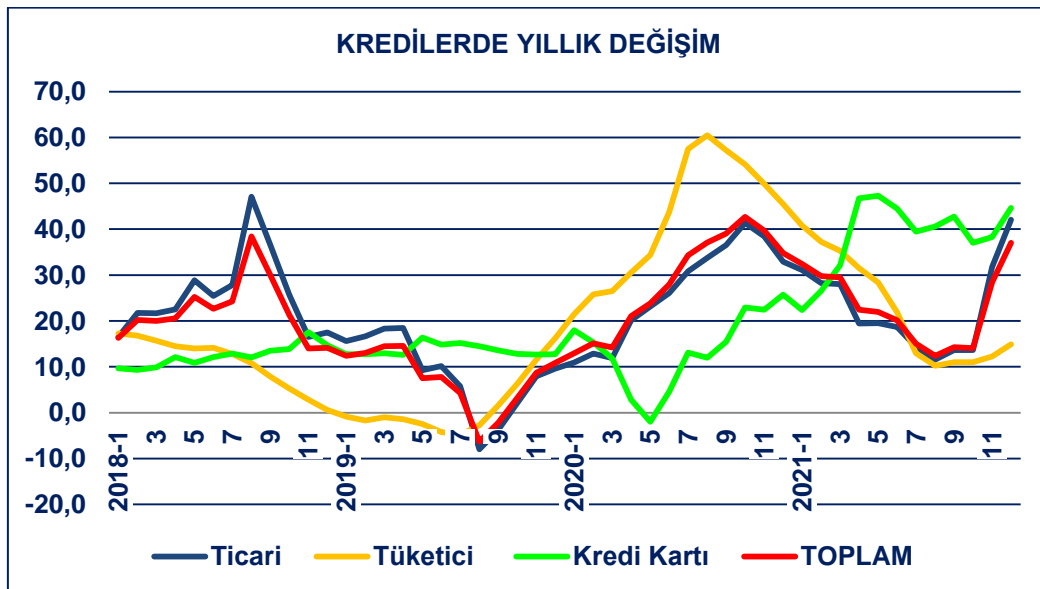
Kaynak: TCMB

- Diğer taraftan, 2021 yılında tüketici kredilerinin sadece yüzde 14,6, ticari kredilerin yüzde 42, kredi kartı üzerinden kullanılan kredilerin ise yüzde 44,6 oranında arttığı görülmektedir. Bu veriler girişimcilerin de vatandaşlarında (kredi kartı) daha fazla krediye yöneldiğini ortaya koymaktadır.

Kredi türlerine göre aylık dönemler bazında yıllık artış oranlarını gösteren grafik incelendiğinde ise;

- 2019 yılının Eylül ayından sonra kredi hacmi artış hızının sürekli yükseldiği, pandeminin kredi kartı ile harcamaların artış hızını geriletmediği, diğer kredi türlerinin 2020 yılı Ekim ayına kadar artmaya devam ettiği görülmektedir. Kredi kartlarının kullanımındaki yavaşlama hareket kısıtlamalarıyla ilgilidir.
- Kur artışları yanında, 2020 yılı sonuna doğru yeni Merkez Bankası başkanının atanmasıyla birlikte artırılan TCMB politika faizlerine bağlı olarak 2020 yılı Kasım ayından itibaren, kredi kartı dışında, kredi hacmi artışının ciddi bir ivme kaybına uğradığı ve bu durumun 2021 yılı Eylül-Ekim dönemine kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

- 2021 yılının son çeyreğinde ise kredi kullanımı yeniden hız kazanmıştır. Bu gelişme hem faizlerdeki hem de enflasyondaki yükseliş beklentisinden beslenmiştir. Bir başka deyişle, fiyatı yükselecek malların faizler yükselmeden alınması çabasına girilmiştir.

Tablo 2.55'de ise 2004-2021 döneminde alt boyutları itibariyle tüketici kredilerinin gelişimi verilmiştir. Buradan;

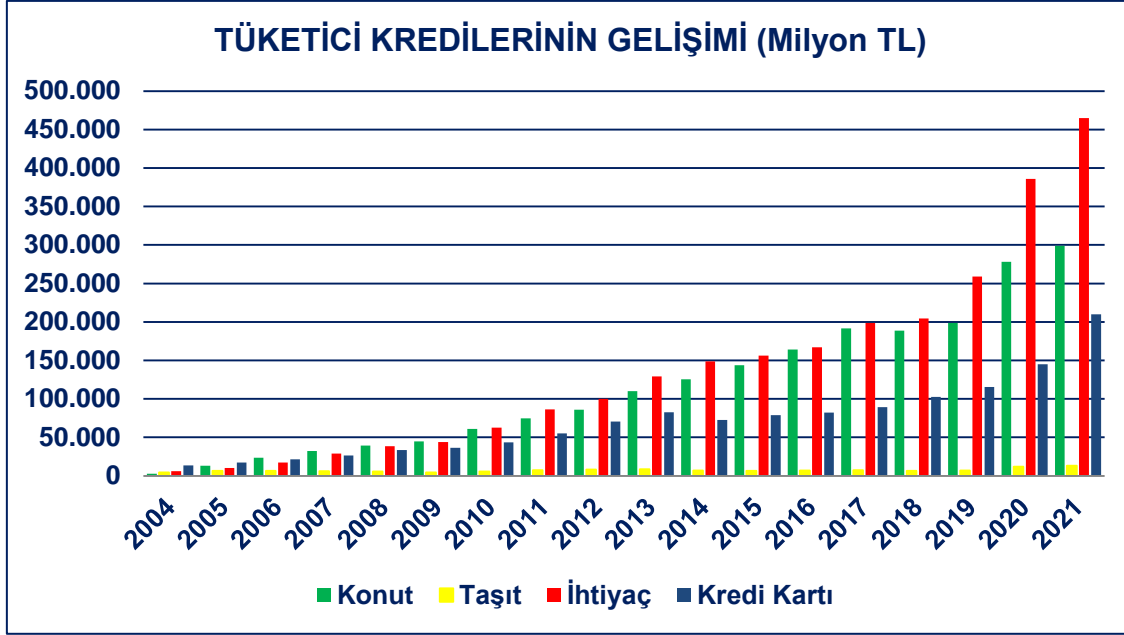
- 2021 yılında konut kredilerinin yüzde 7,4, taşıt kredilerinin yüzde 11,2, diğer (ihtiyaç) kredilerinin yüzde 20, kredi kartlarından kullanılan kredinin ise yüzde 44,6 oranında arttığı görülmektedir. Böylece 2021 yılında tüketici kredilerinde toplamda 165 milyar TL'lik artış gerçekleşmiştir.
- Konut ve taşıt kredilerindeki sınırlı artış hem fiyatların hem de faizlerin artmasından kaynaklanmıştır. Vatandaşların kredi kartına daha fazla yönelmeleri ise günlük ihtiyaçların karşılanmasında gelirlerin yetmemesiyle ilgili olabilecektir. Ayrıca 2021 yılında kredi kartlarından kullanılan 64,8 milyar TL'lik ilave tutar, 2004 sonrası dönemin en yüksek artışı olmuştur. Ancak, 2022 yılında kredi kartlarıyla ilgili olarak ciddi sorunlar yaşanması ihtimali yüksektir.

TABLO 2.54: TÜKETİCİ KREDİLERİ (milyon TL)

YIL	Tüketici Kredileri				Bireysel Kredi Kartları			Tüketici Kredileri + Kredi Kartı
	Konut	Taşıt	Diğer	Toplam	Taksitli	Taksitsiz	Toplam	
2004	2.631	4.194	5.906	12.731	3.780	9.938	13.717	26.448
2005	13.035	6.352	10.212	29.599	6.101	11.127	17.227	46.826
2006	23.388	6.662	17.470	47.520	9.077	12.389	21.466	68.986
2007	32.441	6.123	29.064	67.628	10.655	15.646	26.352	93.980
2008	39.265	5.525	38.334	83.124	12.192	21.227	33.419	116.543
2009	44.896	4.421	44.002	93.319	14.838	21.627	36.465	129.784
2010	60.800	5.666	62.575	129.041	19.372	24.210	43.582	172.623
2011	74.588	7.365	86.476	168.429	25.983	29.004	54.987	223.416
2012	85.971	8.007	100.056	194.034	37.954	32.481	70.435	264.469
2013	110.198	8.557	129.253	248.008	47.144	35.262	82.406	330.414
2014	125.394	6.788	148.902	281.084	33.041	39.481	72.522	353.606
2015	143.666	6.447	156.032	306.145	35.430	43.503	78.933	385.078
2016	164.058	6.718	167.023	337.799	38.756	43.357	82.113	419.912
2017	191.623	7.195	198.554	397.371	42.030	47.227	89.257	486.628
2018	188.542	6.514	204.623	399.678	42.908	59.486	102.394	502.072
2019	198.704	7.010	258.923	464.636	51.860	63.569	115.429	580.065
2020	278.324	11.786	385.842	675.951	63.571	81.574	145.145	821.096
2021	299.029	13.111	464.743	776.883	86.478	123.469	209.948	986.831
Artış (Milyon TL)	20.705	1.325	78.901	100.932	22.907	41.895	64.803	165.735
Artış (%)	7,4	11,2	20,4	14,9	36,0	51,4	44,6	20,2
Artış 2021-2004 (Kat)	113,7	3,1	78,7	61,0	22,9	12,4	15,3	37,3

Kaynak: TCMB

- Diğer taraftan 2004-2021 döneminde konut kredilerinin 113 kat, ihtiyaç kredilerinin (diğer) 78 kat, kredi kartlarının 15 kat ve toplamda da tüketici kredilerinin 37 kat arttığı görülmektedir.
- Böylece, 2021 yılı sonu itibariyle tüketicilerin bankalara 986 milyar TL kredi borcu oluşmuştur. Bu düzeydeki kredi hacminde, artan yoksullaşmaya bağlı olarak sorunlar yaşanabilecektir.

2.2.10. ÖDEME ARAÇLARI BOYUTUNDA

Tablo 2.56'da takibe alınan kredilerin gelişimi verilmiştir. Buradan;

- 2021 yılı Kasım ayı sonu itibariyle takibe düşen krediler; 2020 yılının aynı dönemine göre toplamda yüzde 6,4 oranında artarak 159,9 milyar TL'ye ulaşmıştır.

TABLO 2.55: BANKACILIK SEKTÖRÜ TAKİPTEKİ KREDİLER(Milyon TL)

KREDİ TÜRÜ	2015	2018	2019	2020	2020-11	2021-11	Değişim (%)
Kredi Kartları	7.606	7.559	8.263	7.110	7.968	7.701	-3,3
Ferdi Kredi Konut	674	982	1.272	915	956	867	-9,3
Ferdi Kredi Otomobil	217	210	207	151	163	149	-8,4
Ferdi Kredi Diğer	9.364	10.501	11.872	10.549	11.559	16.387	41,8
Top. Ticaret ve Komisyonculuk	4.726	10.628	14.534	14.453	14.238	13.880	-2,5
Tekstil ve Tekstil Ür. San.	1.682	3.148	5.186	5.198	5.358	4.201	-21,6
İnşaat	4.311	12.438	24.102	28.415	25.102	30.291	20,7
Gıda Meş. ve Tütün San.	1.103	4.095	5.005	4.184	4.285	3.780	-11,8
Diğer	17.790	46.995	80.217	81.505	80.678	82.687	2,5
TOPLAM	47.472	96.555	150.657	152.480	150.305	159.943	6,4

Kaynak: BDDK

- 2021 yılının 11 aylık döneminde takibe düşen kredi miktarındaki en büyük artışlar; yüzde 41,8 ile ferdi diğer krediler, yüzde 20,7 ile inşaat sektöründe gerçekleşmiştir. Tanımlı diğer tüm kredi gruplarında takipteki kredilerde azalma yaşanması ise olumlu bir gelişmedir.

Tablo 2.57'de, 2021 yılında protesto edilen senetler ve karşılıksız çeklere ilişkin veriler yer almaktadır. Buradan;

- Hem karşılıksız çek hem de protesto edilen senet adedinde gerileme yaşandığı görülmektedir.
- Ancak protesto edilen senet ve karşılıksız çek tutarlarında yüzde 5 düzeyinde artış yaşanmıştır. Enflasyon verileriyle birlikte değerlendirildiğinde, bu nominal artışlara rağmen reel olarak sorunlu çek ve senet tutarlarının gerilediği anlaşılmaktadır.

TABLO 2.56: PROTESTO EDİLEN SENETLER VE KARŞILIKSIZ ÇEKLER

YIL	Protesto Edilen Senet Sayısı (Bin Adet)	Protesto Edilen Senet Tutarı (Milyon TL)	Bankalararası Takas Odalarına İbrahim Edilip Karşılıksız Kalan Çek Adeti (Bin Adet)	Bankalararası Takas Odalarına İbrahim Edilip Karşılıksız Kalan Çek Tutarı (Milyon TL)	Bankalararası Takas Odalarına İbrahim Edilip Karşılıksız Kalan Çek Adet ve Tutarlarının Toplam İbrahim Edilen Çek Adet ve Tutarlarına Olan Oranları (%)	
					Adet	Tutar
2004	589,9	1.652,3	1.537,0	7.179,4	5,63	5,05
2005	920,7	2.803,1	1.529,0	9.034,8	6,00	5,02
2006	1.177,9	4.054,9	1.317,9	9.740,2	5,20	4,77
2007	1.470,8	5.732,4	1.482,8	12.285,0	5,48	5,04
2008	1.574,0	6.760,2	1.434,4	13.317,0	5,60	5,02
2009	1.600,0	7.771,3	1.651,9	15.583,9	7,66	6,83
2010	1.216,2	5.768,8	778,8	8.476,3	3,94	3,46
2011	919,0	4.902,3	515,9	8.550,7	2,71	2,91
2012	1.074,7	6.949,2	800,1	16.217,4	4,05	4,63
2013	1.091,9	7.494,2	611,3	14.119,4	3,36	3,70
2014	1.004,0	8.221,0	533,6	14.975,0	2,91	3,41
2015	999,7	10.080,7	601,3	18.957,1	3,35	3,91
2016	1.017,0	12.288,1	592,5	20.214,3	3,60	4,04
2017	939,8	12.686,3	325,1	12.271,9	2,15	2,30
2018	938,2	18.737,1	446,7	21.542,7	2,78	3,35
2019	916,2	21.134,9	391,6	18.764,5	3,07	3,12
2020	572,2	11.221,1	145,2	9.226,0	1,4	1,4
2020-11	530,5	10.308,9	136,2	8.508,0	1,4	1,4
2021-11	387,3	10.885,1	104,1	8.935,1	1,0	1,1
Değişim (%)	-27,0	5,6	-23,6	5,0	--	--

Kaynak: TCMB

2021 yılı; takibe düşen kredi ile karşılıksız çek ve protesto edilen senetler açısından önemli sorunların yaşanmadığı bir yıl olmuştur. Ancak bu durumun nereye varacağını görmek için 2022 yılındaki gelişmeleri beklemek gerekmektedir.

III.BÖLÜM

2022 YILINDA

DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

3. 2022 YILINDA DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

2021 yılı dünya ekonomisinde yaraların kısmen sarıldığı bir yıl olarak geride kalmıştır. Ancak, pandeminin gölgesi ve nereye evrilebileceğinin öngörülemezliği hala dünya ekonomisinde belirsizliği beslemeye devam etmektedir. Bu nedenle, hem dünya hem de Türkiye ekonomisinin nasıl bir yıl geçireceğini pandemi parantezine almadan değerlendirmek doğru olmayacaktır. Dolayısıyla, dünün anlayışları ve aletlerinin bir kez daha öngörü yapmaya yetmediği bir yıl bizleri beklemektedir. Yani, yeni anlayış geliştiren, yeni yollar bulan ve her olası olumsuz duruma dayanabilecek olanların güçlü kalacağı bir yıla doğru yol alınmaktadır. Yol yoğun sisli, keskin virajlı ve kaygan olacak, iyi sürücülerle daha iyi yol alınabilecektir.

3.1. 2022 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ

Böylesi bir tanımlamanın ardından dünya ekonominin 2022 yılında yaşayacağı koşulları değerlendirmek, uluslararası kurumlara yapılan öngörülerini tartışmak kolay olmayacaktır. Bununla birlikte IMF tarafından açıklanan 2022 yılına ilişkin tahminleri/öngörülerini değerlendirmek faydalı olabilecektir.

Tablo 3.1’de yer alan öngörüler çerçevesinde şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür;

- Öngörüler, pandemi sürecinin ekonomide yeni ve yoğun sorunlara neden olmayacağı varsayımıyla hazırlanmış izlenimi vermektedir. Bu konu tam olarak bir “muamma” niteliğindedir.
- 2021 yılını yüzde 5,9 büyümeyle kapatmış olması beklenen dünya ekonomisinin 2022 yılında yüzde 4,4 oranında büyüyeceği öngörülmektedir. 2021 yılı Ekim ayında yüzde 4,9 olan öngörü, 2022 yılı başında aşağıya doğru revize edilmiştir.
- 2022 yılında; gelişmiş ülkelerin yüzde 3,9, gelişmekte olan ülkelerin ise yüzde 4,8 oranında büyümesi beklenmektedir. Bu iki grup için de büyüme hızı aşağıya doğru revize edilmiştir.
- Bu öngörülere bağlı olarak 2022 yılında küresel hasılanın ilk kez 100 trilyon doları aşması beklenmektedir.
- Dünya mal-hizmet ticaret hacminin, 2022 yılında yüzde 6 oranında genişleyeceği ve 29 trilyon doları aşacağı öngörülmektedir. Ayrıca, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihracat ve ithalatındaki artışın birbirine yakın olacağı varsayılmaktadır.

- Dünya ekonomisine ilişkin büyüme ve ticaret hacmi artışı öngörülerinin, pandeminin mevcut durumunu koruması durumunda, gerçekçi olduğu söylenebilir. Ancak, navlun ve konteyner ücretleri, gemilerin ve limanların etkin çalışıp çalışamayacağı, petrol fiyatları, enflasyonun ve istihdamın nasıl şekilleneceği gibi ekonomik faktörler yanında Ukrayna-Rusya krizi ile ABD-Çin ilişkilerinin nereye evrileceği gibi siyasi konular da büyüme ve ticaret hacmi üzerinde etkili olacaktır.
- Diğer taraftan, 2021 yılında yüzde 59,1 oranında artan petrol fiyatlarının 2022 yılında önce yüzde 1,8 oranında azalacağı öngörülmüş daha sonra bu beklenti yüzde 11,9 artışla değiştirilmiştir. Bu öngörünün gerçekleşmesi durumunda dünya genelinde belirginleşen maliyet enflasyonu ile mücadele etmek güçleşecektir.

TABLO 3.1: DÜNYA EKONOMİSİ İÇİN 2020 ÖNGÖRÜLERİ

GÖSTERGE	2018	2019	2020	2021	2022
BÜYÜME HIZI (%)					
Dünya	3,5	2,8	-3,1	5,9	4,9 (4,4)
Gelişmiş ülkeler	2,2	1,7	-4,5	5,2	4,5 (3,9)
Gelişmekte olan ülkeler	4,6	3,7	-2,1	6,4	5,1 (4,8)
Küresel Hasıla (Trilyon Dolar)	85,9	87,4	84,9	94,9	102,4
DÜNYA MAL-HİZMET TİCARETİ					
Mal İhracatı (Trilyon Dolar)	19,1	18,5	17,2	21,2	22,8
Mal-Hizmet İhracatı (Trilyon Dolar)	25	24,6	22,1	26,8	29,1
Dünya Mal-Hizmet Ticaret Hacmi(%)	3,9	1,0	-8,2	9,7	6,7 (6)
İthalat (Değişim %)					
Gelişmiş ülkeler	3,6	1,7	-9,0	9,0	7,3
Gelişmekte olan ülkeler	5,0	-0,6	-8,0	12,1	7,1
İhracat(Değişim %)					
Gelişmiş ülkeler	3,5	1,3	-9,4	8,0	6,6
Gelişmekte olan ülkeler	4,1	0,9	-5,2	11,6	5,8
ENFLASYON (TÜFE) (%)					
Gelişmiş ülkeler	1,7	1,5	0,7	2,8	3,1 (3,9)
Gelişmekte olan ülkeler	4,9	5,1	5,1	5,5	4,9 (5,9)
Petrol D. Mal fiyatlarının Değişimi(%)	1,3	0,8	6,7	26,7	-0,9 (3,1)
Petrol fiyatlarında değişim (%)	29,4	-10,2	-32,7	59,1	-1,8 (11,9)
İŞSİZLİK					
Euro bölgesi	8,2	7,6	7,9	8,0	8,1
ABD	3,9	3,7	8,1	5,4	3,5
Çin	3,8	3,6	4,2	3,8	3,7
Japonya	2,4	2,4	2,8	2,8	2,4
Türkiye	11,0	13,7	13,1	12,2	11,0

*Tahmindir

Kaynak: IMF ve Dünya Bankası

- 2022 yılında enflasyonun gelişmiş ülkelerde yüzde 3,9, gelişmekte olan ülkelerde ise yüzde 5,9 düzeyinde olması beklenmektedir. Dolayısıyla, dünya ekonomisi yakın zamana kadar alışık olmadığı düzeyle enflasyonla yaşamaya 2022 yılında da devam edecek gibi görünmektedir. Dünya geneli ve diğer ülkeler için bu oranlar bile oldukça yüksek iken, yüzde 50'lelere varan ve hatta daha da yüksek enflasyonun mümkün görüldüğü Türkiye'nin küresel arenada nasıl rekabet edeceği sorusu akla gelmektedir. Zira, kur artışlarının sağladığı yapay rekabet gücü, daha yılın başında enerji girdileri ve ücretlere yapılan zamlarla geri alınmıştır. Yüksek enflasyonun devamı ise rakiplerle eşit olmayan koşullarda finansman ve girdi maliyeti anlamına gelebilecektir. Dolayısıyla, ülke içindeki koşulların iyileşmediği bir durumda dünya ekonomisi için çizilen olumlu tablo Türkiye için pek de bir şey ifade etmeyecektir.
- Dün olduğu gibi 2022 ve sonrasında da işsizlik tüm ülkelerin önemli bir sorunu olmaya devam edecektir. Bu sorun, ülkelerarası refah farkını da arkasına alarak sürekli bir kaçak-düzensiz göç olgusuna neden olmaktadır. Dolayısıyla işsizlik artık insanlığın ortak sorunu haline gelmiştir. Bu nedenle de ortak çözümler aranması gerekmektedir.
- Dünya ekonomisini 2022 yılında etkileyecek bir önemli gelişme de ABD merkez bankası (Fed) ile AB merkez bankasının (ECB) para politikaları olacaktır. Bu ülkelerin yükselen enflasyon nedeniyle hem para arzını daraltmaları hem de faizlerde artırıma gitmesi beklenmektedir. Bunun gerçekleşmesi, dış kaynak ihtiyacı ve/veya borçlarını çevirmek zorunluluğu olan ülkeler açısından önemli sorunlar yaratabilecektir. Böylesi bir sorunu yaşama potansiyeli yüksek ülkelerden biri de Türkiye'dir.
- Dünyayı eninde sonunda bir küresel borç krizinin beklediğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Bu nedenle de dünya ülkelerinin ortak strateji geliştirmesi gerekmektedir. Zira böylesi bir sorunun yaşanmasından, doğrudan veya dolaylı olarak tüm ülkeler zarar görecektir.
- Dünya genelinde tüm devletleri ortak hareket etmeye davet eden önemli diğer bir gelişme de küresel iklim değişikliği, bozulan ekolojik denge ve insanlığın ortak geleceği için bir şeyler yapılması zorunluluğudur. Bu duruma karşı alınması gereken önlemler artık tercihe bağlı değil bir zorunluluk haline gelmiştir.

- Pandemi süreci ve dünyanın varlığına/devamına ilişkin sorunlar çok farklı gerekçelerle birçok boyutta ortak hareket etmeye zorlamaktadır. İnsanlığın 2022 yılına bu boyutlardan borçlu girdiği bir yıl olacaktır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, dünya genelinde hem ekonomik hem insani hem de ekolojik boyuttan farklı bir döneme girilmektedir. Bu durum dolayısıyla yeni bir paradigmaya, yeni stratejilere ve de yeni yöntem ve araçlara ihtiyaç bulunmaktadır. Her ülkenin ve her bireyin de bu perspektiften sorgulamaya, düşünmeye ve çözüm üretmeye katkı vermesi gerekmektedir.

3.2. 2022 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde 2022 yılı için dünya ekonomisinden Türkiye ekonomisine, petrol fiyatlarındaki artış beklentisi dışında pek de olumsuz bir iklim yansımayacağı söylenebilir. Zira, dünya ekonomisinin de ticaret hacminin de büyümesi beklenmektedir. Dolayısıyla, talebi olan ürünleri kaliteli ve uygun fiyatlı üreten ülkeler için dış ekonomik alem, karamsarlık sunmamaktadır. Hatta pandemi sürecinde yaşanan gelişmelerin yakından tedariki ön plana çıkardığı ve bu açıdan Türkiye'nin çok avantajlı konumda olduğu aşikardır. 2021 yılında kur artışları yanında navlun avantajının da ihracatın artmasına çok büyük katkı verdiği görülmüştür.

Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde 2022 yılında makro düzeyde yaşanacak gelişmeler daha çok ekonomi yönetiminin yaptıklarına/yapmadıklarına, mikro düzeyde yaşanacak gelişmeler de girişimcilerin yetkinliğine göre şekillenecektir. 2020 ve 2021 yılında yaşanan gelişmeler, ekonomi politikalarında yapılabilecek yanlışların pek de kalmadığını, birçok politika ve aracın nasıl kullanılması gerektiğinin pekişmesi açısından önemli deneyimler kazanıldığını ortaya koymaktadır.

Özetle, Türkiye 2022 yılına; büyük bir anlayış değişikliği zorunluluğu ile girmektedir. Bu değişim ihtiyacının ekonomi için olduğu kadar sosyal, politik ve kültürel alanlar için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye ekonomisinde 2022 yılında yaşanacak olası gelişmeleri öngörmek için ise üç boyuttan bakılabilir. Bunlar; 2022-2024 yıllarını kapsayan Orta Vadeli Program, 2021 yılına ilişkin olarak önceki bölümlerde yapılan analizler ve nihayet uluslararası kuruluşların öngörüleridir.

Bu çerçevede;

- 2022 yılına girerken Türkiye ekonomisini ve aktörlerini bekleyen en önemli sorun bir yol haritasında duyulan ihtiyaçtır. 2022-2024 yıllarını kapsayan ve Eylül ayında açıklanan Orta Vadeli Programın daha 2022 yılına girmeden güncellenmesi ihtiyacı doğmuştur. Özellikle, enflasyon ve döviz kuru gibi iki kilit değişkene ilişkin öngörülerin gerçekleşme ihtimali zorlaşmıştır.
- Enflasyon ve kur hedefleri devre dışı kalmış bir programın diğer hedeflerinin bütünsel olarak tutması da zorlaşmaktadır.
- Bu hedeflerin tutması olasılığı son derece zayıf iken, Programın girişimcilere yol gösterici olmasını beklemek ya da programın gösterdiği yolun doğru yere çıkmasını öngörmek de akılcı olmayacaktır.
- Dolayısıyla, 2022 yılına girilirken acilen Orta Vadeli Programın etkin araçlar ile güçlendirilmesi ve güven verir hale getirilmesi gerekmektedir.

**TABLO 3.2: ORTA VADELİ EKONOMİK PROGRAMDA (2022-2024)
TEMEL EKONOMİK BÜYÜKLÜKLER**

GÖSTERGELER	2020	2021	2022	2023	2024
GSYİH (Milyar TL)	5.047	6.648	7.880	9.041	10.287
GSYİH (Milyar \$)	717	801	850	925	1.002
KBDG (\$)	8.597	9.489	9.947	10.703	11.465
Büyüme hızı (%)	1,8	9	5	5,5	5,5
Toplam Tüketimde Büyüme (%)	3	6,9	4	4,3	4,5
Toplam Yatırımlarda Büyüme (%)	7,2	9	5,4	6,5	7
İstihdam Düzeyi (Bin kişi)	26.812	28.641	29.918	31.036	32.152
İşsizlik Oranı (%)	13,2	12,6	12	11,4	10,9
TÜFE Enflasyonu (%)	14,6	16,2	9,8	8	7,6
Bütçe Dengesi (milyar TL)	-175,3	-230	-278,4	-290,2	-294
Bütçe Dengesi/GSYİH(%)	-3,5	-3,5	-3,5	-3,2	-2,9
Bütçe faiz gideri(milyar TL)	134	179,5	240,4	290,9	320,4
Bütçe faiz gideri/Bütçe Gelirleri (%)	13	14,1	16,3	17,3	17,1
Bütçe faiz gideri/Bütçe Giderleri (%)	11,1	11,9	13,7	14,7	14,8
İhracat (Fob, Milyar \$)	169,6	211	230,9	242	255
İthalat (Cif, Milyar \$)	219,3	258	282,7	294	309
Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)	-49,9	-47	-51,8	-52	-54
Cari Denge (Milyar \$)	-37,3	-21	-18,6	-13,5	-10
Cari Denge/GSYİH (%)	-5,2	-2,6	-2,2	-1,5	-1
Dolar/TL kuru	7,04	8,3	9,27	9,77	10,27

Kaynak : Hazine ve Maliye Bakanlığı

- Türkiye ekonomisi için 2022 yılını zorlu hale getiren ikinci etken; ekonomi yönetimine ilişkindir. Türkiye gibi zorlu bir coğrafyada bulunan, zorlu ekonomik koşulları olan bir ülkede ekonominin çok yetkin ve yetkinliği kabul edilen bir ekip tarafından yönetilmesi gerekmektedir.

- Ekonomi yönetiminden sorumlu ekipte yer alan kişi ve kurumların aralarında güçlü bir işbirliği kurmasıyla birlikte hali hazırda en çok ihtiyaç duyulan güven sağlanabilecektir. Bu bile başlı başına ekonomiye güç ve heyecan verecek bir gelişme olacaktır.
- Ekonomiyi zorlayan bir diğer neden kurumlarla ilgilidir. Ekonomide iyileşme ve hızlı gelişme için kritik kurumların gözden geçirilmesi uygun olacaktır. Bu çerçevede Merkez Bankası ve TÜİK'in bağımsızlığına ilişkin kuşkuvarın giderilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca, Devlet Planlama Teşkilatı'nın yeniden canlandırılması da çok büyük katkı sağlayacaktır.

Yukarıda ifade edilen ve ön koşul niteliği taşıyan önerilerin hayata geçirilmesi durumunda Türkiye ekonomisi 2022 yılında olabileceğinden çok daha iyi bir performans sergileyebilecektir. Aksi halde, anlık çözüm uygulamalarıyla yol alınmaya çalışılması, istikrarlı bir süreç yaşanmasını güçleştirebilecektir.

2021 yılında yaşanan gelişmeler ile 2022 yılına girerken içinde bulunduğu koşullar dikkate alındığında, Türkiye ekonomisi için üç değişenin kritik hale geldiği görülmektedir. Bunlar; faiz oranları, döviz kurları ve enflasyondur.

Bu üç faktör üzerinden Türkiye'de 2022 yılında yaşanabilecek gelişmeleri değerlendirmek hem mümkün hem de anlamlı olacaktır.

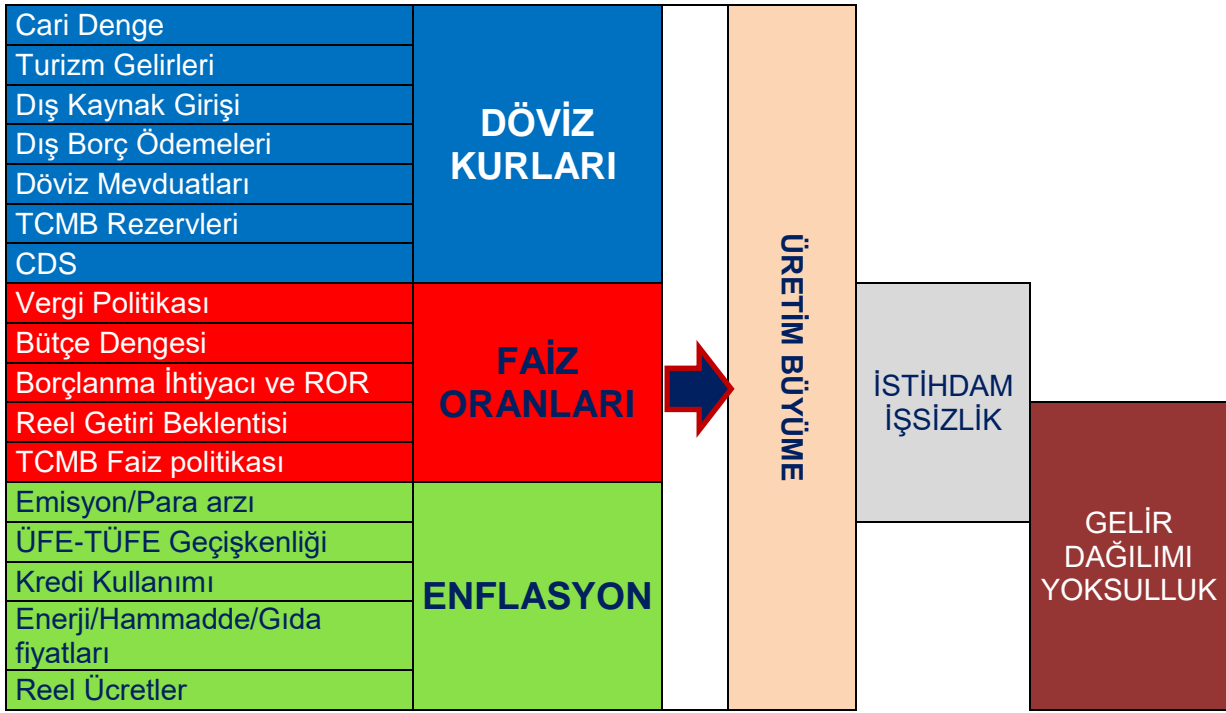
Enflasyon perspektifinden 2022 yılına bakıldığında;

- 2022 yılında Türkiye ekonomisi açısından en büyük tehlikenin enflasyonun gelebileceği düzeyler olduğunu söylenebilir. Zira, enflasyonu artırabilecek tüm dinamikler harekete geçmiştir. Yılın ilk çeyreğinde ücret artışlarının getireceği geçici canlanma, kamunun dolaylı yollarla da olsa Merkez Bankası kaynaklarını kullanarak genişletici para politikasına zemin hazırlaması, talep enflasyonunu bir süre tetikleyebilecektir.
- Diğer taraftan, yeni yıla girerken petrol, doğalgaz, elektrik fiyatlarına yapılan zamlar, toplu taşıma ücretlerindeki artışlar, kamusal hizmet ücretlerinde yeniden değerlendirme oranında/yakın yapılan artışlar, gıda fiyatlarında olan ve olması muhtemel yeni artışlar ile ücret artışları maliyet enflasyonunu körükleyecektir.

- Mevcut olarak, ÜFE ile TÜFE arasında yüzde 40 düzeyinde bir fark bulunmaktadır. Bu açıdan, ÜFE enflasyonundan TÜFE enflasyonuna henüz yansımamış büyük bir oran yer almaktadır. Bu durumun TÜFE enflasyonunu maliyet kaynaklı artırması söz konusu olabilecektir.
- Yine dünya genelinde temel hammadde ve gıda fiyatlarındaki artış, Türkiye'deki kur artışlarıyla birleşerek ithal enflasyonun da devreye girmesine neden olabilecektir.
- Bütün bunlara ilave olarak, vatandaşların enflasyon beklentilerinin derinleşmesi sonucu uyumlu davranış yapısı kazanmaları da beklentisel enflasyonu güçlendirecektir.
- Türkiye'nin bu yıl geleneksel yaz gıda ucuzluğunu yaşamaması söz konusu olabilecektir. Tarımsal üretimde kullanılan; mazot, elektrik, gübre, tohum, yem ve işgücü maliyetlerinde yüzde 100'lerin çok üzerine çıkan artışlar ucuz gıda üretimini imkansız kılmaktadır.
- Yine başta gübre ve mazot olmak üzere, artan girdi fiyatları çiftçilerin bu girdileri daha az kullanmasına neden olarak verimin ve arzın düşmesine neden olabilecektir.
- Bu sebeple, hem maliyet artışı hem de üretim azalması gıda enflasyonunu körükleyecektir. Buna mazot ve elektrik fiyatlarındaki artışın lojistik maliyetleri de artıracığı eklendiğinde gıda ve ucuz gıda konusunda iyimser olmak güçleşmektedir.

Görüldüğü gibi 2022 yılında olası tüm kaynaklardan beslenecek olan enflasyonun bir ara, muhtemelen yılın ilk çeyreğinde; ÜFE'de üç haneli, TÜFE'de yüzde 50-80 bandına ulaşması olasıdır.

Enflasyonun bu düzeylere yükselmesi ve yüksek düzeylerde kalması talep cephesinden çok maliyet enflasyonuna bağlı olacaktır. Dolayısıyla küresel enerji ve hammadde fiyatları, döviz kurları ve ekonomi yönetiminin zam-vergi politikalarının 2022 yılı enflasyonunda belirleyici olacağı söylenebilir.

Yurtiçinde faizlerde beklenen olası gelişmeler değerlendirildiğinde ise;

- Para politikasıyla ilgili olan haftalık repo, gecelik ve geç likidite faizleri reel olarak negatif düzeyde tutulsa da, artmış olan piyasa faizleri yılın ilk yarısında enflasyona bağlı olarak daha da artacaktır. Nitekim bu durum görülmeye başlamış, TCMB politika faizi piyasadan kopmuştur.
- Bu etkinin yanında devletin çevirmek zorunda olacağı yüksek miktardaki iç borçlar ile buna eklenecek bütçe açığı finansman gereksinimi de faizleri yukarı itecektir.
- Son iki yıldır parasını faiz geliri için DİBS ve mevduata yönlendiren yatırımcıların reel olarak ciddi kayba uğramaları da 2022 yılında nominal faize eklenecek risk priminin dolayısıyla da talep edilecek faizin yükselmesine neden olacaktır.
- Yine Türkiye'nin CDS primlerinin 500'ün üzerinde seyretmesi dışarıdan borçlanmanın maliyetlerini çok artıracaktır. Bu da dışarıdan borçlanması durumunda, kur riski ile birlikte, yüksek faize, bunun yerine içeriden borçlanılmaya çalışılması durumunda da daha yüksek TL faizi ödemek anlamına gelecektir.

Özetle, yılın ilk yarısında piyasa faizlerinin daha da yükselmesi söz konusu olacak, yılın ikinci yarısında ise faizlerin 2021 düzeylerine gelmesi zor olacaktır.

2022 yılı için, en azından ilk yarısı için, enflasyon ve faizlerin yönünün yukarıya doğru olacağı açıktır. Döviz kurlarının yönü konusunda bir şey söylemek ise kolay değildir. Bununla birlikte;

- Bir yıl içinde vadesi gelecek dış borç stoku, Kasım sonu verilerine, göre yaklaşık 167 milyar dolardır. Bu, çevrilmeyip geri ödenecek tutara bağlı olarak, döviz talebini dolayısıyla kurları artırıcı bir etki yapabilecektir.
- Bunun yanında artan küresel enerji fiyatları nedeniyle, 2022 yılında cari açığın artması söz konusu olabilecek, bu da döviz talebini artıran bir gelişme olacaktır.
- Yüksek enflasyonun bulunduğu bir ortamda faizlerin düşük tutulması yatırımcıları dövize yönlendirmeye devam edebilecek, bu da yine döviz talebini artırıcı etki yapabilecektir. Dolar ve euronun daha önce gördüğü yüksek düzeyler, TL yatırımcısının son iki yıl büyük zarara uğraması bu savı desteklemektedir.
- Diğer taraftan, pandemiye rağmen, 2022 yılında yabancı turist sayısı ve gelirlerinde önemli bir artış beklenmektedir. Bu durum, pandemi boyutunda beklenmedik bir gelişme olmadıkça, yaz aylarında döviz arzını artırıcı bir etki yapacaktır.
- Doğrudan yabancı yatırımı girişi yoluyla döviz arzının ne düzeyde artacağını öngörmek mümkün değildir. Gayrimenkul için girişler olacaktır. Ancak, son derece istikrarsız bir görüntü veren, enerji maliyetlerinin çok yüksek olduğu ve ayrıca enerji yetersizliği sorunu yaşayan bir ülkeye büyük miktarda doğrudan yatırım girişi beklemek anlamlı görünmemektedir.
- Portföy yatırımı girişi konusunda da net bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Zira, TL bazlı kamu tahvilleri için faizler yeterince cazip değildir. Hisse senetleri için giriş, borsa çok ucuzlamış olsa da, belirsizlikler ve eko-politik riskler nedeniyle, en azından yılın ilk yarısında, düşük bir ihtimaldir.
- Dışarıdan kredi veya borç almak ise, döviz bazında yüzde 10'lara ulaşan faiz maliyeti nedeniyle akılcı olmayacaktır. Bu nedenle bu kanaldan güçlü bir döviz arzı artışı beklemek anlamlı görünmemektedir.
- Bu arada Fed'in tahvil alımını durduracağını yani piyasayı fonlamayı bırakıp faiz artışına geçeceğini duyurması, gelişmekte olan ülkelerin dış kaynağa ulaşımını zor ve pahalı hale getirecek, spekülatif sermaye ABD'ye dönmeye başlayacaktır. Bu da kurlarda gerileme için ümitli olmayı zorlaştırmaktadır.

- Döviz kurlarının yönüyle ilgili olarak başlıca belirleyici faktörün TCMB döviz rezervlerinin durumu olduğu açıktır. Kasım sonu itibariyle swap borçları dahil net rezerv 38 milyar dolar düzeyindedir. Bu koşullarda kur artışlarını kontrol etmek için yeterli döviz rezervi yani arz imkanı bulunmamaktadır. Hatta rezervlerini artırmak için TCMB'nin döviz alarak talebi artırması daha yüksek bir olasılıktır.

Bu açıklamalar, 2022 yılında kurlarda yeni dalgalanmalar yaşanabileceğini, kurların geriye gelmesi için belirgin bir reel gerekçenin olmadığını ortaya koymaktadır. Kuşkusuz vatandaşların hızlı bir şekilde döviz mevduatlarını bozduğunu, olası bir yüksek faiz artışı sonrası büyük miktarda sıcak para girişi, ya da AB ile müzakerelerin yeniden canlanması gibi politik gelişmeler de kurları geriletebilecektir. Böylesi bir durumda, yüksek enflasyon da dikkate alındığında, ihracatla büyüme ve cari açığı kapatma önceliğinin ne olduğunun sorulması gerekecektir.

Bu gelişmeler itibarıyla, 2022 yılında, genel eğilim olarak, enflasyon, faiz ve kurların artma ihtimalinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada ekonomi yönetiminin beklenmedik kararlar ve yöntemleri devreye alma potansiyelinin yüksekliğini unutmamak, böylesi durumlarda da sonucun neler olacağını kestirmenin güç olduğunu söylemek gerekmektedir.

Aslında, Türkiye ekonomisinin çok ciddi yapısal sorunları varken, ekonomi ve ekonomi politikası gündeminin neden değil sonuç niteliğindeki üç finansal/parasal göstergeye sıkışmış olması zorlayıcı bir durumdur. Türkiye'nin bir an önce bu girdaptan çıkması gerekmektedir.

Enflasyon, faizler ve kurlara ilişkin değerlendirmeler çerçevesinde 2022 yılında büyümenin, baz etkisinin de devreye girmesiyle, oldukça hızlı düşeceğini ve durgunluğa doğru yöneleceğini söylemek mümkündür. IMF'nin yüzde 3,3 düzeyindeki öngörüsü de dikkate alındığında, yüzde 5 düzeyindeki OVP hedefinin yakalanması zor görünmektedir.

Yavaşlayacak büyüme, 2022 yılında işsizliğin artmasına neden olacaktır. Pandeminin etkisini kaybetmesi durumunda işgücüne katılım oranının artması da söz konusu olabilecektir. Yine asgari ücretteki artış da sermaye yoğun üretim tekniklerini cazip hale getirerek işgücü talebini azaltabilecektir. Ayrıca, görece olarak yükselmiş ücretler sığınmacıların işe alınmasını teşvik edebilecek, bu da işsizliği besleyen bir gelişme olabilecektir.

Enflasyon, yavaş büyüme ve artacak işsizlik nedeniyle 2022 yılında yoksul sayısında ciddi bir artış olabilecektir. Yılın ilk çeyreği sonunda ücret artışlarının reel olarak eriyecek olması da yoksulluğu artırıcı bir etki yapacaktır.

Özetle, zorlu ve belirsizliklerle dolu, öngörülebilirliğin son derece düşük olduğu bir yıla girilmektedir.

IV.BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanlık son iki yıldır beklenmedik, deneyimlenmemiş ve hazırlığı yapılmamış bir pandemi süreciyle birlikte yaşamak zorunda kalmıştır. Eski günlükler, eski aletler, bildik yöntemler bu süreçte pek işe yaramamıştır. Bilim bir kez daha asli gerçeklik olduğunu ortaya koymuş, bilim insanların ürettiği aşular sayesinde hayat kısmi olarak normalleşmiştir. Pandemi öncesine tam olarak ne zaman dönüleceği henüz bilinmemektedir. Bir taraftan aşı ve ilaçların daha da gelişmesi diğer taraftan da önce zayıf varyantların gelişmesi sonra da Covid'in yaşamdan çekilmesi beklenmektedir.

Bu süreç; hem tekil olarak bireyler, hem toplumlar/ülkeler hem de bir bütün olarak tüm insanlığa büyük ve pahalı bir ders vermiş görünmektedir. Ancak, normalleşmeyle birlikte, sınıfını geçen öğrencinin ders notlarını çöpe atması gibi, insanların bu süreci unutma olasılığı bulunmaktadır. Temenniler, pandeminin ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel boyutlarda gerekli ve kalıcı dersleri vererek bir an önce geride kalması üzerinedir.

Pandemi süreci sosyal ve kültürel hayatı daraltmış, politik alanın algısını zayıflatmıştır. Bu süreçte, hem en az sekteye uğrayan hem de önemi sağlık perspektifinden bir kez tanımlanan; ekonomik alan ve faaliyetler olmuştur. Bazı kısıtlamalar, aksamalar olsa da insan ihtiyaçlarını karşılayacak ürünler üretilebilmiştir. Bu açıdan Türkiye'nin de iyi bir sınav verdiğini söylemek mümkündür. Fiyat artışlarına rağmen herhangi bir ihtiyaç maddesinin eksikliğinin olmaması bunun en sade görüntüsü olmuştur. Bu arada bu iyi sınavın; önemli sayıda can kaybına rağmen sağlandığını da unutmamak gerekmektedir.

Pandeminin ikinci yılında ekonomik faaliyetlerdeki normalleşme, diğer toplumsal alanlara göre yine daha hızlı olmuştur. Üretim ve ticaret hızla artmış, istihdam kayıplarının telafisinde de ciddi mesafeler alınmıştır. Ancak, her kararda, her adımda, her iyileşmede olduğu gibi bunda da bazı yan etkiler, negatif dışsallıklar ortaya çıkmıştır. Değer zincirlerinde kopukluklar, tedarik zincirinde aksamalar, lojistik maliyetlerde artışlar, temel hammadde ve girdi fiyatlarında dolayısıyla enflasyonda yükseliş bu bağlamda ilk akla gelen dışsallıklar olmuştur.

Türkiye'ye gelindiğinde, pandemi sürecinde ekonominin oldukça iyi bir performans gösterdiğini söylemek mümkündür. Nitekim pandeminin ilk daha zorlu yılı olan 2020'de sağlanan yüzde 1,8'lik büyüme ve bunun 2021'de yüzde 11 dolaylarına taşınmasının beklenmesi, ithalattan fazla artan ihracat, pandemi öncesi düzeyi geçen istihdam bu savı teyit etmek için kullanılabilir başlıca göstergelerdir.

Ancak, bu arada pandemiden daha çok ekonomi politikası tercihleri nedeniyle kontrolden çıkan enflasyon, daha da bozulan gelir dağılımı ve artan yoksulluk gibi olumsuz yan etkiler de oluşmuştur.

Gelinen noktada; pandeminin öğrettikleri, ekonominin sorunları ve insanların beklentileri de dikkate alındığında, Türkiye’de her alanda ve boyutta iyileşerek yenilenmeye ihtiyaç olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Nitekim, bireyden topluma, mikrodan makroya, yerelden merkeze, özelden kamuya, ilişkilerden kurumlara, ilkelere kurallara, fikirlerden eyleme, vicdandan ahlaka ve daha bir çok boyut, perspektif ve düzeyden yenilenme gerekmektedir. Kuşkusuz, kısa vadeliyi uzun vadeliye tercih eden, gerçekliğin/özün bilgisi yerine görünüşün bilgisini önemseyen, düşünmek yerine yüklendiği ezber kalıplar ile algılayan, kolayı zora, fırsatı çabaya önceleyen niteliklere sahip toplumlarda bunu başarmak çok da kolay değildir. Kıymetli olanın zoru başarmak olduğu akla getirildiğinde ve pandemi gibi özel zorlu koşulların değişim motivasyonu açısından uygun iklimi sağlayabildiği düşünüldüğünde yola çıkmak için ön koşullar sağlanmış olacaktır.

Genelden başlandığında; insanı, önce iyi insan olmaya sonra da insanın kapasitesi ve yeteneklerini keşfedip beslemeye imkan verecek eğitim sistemi ihtiyacına vurgu yapmak gerekmektedir. Ancak, bu sisteminin başarısının teknik altyapıdan önce, iyi yetişmiş idealist öğretmenlerden ve doğru insanların öğretmen olarak yetiştirilmesinden geçtiği unutulmamalıdır.

Daha sonra çağın gerekliliklerine sahip, iyi ve etkin işleyen bir kamu idaresi oluşturulması zorunludur. Burada da ilişki ilkesi yerine çalışma ve başarı ilkesi belirleyici olmalıdır. Bir başka deyişle, kamu idaresinin olmazsa olmazı; liyakat olmalıdır. Her bir kamu kurumunda, ihtiyaçlarına göre bir kariyer sistemi oluşturulmalıdır. Kamuda herhangi bir konumda, o konuma uygun en iyi nitelikteki kişi seçilmelidir. Bu iyilik sadece bilgi ve teknik donanım değil vicdani ve ahlaki standartları da içermelidir.

Türkiye’nin birçok alanda ihtiyaç duyduğu bir şey de kurumsallaşmadır. Ancak kurumların kurumsallaşabilmesi için önce zihinlerin kurumsallaşması gerekmektedir. İnsanlarına; düşünmenin, sistematik/analitik düşünmenin öğretilmediği, özgürce aklını kullanma cesaretinin verilmediği, sadece kalıpların ezberletildiği, kişiden bireye geçmenin yolunun açılmadığı bir ortamda kurumlar oluşturulabilirken kurumsallaşma sağlanamayacaktır.

Bu bağlamda, yenilenerek giderilmesi gereken bir ihtiyaç da; düşünen, soran, sorgulayan, ezberlemek yerine anlamayı isteyen bireylerden oluşan bir toplum yaratmaktır. Türkiye’de mevcut veri koşullarda düşünsel gelişmeyi yani zihniyet devrimini yapmak maddi gelişmeyi tamamlamaktan daha işlevsel, daha öncelikli hale gelmiştir. Bir başka deyişle, insanların toplumsal maddi koşulların sağlanmasının ardından kendini gerçekleştirmesini beklemek yerine, önce insanların fikri zeminde kendilerini gerçekleştirmelerini sağlayarak maddi gelişmeyi desteklemek daha işlevsel bir yöntem olacaktır. Bunun için ihtiyaç olan temel şey sadece bir-iki aylık iyi bir mesleki yenilenme eğitiminden geçmiş öğretmenlerdir.

Bunların yanında; adil, etkin ve hızlı bir adalet sistemi, ailelerden, okullardan, partilerin içinden başlayarak içselleştirilmiş demokratik davranış yapısı ve katılımcı demokratik sistem, evrensel nitelikte insan haklarına saygılı toplum ve iç-dış güvenlik sistemi ile elemanlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Ekonomiye ve ekonomi yönetimine gelindiğinde ise öncelikle iyiyi, doğruyu, güzeli bulmak için yeterince ders çıkarıldığı, gerekli deneyimlerin kazanıldığı ifade edilebilir. Yani, geçmiş 100 yıllık süreçten yeterince doğru da, gerektiğinde yanlış da bulmak mümkündür. Özellikle, yanlış yapma kapasitesi tamamen kullanıldığı düşünülürse, doğruya daha yakın olduğu anlamına gelmektedir. Bu sebeple;

- Üretimi, reel ekonomiyi, ihracatı ve adil paylaşımı önceleyen yeni bir büyüme modeli,
- Bu büyüme modelini destekleyecek orta ve uzun vadeli sektörel stratejiler,
- Bu modeli başarıyla uygulayacak yetkin, güçlü ve güvenilir bir ekonomi yönetimi,
- Yeniden ve doğru ekiple hayata geçecek Devlet Planlama Teşkilatı,
- Başta TCMB ve TÜİK olmak üzere gerekli/zorunlu kurumların etkin bağımsızlığı,
- Sektörel ve bölgesel envanteri çıkarılmış, her boyutuyla kayda alınmış, dinamik takip sistemi ve veri tabanı oluşturulmuş ekonomik zemin,
- Ekonomi yönetimi ve ekonomik birimlerin (vatandaş ve girişimciler) örgütlü temsilcileriyle (sendikalar, odalar) etkin, hızlı ve dinamik işbirliği kanallarının açılması,
- Kamu kaynaklarının toplanması/oluşturulması ve harcanmasında tam şeffaflık,
- AB ile yeniden canlandırılacak ve mesafe alınabilecek müzakere süreci,
- Tüm komşu ülkelerle güçlü ve kurumsal ekonomik işbirliği,

gerçekleştirildiğinde Türkiye ekonomisi daha gelişmiş, insanı daha müreffeh koşullarda olacaktır.

Sanayi sektörü ve sanayicilere gelindiğinde ise;

- Niteliğin nicelikten önce geldiğinin farkındalığıyla, ürünün/işletmenin değerini güvenliliğinden genel müdürüne, tüm ekibin değerinin belirlediğinin sürekli hatırlanması,
- İlk değil en son taviz verilecek harcamanın eğitim olması,
- Tüm çalışanlara öncelikle düşünmeyi ve öğrenmeyi öğretmenin başarılması,
- Verimli çalışanın mutlu çalışandan geçtiği, bunun için çalışanlarla maddi, yönetsel ve insani ilişkilerde asgari standartların belirlenmesi,
- Çalışanın, başarının ödüllendirilmesi, tembelin, genel ve iş ahlakı boyutundan sorunlu olanların elenmesi,
- Staj imkanlarının olabildiğince genişletilmesi ve yeni eleman tedarikinin daha çok bu yolla yapılması,
- İnsanın aklını dili ile kullandığı ve bu nedenle aklını kullanma düzeyinin kelime hazinesine bağlı olduğundan hareketle, eleman alımındaki tercih kriterleri arasında kitap okuma alışkanlığına yüksek değer verilmesi,
- Firmada düzenli bir araya gelen ve firmanın geleceği için fikir üreten bir think-tank ekibinin oluşturulması,
- Her çalışanın fikir, proje ve önerilerini sunabileceği bir sanal/gerçek platform oluşturulması,

gerektiği ifade edilebilir.

2022 yılına yönelik olarak da;

- Yılın ilk yarısında enflasyon ve faizlerin yükseleceği, yılın ikinci yarısı için şimdiden öngörü yapmanın neredeyse imkansız olduğu,
- Kurlarda zaman zaman ciddi hareketlilik görülebileceği, ancak genel trendin artış yönünde olma ihtimalinin daha yüksek olacağı,
- İç talebin Nisan-Mayıs ayından sonra yavaşlayabileceği, bu nedenle mümkünse iki kanatlı yani hem iç hem dış piyasayla çalışılması,
- Erken seçim gündeme gelebileceği için, bunun yaratacağı olası belirsizlere hazırlıklı olunması,

- Küresel düzeyde artacak petrol fiyatları nedeniyle, daha da yüksek enerji maliyetleriyle karşılaşılabileceği,
- Ekonominin yavaşlayacak, büyük ihtimalle stagflasyonist sürece girecek olması ile vadeli satışlarda iyi teminatlarla çalışılması gerektiği, söylenebilir.

Dolayısıyla oldukça zorlu bir yıl sanayicileri beklemektedir. Ancak, her zorluğun beraberinde bazı fırsatları da getirebileceği, tesadüflerin hazır beyinlere denk geleceği unutulmamalıdır.